

HID az úton szemben féllábon ugrál
egy óriás egy kisgyerek
most jött ki épp az iskolából
s repül az óceán felett

gál lászló • ének az iskolámról

6

TARTALOMMUTATÓ

- | 725 | *Szirmai Károly* KÜLÖNÖS KEDVTELEÉS
- | 727 | *Szirmai Károly* LAZADÁS
- | 731 | *Szirmai Károly* GYÚJTSÁTOK FÖL AZ ÉJSZAKÁKAT!
- | 734 | *Tomán László* VÍZIÓK ÉS A VALÓSÁG KÖZÖTT
- | 745 | KRITIKUSOK SZIRMAI KÁROLYRÓL
- | 752 | *Gál László* versei
- | 755 | *Pap József* A FELEJTHETETLEN
- | 756 | HÁBORÚ ELŐTTI SZLOVÉN LÍRA
- | 770 | *Major Nándor* DÉL
- | 783 | *Hernádi Gyula* A LEGELVONTABB HOMOKRA
ÉPÍTKEZEM
- | 788 | *Pavle Ugrinov* ÉVKÖNYV
- | 802 | *Ilse Aichinger* TÜKÖRTÖRTÉNET
- | 809 | *Erich Fromm* JELLEM ÉS TÁRSADALOM
- | 821 | AZ ÚJ REGÉNY UTÁN
- | 827 | SZEMLE (*Raffai Ferenc, Tomán László és Bálint István*
jegyzete)
- | 837 | KRÓNKA

Képzőművészeti mellékleteinket 18 svéd festőművész be-
grádi tárlatának anyagából válogattuk.

HÍD IRODALMI, MŰVE-
SZETI ÉS TÁRSADALOM-
TUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
/ ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXIX. ÉVFOLYAM. 1965.
6. SZÁM JÚNIUS. /
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY (FŐ- ÉS FE-
LELŐS SZERKESZTŐ), BO-
RI IMRE, FEHÉR KÁLMÁN
(SZERKESZTŐ), MAJOR
NÁNDOR, VUKOVICS GÉZA

KÜLÖNÖS KEDVTEELÉS

Szirmai Károly

Amint tavasszal kinaposodott az idő, irodai munkája végeztével sietve megebédelt a kávéházban, utána bekukkantott keskeny, barátság-talan legénylakásába, mely egyike volt a félhomályos folyosó két oldalán cellaszerűen sorakozó vállalati bútorozott szobáknak, majd ki-lépett, hogy idejében elérje a félnégyes, hosszú, gyári, vörös autó-buszt, és bemenjen vele a városba.

Olyankor érezte magát jól, amikor elől, a bal oldali ablak mellett elhelyezkedett, elnézte a menet közben elkapott sűrű bokros és erdő-foltos tájakat s észak felé az égbolt különös mélykékjét, mely képze-letében hön vágyott távoli, északi országok felé röpitette, vagy ami-kor beérve a városba, megpillantotta a hosszú és széles főutca bal oldalán sorakozó magas földszintes, régi polgárházakat vagy odébb, a központban, az új, színes balkonú háromemeleteseket, melyeknek ablaksorait délelőttől bealkonyodásig bearanyozta a napfény. Milyen más volna odafönn élni valamelyikben, gondolta ilyenkor nemegyszer.

Bár a központban leszállhatott volna, ülve maradt, mert tovább akarta élvezni az autóbusz rohanását, a rohanásban visszairamló vá-rosrészeket, az elkapott házak sajátos hangulatát, ezért lement az autóbuszsal a város túlsó végén levő utolsó állomásig, s mialatt pár percig ott vesztegelt, elnézte, a bal oldali sor két utolsó, nemrég épült világoszöld házat. Itt szívesen ellaknék, gondolta, téli délutáno-kon eljárkálna nagy szobáiban, ki-kitekintene a széles ablakokon, me-lyeket holdvilágos éjszakákon be se spalettázna, hogy a holdsugár za-vartalanul sétálhasson a szobákban. A ház mögött kezdődik a messze-ségnek nekiiramodó síkság, melyen túl, végtelen távolban, a sóvárgott skandináv országok sejlenek.

De a visszainduló autóbusz megszakította képzelete csapongását, s menet közben elforgatta előtte az imént látott külvárosrészeket, köz-

tük több régi, alacsony, keskeny ablakos, vakolatát hullajtó házat, melyek szintén emberi otthonok voltak, de benne viszolygást keltettek annak gondolatára, hogyha ezek valamelyikében kellene élnie. Ahogy nem tudott volna óraszámra elüldögelni a sarkukon levő vörössárga korcsma ételbüzös és dohányfüstös helyiségeiben, ahová a legszegényebb dolgozók szoktak esténként ételre, italra, tereferére betérni.

Utána: két zöld bódés tér szaladt eléjük, melyen szabályos távol-ságban, kör alakú virágágyások közepette, fiatal nyárfák álldogáltak merengve, mögöttük pedig egy leszerelt vásári körhinta szomorko-dott magányosságában, eszébe juttatva korábbi éveiből a tarka virá-gos fővárosi néplügetet, vidáman keringő körhintáival, állandóan szóló verklmuzsikájával és zajongva tolongó, jókedvű látogatóival.

Majd bekanyarodtak a főutca elejére, melynek déli oldalán sétálva, nemegyszer tekintett föl a régi, nagy, világosbarna földszintes házak magas ablakaira, el-eljátszadozva a gondolattal, hogy ő lakik mögöt-tük, karját összefonva, ki-kitekint a dús, zöld pázsitos előtérségre, utána a forgalmas úttestre, de a következő pillanatban elhessegette magától a gondolatot: nem, nem! sokkal jobb csak így kívülről be-vágyódni...

A város központjába érve leszállt, s megállva, sorra vette a nap-fényben sárgálló déli oldal színes balkonú emeletes házait, szokása szerint itt is eljátszadozva a gondolattal: vajon melyik lakást választaná, azt a szembeeső, barátságos, virágcserepes balkonú második eme-letit-e vagy a harmadik emeleti, nyugati sarkit, hogy az ősz közeled-tével, délutánonként kiállva erkélyére, minden irányban elláthasson, észak felé is, amerre nemegyszer oly sejtelmesen kékllett az ég, s képzeletét a végtelen távolba röpitette.

Ott sohasem lenne egyedül, szomszédságában s alatta családok lak-nának, látná őket időnként kijönni az erkélyre, a szép, fiatal anyá-kat dédelgetően lehajolni kiscsőrű, kedvesen csivitelő gyermekeikhez, esténként áthallaná hangjukat, dalolásukat, a neonfényű lámpák éj-szakánként bevilágítanak szobáiba, *körötte sohasem volna sötétség*, mindig benne érezné magát az élet meleg, magához ölelő áramlásá-ban.

S bár tisztában volt vele, hogy mindez csak vágyai önámító kép-zeletjátéka, tudta, hogy holnap s a rákövetkező napokon újra bejárja autóbuzson a várost, rohanás közben ismét látni fogja elforgó, sajá-tos hangulatú részeit, a központban megint leszáll, és sorra veszi a szemközti, napfényben sárgálló emeleti lakásokat, újra eljátszadozva a gondolattal: vajon melyiket választaná, mert nagy magányosságá-ban enélkül már nem tudott meglenni.

L Á Z A D Á S

Szirmai Károly

A magányos özvegyasszonyok egy nagy, nyolcemeletes, régi, hamuszürke épületben laktak. Mindegyik külön, keskeny, cellaszerű szobában. A rideg, szerzetesi egyszerűségű szobák hosszú, fehér, félhomályos folyosók két oldalán sorakoztak. A jobb oldaliak ablakai szűk, barátságtalan udvarra nyíltak, a bal oldaliaké: rideg, külvárosi utcára. A folyosók csak a lépcsőfölgjárattal melletti és végükön levő magas ablakokból kaptak világosságot. Ezért, ha felhős volt az égbolt, az emeleteken fölkattintották a villanylámpákat, hogy látni lehessen.

A cellaszerű szobák fehér ajtaja meg volt számozva. De hogy ki lakik odabenn, nem volt föltüntetve. A magányos özvegyasszonyokat csak számukon tartották nyilván. Hogy eredetileg mi volt a nevük, csupán a fölvételi nyilvántartásban volt megtalálható. A hivatalos arcú, fekete ruhás tisztviselő a fölvételkor mindjárt meg is mondta: — Ezentúl magát egyesnek hívják.

Vagy kettesnek, ötszönek, tízesnek, aszerint, hogy melyik szobát jelölték ki a számára. Csak nevének többé nem szólították. Hogy hogy hívták odakünn, az életben, a halál előszobájában nem volt fontos. Az özvegyasszonyok étkezésközi beszélgetéseik során is csak számukon szólították egymást. Föltéve, hogy megjegyzték egymás arcát, mert az épületben sokan laktak, s emiatt ritkán kerültek össze asztalozásnál.

Az özvegyasszonyoknak a reggeli, ebéd és vacsora jelentette a várva várt félórát. Ilyenkor elbeszélgethettek és harminc percre legalább megfeledekezhetek magányosságukról.

Az étkezés végén benyitott a termekbe a ház fekete hajú, fekete szemű, barátságtalan arcú felügyelője, és átható tekintettel végignézett rajtuk. Ez azt jelentette, hogy letelt az idő, és vissza kell térniök szobájukba.

A sötét ruhás öregasszonyok tehát sóhajtvá fölálltak, s fekete kendős fejüket lehajtva, hosszú szoknyájukban ügyetlenül botladozó járással, visszabotonkáltak utánuk bezáruló cellájukba, ahol egész napjukat töltötték. A ház személyzete ugyanis ritkán vitte ki őket a szabad levegőre sétálni. Akkor is többnyire a közeli régi, befásított, sétányos temetőbe, ahol márvány emlékes, fejfás, fakeresztes vagy jelentelen sírokban övéik nyugodtak. Ilyenkor sötét ruhás gyászmenetként, páros sorban baktattak végig az elhanyagolt, piszkos külvárosi utcákon. Elöl a kis temető, összeaszott anyókák, menetzárónak a magas, szikár, koponya arcú görnyedt hátúak.

A temetőbe érve elszéledhettek, és övéik sírját keresve, szabadon ödönghettek. Ha ugyan rájuk találtak. Mert a fejfák és fakeresztesek egyik részét a környékbeli szegények kiszedték és eltűzelték, sőt néhol a márvány emlékeket is ledöntötték, hogy elvigyék és eladják.

Az özvegyek ilyenkor csüggedten és sóhajtvá álltak meg az elhagyott és gizgazzal benőtt sírhalmok között, ahol övéik nyughelyét sejtették.

Később, egymással alig váltva szót, lehajtott fejjel, ismét páros sorban, visszaindultak a bealkonyodásban még barátságatlanabbul ható külvárosi utcákon az „Özvegyek Házá”-ba.

Így éltek éveken át magányosságban, míg meg nem szabadította őket a halál, s egyszerű, dísztelen koporsóban ki nem kerültek a közeli temető szegényparcellájába. Csak itt szerepelt újra a nevük a nyughelyükre szúrt fejfán vagy fakereszten, ha valamelyik jelentkező hozzátartozójuk mégis keresni találná sírjukat.

Amint egyik vagy másik szoba kiürült, a kitakarítás és kiszellőztetés után máris új lakót kapott. De erről az özvegyeknek nem volt tudomásuk. Miként a beköltözőtnek sem arról, hogy ágyában, az előző nap, egy halott öregasszony feküdt kiterítve.

Hogy egy-egy ismerősük hiányzik, arra csak később jöttek rá, midőn ugyanazzal a számmal más ült melléjük. Bizonyára meghalt, vélték, és sóhajtvá gondoltak a napra, mikor reájuk is ugyanaz a sors vár. Akkor se tudatják senkivel, hogy eltávoztak az élők sorából. Mintha nem tartoztak volna lakótársaikhoz, és sorsuk hasonlósága nem utalta volna őket egymásra.

Szellemi táplálékuk ugyanis főképpen az volt, amit étkezés közben egymástól hallottak. Visszatérve szobájukba, az imádkozásba menekültek kivételével, ez foglalkoztatta őket. Ezért alig várták a következő napot, amikor étkezésközi beszélgetéseik során ismét hallhatnak valamit vagy kiegészíthetik a tudottakat újabb részletekkel.

De mindez csak ideig-óráig terelte el nyomasztó gondolataikat. Mert ha reájuk terült puha, fekete leplevel az este, a magányosságba való bezártság mind elviselhetlenebbé vált számukra. Különösen télen, amikor korán reájuk sötétedett, s nem nézhetek ki az utcára vagy az udvar szemközti lakásaira. Ilyenkor a kis asztal mellett kézimunkázva, rongyaikat foltozva vagy drótkeretes szemüvegükön egy-egy nagy ritkán hozzájuk kerülő újságot betűzgetve, szorongással gondoltak az órára, midőn a portásfülkéből eloltják szobáik lámpáit, és hirtelen összecsap fölöttük a sötétség. Mert emiatt előbb kellett lefeküdniök, bár nem voltak álmosak, és sokáig küszködtek az elalvással.

Miért is kellett öregségükre egyedül maradniok? — sóhajtották. S a végtelenbe nyúlt éjszakákon gyűlt, sűrűsödött bennük a kitörés, a szabadulás vágya.

Ezt még csak erjesztette, hogy télutóján, napi étkezéseiknél, egyre kevesebb ismerőssel találkoztak, s mind több és több idegen öregasszony került melléjük asztalszomszédnak, akikkel előről kellett kezdeniök a nehezen induló és bemelegedő ismerkedést, ami még nyomasztóbbá tette a szobájukban reájuk váró csendet és ürességet.

Ily hangulatban tört be hozzájuk a tavasz, s mozdította ki őket szobájukból.

Mint legtöbbször, ezúttal is a temetőbe mentek sétálni. De ott váratlan látvány fogadta őket. A szegények parcellájában egész sor friss, fekete földes sírhalomra bukkantak. Nem volt rajtuk egyetlen virágcsokormaradvány sem, csupán egyszerű, névbetűs fejfa vagy fakeleszt. Olyan temettethette el az alattuk nyugvókat, vélték, akiknek haláluk teljesen közömbös volt.

Az új sírsor megállásra s elgondolkozásra készítette őket. Vajon nem azokat takarja-e, akik házukból a tél utóján eltűntek? Mintha csak egy titkolt járvány fektette volna őket egymás mellé. A sírok száma is majdnem egyezett nyomavesztett ismerőseikével.

Amikor a látogatás után, ismét páros sorban, otthonuk felé baktattak, egyik-másik ezt szóba is hozta, s ezzel a vele ballagót is töprengésre készítette. Valóban, hátha az új sírokban eltűnt lakótársaik fekszenek.

Ettől fogva nem volt nyugalomuk. Ha eddig csak magányosságuk üressége tátongott reájuk éjszakánként szobájukban, ezentul a halál is befurakodott gondolataik közé. A halál, mely egyik nap, váratlanul, hozzájuk is beállít. S a cellaszerű szobák megteltek az elkerülhetlenség szorongató érzésével.

Kivált, mikor újra megjött az ősz, vele a napok rövidülése, s az ismét átváltó elmúlás.

Hiába, nincs menekülés. Az ember azért születik, hogy egész életén át a halálra készülődjék.

*És egyre-egyre közelebb
megyek feléd, halál,
s már ki sem ejtem a nevedet . . .*

emlékezett vissza egyikük messzi fiatalsága éveiből a költő soraira.

Igen, nincs menekülés.

Nincs! — ismételtette magában esténként, a semmibe bámulva.

Nincs! — visszhangozta a csend, az üresség.

Nincs! — verték vissza a falak, lóg egy este nem bírta tovább, szabadulásvágyában fölugrott székéről, nekiesett öklével a rája zárt ajtónak, s elkezdte döngetni.

— Nyissátok ki! Ki akarok menni! Nem akarok itt meghalni! Ereszszetek ki! — verte az ajtót, úgyhogy visszhangzott tőle a folyosó, átvették, továbbították szomszédaihoz a falak, mire őket is elkapta a lázadás, nekiesetek az ajtóknak, s kiabálva, elkezdtek döngetni.

— Nyissátok ki! Ki akarunk menni! Nem akarunk itt meghalni! Eresszettek ki!

S a lázadás terjedt szobáról szobára, emeletről emeletre, s továbbharapózva, mindenkit elkapott, magával ragadott, úgyhoy döngetésüktől s kiabálásuktól visszhangzott a ház, de nem jött senki, hogy ajtajukat kinyissa, s őket kieressze. Így tovább állt az eszeveszett zenebona, fölverte az egész házat, az egész épületet, s ha időnként gyöngült, alább is hagyott, nemsokára újra felerősödött, s a falakon áthatolva, követelőzően szállt tova a süket éjszakában.

— Nyissátok ki! Ki akarunk menni! Nem akarunk itt meghalni! Eresszetek ki!

S szabadulásvágyukban nekifeszültek az ajtóknak, hogy kivessék, kiszakítsák sarkaiból, még ha maguk is velük esnek, utánuk zuhannak, csak ki! De az ajtók keményen állták az ostromot, s nem engedtek.

A sikertelen támadás után egy időre csend lett, mintha az özvegyek, belefáradva, a pihenőben új erőt gyűjtöttek volna a következő rohamra, de az ismét meginduló döngetés, kiabálás elmaradt az előbbieik mögött, s folyton gyöngülve, alábbhagyva, végül csak elhaló, füstként szétomló könyörgésként szüremlett ki az éjszakai világításban fölmagasodó, komor, sötét ablakos, hamuszürke épületből:

— Eresszetek ki... Ki akarunk menni... Nem akarunk itt meghalni...

GYÚJTSÁTOK FÖL AZ ÉJSZAKÁKAT!

Szirmai Károly

A villanyvilágítás hirtelen kialudt, s a nagyváros fölött összecsapott a sötétség. Sehol egyetlen fénypont, a legtávolabbi épületek is belevesztek a leszakadt éjszakába.

Az emberek tehetetlenül néztek ki. Képtelenek voltak helyükről elmozdulni. Csak álltak és néztek. Még beszélni se volt kedvük, oly orvul, váratlanul rontott rájuk a sötétség s oiy nyugtalanítóan.

Meddig tart még, mikor ér véget? Mert a lámpák még kilenckor sem gyúltak ki. Tehetetlenül tovább álldogáltak az ablakoknál, közeliükben vagy valamely bútordarabhoz támaszkodva.

Már az sem bántotta őket, hogy a rádióban, televízióban véget ért az előadasközvetítés, s nem láthatták, nem hallhatták. Csak kigyúlnának végre a lámpák, hogy szorongató nyugtalaniságuktól szabadulva, lelkendezve kiálthatnák egymás felé:

— Testvérek! Világosság!

Amiben a kicsordult örömről kívül annyi minden volna benne, az is:

— Testvérek! Élünk!

De karórájuk világító számlapján elmúlt tíz, tizenegy, tizenkettő, és sehól egyetlen biztatással kecségtető, szétesapó villanás.

De hát mi történhetett, miért nem gyulladnak ki a lámpák?

S bár ott volt kezük ügyében a távbeszélő, áramhiány miatt senkit sem hívhattak föl, hogy megkérdézzék. Csak álltak helyükön, alig szólva egymáshoz, akkor is valami rossz, nyugtalanító előérzettel, várákózoán tekintve ki az áthatolhatatlan sötétségbe.

S noha már három óra is elmúlt, egyikük sem gondolt arra, hogy lefeküdjék, egyikük sem volt izgatott állapotában álmos, valamennyiüket az foglalkoztatta, hogy meddig tart még a sötétség.

Ó, bár már megpillanthatnák a hátráló éjszaka nyomában a keleti égaljra fölkapaszkodó, tűzvörös pofájú napot!

Ám hiába volt itt az ideje, csak nem tudott megvirradni, a sötétség továbbra is mozdulatlanul terpeszkedett fölöttük.

Ha eddig még tartotta bennük a lelket a reménykedés, most, mintha a pánik bombáját hajították volna közéjük, valamennyiükön fejtelenség vált úrrá, elkezdtek össze-vissza futkosni, rohángálni, kétségbeesetten kiáltozva:

— Emberek! Mi lesz velünk?

— egymástól várva, hogy valamelyikük bevilágítson a biztatás szövétnekével a rájuk szakadt véget nem érő éjszakába, de nem akadt senki, mindegyik a másiktól várta. S csak futkostak, rohángáltak, amikor valaki elkiáltotta magát:

— Emberek! Gyerünk le az utcára!

— Gyerünk! — kiáltozták innen is, onnan is, s az emeletes és toronyházakból megindult a sötétben a lépcsőkön lefelé az emberek özönlése, áramlása.

Odalenn csoportokba verődve, izgatottan vitatkozni kezdtek. Mert most már valamenyien sejtették, hogy a világ rendje ismeretlen okból fölborult, s talán az örök sötétség korszaka szakadt rájuk, melyben az ember nem élhet, melybe bele kell pusztulnia, hacsak hirtelen föl nem szakad az éjszaka, és újra el nem árasztja a földet a napsütés. Néhányuk ugyanis még mindig reménykedett, hogy amilyen váratlanul tört rájuk a hosszan tartó elsötétedés, ugyanoly váratlanul érhet véget, helyet adva a világ legnagyobb áldásának, az arany sugáröntő, életető napnak.

Amikor azonban a feszült várakozásban az óramutató áthaladt a tizenkettőn, majd lekanyarodott a délutánba, utána pedig az alkonyatba, maradék reménykedésük is elhagyta őket. S bár előző este óta nem ettek, az evés most senkinek sem volt fontos, egyre az járt eszükben, hogy fognak élni a rájuk szakadt örök éjszakában.

S mintha gyötrelmes tépelődéseikre válaszolna, valaki hirtelen elkiáltotta magát:

— Ezt nem lehet kibírni, ebbe bele kell örülni, bele kell bolondulni!

Amire minden oldalról fergetegszerűen robbant ki a kiáltozás:

— Ezt nem lehet kibírni, ebbe bele kell örülni, bele kell bolondulni! Gyújtsátok föl az éjszakákat!

— Gyújtsátok föl! — sodródott tova a kiáltozás.

— Gyújtsátok föl! — ragadta magával áradatként a hullámzó tömegeket.

— Gyerünk az autókhoz!

— Gyerünk a benzinkutakhoz, benzinállomásokhoz!

— A gázcsapokhoz!

— Ki kell eresztetni a benzint az utcára!

— Föl kell gyújtani, hogy minden lángba boruljon!

— Hogy nappali világosság áraszson el mindent!

— Hogy megszűnjék az átkozott sötétség!

— Hogy ne legyen többé éjszaka!

— Gyerünk!

— Induljunk!

— Rajta, fogjatok hozzá!

— Hozzáfogtunk, a csapatot megnyitottuk!

A benzin szökőkútként lövellt föl mindenfelé, s hamarosan elárasztotta a kutak környékét.

— Fölgyújtani! — kiáltotta valaki.

— Fölgyújtani! — sodródott tova kórusban.

Amire tompa, kékes világításu robbanás csapott szét, elkapva több őrrjögve rohángáló, majd összeeső tűzembert, aki nem tudott idejében elugrani.

A tovahömpölygő tűztől nemsokára lángban álltak az utcák, égni kezdtek a házkapuk, ablakok, kirakatok — a tűz behatolt a szobákba, helyiségekbe, belekapott a bútorokba, berendezésekbe, melytől a toronyházak ablakai tüzes négyszögekként világítottak a magasból az éjszakába.

Az őrrjögve sodródó tömegnek azonban ez sem volt elég.

— Nyissátok ki a gázcsapokat, és gyújtsátok meg! — kiáltotta követelően.

Amire többfelől hatalmas lángnyelvek csaptak föl, s az új tűzfészekből elkezdett a lángláva szétfolyni, szerteáradni, úgyhogy a város nemsokára egyetlen roppant tűzkatlanná változott, melyből magasba nyúló, messzire világító, óriás fáklyaként égtek a toronyházak, diadalmaskodva az emberre szakadt sötétségen.

VÍZIÓK ÉS A VALÓSÁG KÖZÖTT

Tomán László

Ha átlapozzuk a jugoszláviai magyar irodalom története legfontosabb forrásainak egyikét, Szenteleky Kornél leveleinek 1943-ban kiadott gyűjteményét, a legtöbbet emlegetett írók között találjuk Szirmai Károlyt. Szirmai közel négy évtizede irodalmunk kiemelkedő, tevékeny egyénisége. Szerepe nemcsak mint szerkesztő és szervező jelentős, hanem mint feledhetetlenül szép novellák szerzőjéé is. A *Kalanygya* szerkesztését az alapító-szerkesztő, Szenteleky halála után vette át, novellistaként azonban már régebben ismert és elismert. Szenteleky egy 1933-ban írt levelében így jellemzi Szirmait, a prózaírórt: „... Nagyon szép dolgokat tud írni, vannak tiszta, tökéletes írásai... Erősen hiszem, hogy könyvét (A *Ködben* című kötetről van szó. — T. L.) komolyan fogják értékelni, talán az ő könyve fogja a legelismerőbb kritikákat kapni.” Egy másik levelében pedig azt mondja: „Szirmai mégiscsak nagy érték nagy szegénységünkben.” S azóta — első könyve, a *Ködben* (1933) című novellás kötet után — három új elbeszéléskötete és egy regénye (*Katlanban*, 1958) jelent meg, s ezekkel bizonyította, hogy eredeti alkotó egyéniség, hangjával, meglátásaival, témakörével, hangulataival egyedül áll irodalmunkban.

Eddig még minden kötete — talán az egy *Már nem jön senki* (1960) kivételével — olyan kettősséget mutat témaválasztásban, az alakok megrajzolásában, kifejezésben, hogy a megoszlást Szirmai művészete döntő jellegzetességének tekinthetjük. Nézzük meg első könyvét! Olyan hátborzongató és szuggesztív írások mellett, mint a Medekné, a Veszteglő vonatok a sötétben, a Halottak látogatása stb., naturalista elbeszéléseket találunk (Köd, Ludvig), realista életképek (Vihar a Dunán, Staro sunce, Csigaházás emberek stb.) ritmikus prózával, prózaversekkel (A holló, Mesemondó stb.) váltakoznak. Olyan írások is

vannak itt, mint a Karambol, amelyben valóság és álom párhuzamosan halad. Megjelennek a szimbolikus írások, allegóriák is (ilyen az említett A holló, valamint az Elvándoról' az erdő). A második Szirmai-kötetben (*Viharban*, 1952), ez a kettősség továbbra is megtalálható. A „Hé, kocsmáros, italt adjál!”, A marionett-kert című víziós írások mellett a kritikai realizmus hagyományait követő Irodában, Állástalanul, Patkányok, aztán néhány szimbolikus írás (A fenyő, A rózsafa stb.) is megtalálható itt, más jellegű írásokon kívül. Harmadik kötete, a *Már nem jön senki*, mintha egy egészen új szakaszt jelentene Szirmai művében. Víziós írást, allegóriát itt egyáltalán nem találunk; írónkat ebben az időszakban, úgy tetszik, csupán a valóság bizonyos jelenségei érdekelték. Részben pszichológiai kérdéseket vet fel, alakjainak — néha beteges — lelkiállapotát kutatja (Ellenszenv, A titok, Többé már nem jön senki — ez beckett-i írás lehetett volna), részben pedig a társadalmi élet fonákságait s az ember gyarlóságát boncolgatja (Gertrudisz próbái, Kinek van igaza? stb.). Ebben a kötetben csupán két írás emlékeztet valamennyire Szirmai egykori látomásaira: A fenyegető hegyek, melyben, akárcsak a Karambolban, párhuzamosan jelenik meg valóság és álom, valamint a Levegőbe meredő lépcsők, amely a valóság pontos ábrázolásának ellenére bizonyos mértékben átcsap az irrealitásba. *Örvény* című kötetében (1962) ismét feltűnnek azok a jellegzetességek, amelyeket Szirmai írói pályájának elejétől megfigyelhettünk, s melyek igazi értékeit jelentették mindig is. Néhány kitűnő szimbolikus írás, elragadó látomások (A fekete város, A fekete kutya, Gyászmenet stb.), a realitásnak nevezhető írásokban felbukkanó irracionális elemek (A vizasztaló, Búcsú, Gyanúba fogva, Az elvesztett idő, Árnyék, Az elkerülhetetlen, A Csend utcában stb.) és az olyan kritikai-realista elbeszélések, mint a Posvány teljessé teszik a képet Szirmai Károly írásművészetének erről a szakaszáról.

Mindez Szirmai művének kettősségét bizonyítja, s valamennyire heterogénná teszi, mondhatnánk, megtöri. Voltaképpen két, állandóan egymás mellett haladó vonalat mutathatunk ki Szirmai műveiben, első elbeszéléseitől kezdve legújabb írásaiig: a realitásnak az ábrázolására való törekvés (ezt ugyancsak többféleképpen valósítja meg, s végigjárja a realizmus különféle stádiumait, s egy tényközlő, riportszerű modorig is eljut), valamint a látomásos írások, melyekkel a maga egyéni vízióit, álmait festi meg vagy egy életérzést szuggerál, egy egész külön világot teremt. Nem az a célunk, hogy Szirmai életművét két szélsőséges esetre egyszerűsítsük, még kevésbé, hogy témaszegénységét bizonyítgassuk, hisz, mint később látni fogjuk, Szirmai a témák, motívumok hatalmas gazdagsága jellemzi, hanem hogy írásait — bevalljuk: egészen egyéni szempontból — értékelhessük, különválaszthatassuk azokat az írásokat, melyeknek értékét nemcsak stiláris érettségük, kidolgozottságuk, hanem különösségük, témájuk, mélységük is meghatározza.

Kettőssége, látásmódjának és ábrázolásának ez a megoszlása végig húzódik egész irodalmi munkásságán. Vízióival egy elképzelt világba varázsol bennünket, realista írásainak célja a minél pontosabb ábrázolás, s ebben gyakran a legapróbb részletekig ragaszkodik a valóság-

hoz. Látszólag ellentmondás ez, valójában csak Szirmai alkotó egyéniségének két oldalát mutatja. Látomásos és realista írásaival egyaránt a maga világát fejezi ki: azt, ami benne van — egyéniségét, álmait, képzeletének szülötteit, vízióba öntött szorongásait, kétségbeejtő magányát, halálfélelmét, s azt, ami körülötte van — az embereket, a tájat, utcákat. S mindezt a maga világaként, a maga víziójaként adja, szubjektív szemszögből. Szubjektivitása nemcsak vízióiban nyilvánul meg, hanem realista írásaiban is; itt mindig olyan a témaválasztása, a jellemalakítás, a cselekmény bonyolítása, hogy megfeleljen szubjektív szándékának. Önmagát kifejezni, minél teljesebben, minél sokoldalúbban, s önmaga élményei révén egy átfogóbb világot: ez a cél tűnik fel Szirmai egész művében.

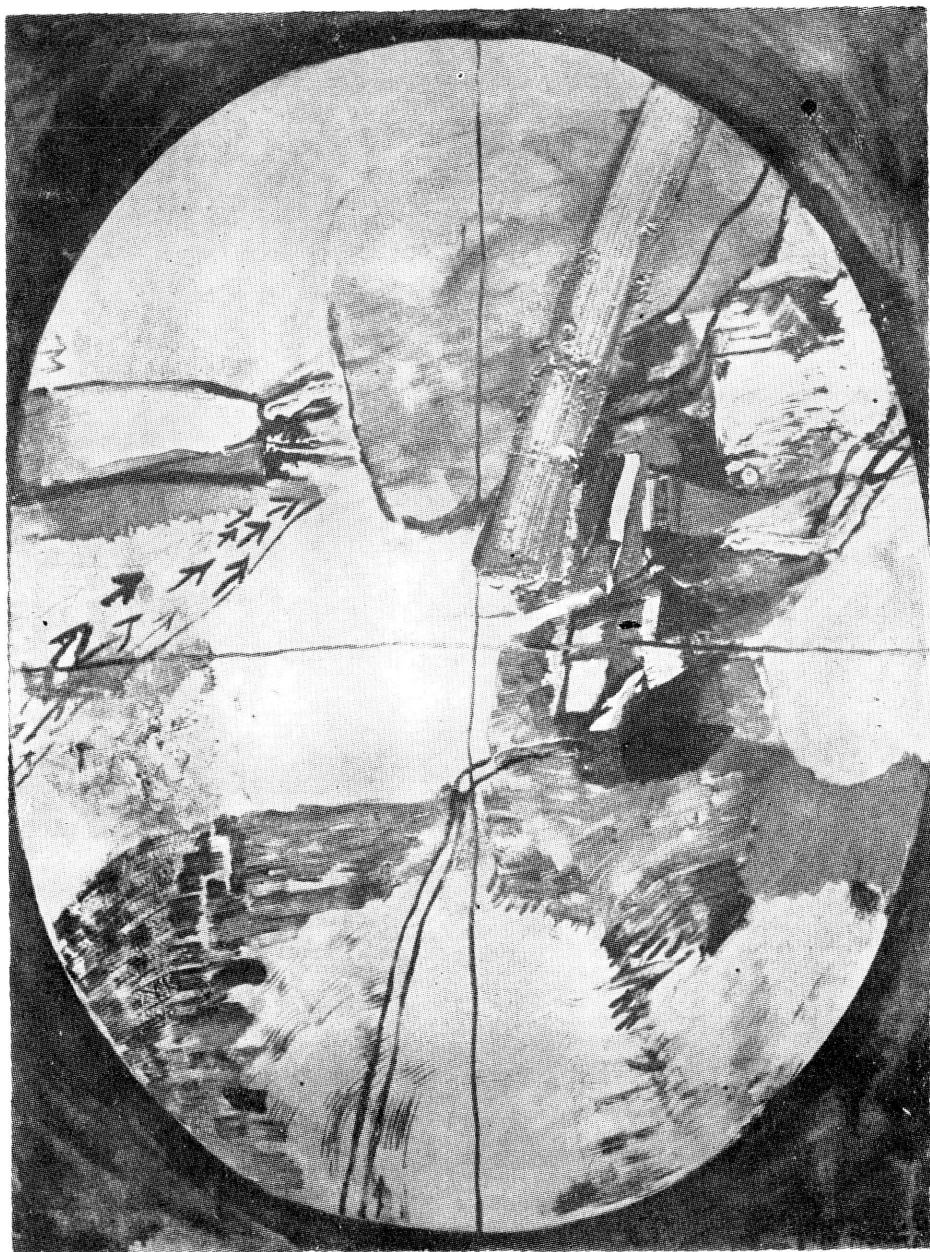
A víziók leginkább a múltat vagy egy képzeletbeli világot állítanak elénk. Van azonban Szirmainak egy rendkívül sikerült izgalmas írása, az Elmegyek apámhoz, a szélhez (1937-ből). Ez is vízió, de — a jövő képe. Elűt Szirmai minden látomásos írásától. Apokaliptikus víziót alkotott itt az író, szemmel láthatóan expresszionista hatás alatt, erővel, dinamikával, sőt optimizmussal, pedig ez nála ritkaság. Az írást Szirmai lendülettel alkotta, telítette, s ez az olvasóra is hat. Egyedülálló műve ez Szirmainak, s irodalmunkban is páratlan. Talán a science fiction műfajába sorolhatnánk, de humanizmusa, ábrázoló ereje, intenciói a magasabb rendű irodalomban biztosítják helyét.

Jellemző, hogy Szirmai témaválasztása legtöbbször eldönti egy-egy írásának értékét. Minél közelebb marad a valósághoz, minél nyersebben közli mondanivalóját, annál kevésbé sikerül az írás, annál erőtlenebb, s minél inkább transzponálja a témát, minél mélyebben nyúl bele az emberi lélekbe — egészen addig, ahol a valóság már az álommal, a látomással határos —, minél inkább szabadjára engedi képzeletét, annál izgalmasabb, erősebb, meggyőzőbb az alkotása.

Szirmai az érzések, indulatok, álmok és az emlékezés írója. Legrealisztikusabb írásaiban is ez a négy mozzanat az indító erő, ezek azok a tényezők, amelyek az olvasóban visszhangot keltenek.

A víziók érzelmi, indulati jellegét nem kell külön bizonygatnunk, ez természetükből következik. Szirmai realista írásai ugyancsak az érzésekre hatnak. Ebből a szempontból tipikus a Báze Bul (a *Viharban* című kötetben átdolgozva, A vén cipészmeister címmel jelent meg); de vegyük akár a realista A fényképet (1950-ből) vagy a Fabók Mihály legendáját, vagy az Éjjeli szállást: mindenütt azt tapasztaljuk, hogy Szirmai az érzések húrjain játszik, s ujjai nyomán gazdag regiszterű, széles skálájú muzsika szólal meg. Érzéseket kelt akkor is, amikor pompás halálvízióit alkotja („Hé, kocsmáros, italt adjál!”), akkor is, amikor szimbolikus költeményt ír prózában (A fekete kutya), amikor a mai élet jelenségeivel foglalkozik (Isten vele, Zorica), vagy amikor a múltba réved, s keresi az eltűnt napokat, éveket, arcokat, érzéseket, szenvedélyeket (Az emlékezet városában). Az ésszerű Szirmai műveiben átadja helyét az emocionálisnak, irracionálisnak. És ebben van az ereje, ebben van a különossége.

Csak néhány írásában adja közvetlenül az álmot (Karambol' Álom), s azok közelebb állnak a valósághoz, mint sok realista elbeszélése. Viszont nagyon sok írásával, habár szó sincs bennük álomról — s

STEN DUNÉR

Részlet a „Dinarai szvit”-ből

most nem a víziókról beszélünk —, olyan légkört, olyan helyzetet, viszonyokat teremt, hogy az egésznet méltán tekinthetjük álomnak, álomszerű állapotban érezzük magunkat, révületbe esünk. Reális eseményeket megfoghatatlan erők irányítanak, a történésnek, cselekedeteknek értelmében van valami irracionális, a belső viszonyok elvonatkoztatottak, a dolgoknak transzcendentális jellegük van.

Ha Szirmai elbeszéléseinek eredetét, keletkezését, ihletét kutatjuk, igen sok esetben azt találjuk, hogy anyagát emlékeiből meríti. Az emlékezés kifogyhatatlan tárháza témáinak. Akár reális, akár víziós írásait nézzük, nagyon sokban megleljük az emlékeknek a magvát, amiből témáját fejleszti. Reális témájú elbeszélései szinte kivétel nélkül személyes emlékekhez fűződnek. Nyilvánvaló, hogy az olyan írások, melyeknek cselekménye nagyvárosban történik, Szirmai fiatalkori élményeiből fakadnak; azok az írások pedig, melyeknek tárgya a mindennapi élet egy-egy jelensége: a család, az iroda, a kisváros eseményei — mind-mind az író személyes élményeit adják. Irreális elbeszélései, szimbolikus írásai, víziói ugyancsak emlékekből fakadnak, csak nem közvetlenül alakulnak irodalmi művé, hanem áttétellel, az irreális elemek felnagyításával, szimbólumok formálásával.

Különös előszeretettel eleveníti fel Szirmai azokat a helyeket, ahol egykor megfordult, s írja meg az olyan eseteket, melyeknek szemtanúja vagy részvevője volt. Vannak kedvelt utcái, városai, melyekbe — képzeletében — vissza-visszatér, s aztán egy különös történetet helyez el bennük. Emlékeiből meríti történeteinek színhelyét, szereplőit, képeit ugyancsak az emlékezés szálaiból szövi.

Szirmai Károly elbeszélésein motívumait több csoportba sorolhatjuk. Már kezdetben feltűnik műveiben az idegenség motívuma, az otthontól való elszakadás, idegenbe távozás, hontalanság (s ezzel kapcsolatban a hazatérés). Összefüggésben van ez Szirmai életével, fiatalkori és férfikori hányódásaival, a nagyvárosi étellel, utazásaival, azzal a világgal, amelybe beleszületett. Ezek az elemek jelennek meg *Köd*, *A holló* című írásaiban (*Ködben* című kötetében); az utóbbi különös szuggesztivitással beszél a hazáról, idegenségről, elszakadásról; a *Viharban* című kötet elbeszélései közül *Az idegen a hazatérésről* szól, *Az emlékezet városában* is ugyanazt a motívumot tartalmazza; egy álomszerű, rendkívül hatásos képben egészen új világot teremtett itt Szirmai, s ez az elbeszélés legjobb írásai közé tartozik. A *Már nem jön senki* című kötetben is találunk néhány írást az idegenség, illetve a hazatérés motívumával: *Ember a kerítésnél*, *Édes otthon*, *Bűntudat* (az idegenségérzet itt már komplexussá vált; *Örvény* című kötetében Szirmai *Az örökség* című elbeszélésben variálja az idegenség motívumát.

Köd című elbeszélésében az embervadászat motívumát találjuk; ez később *Örvény* című kötetében két elbeszélésben bukkan fel: *Az elkerülhetetlenben*, amely még egyéni vonatkozásban tárgyalja a kérdést, *Az éjszakák motorosai* című elbeszélésben azonban már történelmi távlatokat ad neki, s az emberiség rettenetes napjainak emlékét felidézve mutatja be az embervadászatot.

Néhány Szirmai-írásban találkozunk a szülők és testvérek meglátogatásának motívumával. *Halottak látogatása* című írásában, mely a

Ködben című kötetben jelent meg, bátyjával találkozik, ugyanabban a kötetben, *Az utolsó ház* című írásában szüleivel való találkozását írja meg, az *Örvényben* megjelent *Álom* című víziójában apjával és bátyjával találkozik. Szirmai előszeretettel foglalkozik a halállal, s ez külön motívumként is jelentkezik, szüleit és testvéreit azonban csakis a halál birodalmába vetítve találja meg. Különös írói magatartását bizonyítja, hogy itt a halottakkal nem mint holttestekkel találkozik, hanem halálukban is eleven embereknek látja őket, s ezzel teszi írásait még kísértetiesebbé. Mint egy szellemidézés, úgy hatnak ezek az elbeszélései; itt úgy beszél rég meghalt szüleivel, bátyjával, mint élő emberekkel.

Azokba az elbeszélésekbe, melyeknek fő motívuma az idegenség, elszakadás, Szirmai a magány elemeit is beleszővi. Vannak azonban olyan írásai, melyeknek központi témája a magány, írónk legjellegzetesebb érzéseinek, komplexusainak egyike. Némely írásában a magány csak mint egy teljes kép része jelenik meg (Mesemondó, Fenyegető hegyek), máshol pedig a magányt örökíti meg (Az esőcsináló ember, A fekete kutya), elbeszélést kerekítve, vagy szimbolikus prózaversben. A magány Szirmai domináns motívumai közé tartozik. Elhagyatottságot, az emberektől, a társadalomtól való elidegenedést, elszakadást jelent. Magánnyal foglalkozó írásai részben a magára hagyott ember lelkiállapotát ábrázolják, olyan emberét, aki valamilyen okból egyedül maradt, s nem tud társra találni, szinte elszakad az emberektől, érzi a társak hiányát, de nem tud újra bekapcsolódni a közösségbe, részben pedig mint hangulatot adja a világtól elvonult, csendbe, puszta helyre menekült ember helyzetét.

Gyakran jelenik meg Szirmainak, a vándorlelkű írónak, örök utasnak az elbeszéléseiben az állomás; leggyakrabban kis, sárga épület ez, vagy egy távoli városnak absztrakcióba vesző állomásépülete. Az érkezés, indulás, utazás, vesztéglés gyakori elemei Szirmai írásainak, már csak azért is, mert céljainak egyike a mulandóság ábrázolása, a múlt pillanatok megörökítése. Az állomások leginkább hasonlítanak egymáshoz, de mindegyikükhöz egy különös történet fűződik. Az állomásról mindig elmennek a vonatok, az utasok, de az állomásépületek megmaradnak, mint a vidék, a mozdulatlanság, megállapodottság szimbólumai.

Szirmai legfontosabb, leggyakoribb motívumainak egyike a halál. Víziós és reális írásaiban, szimbolikus prózaverseiben és álmokképeiben egyaránt megjelenik. Néha mint reális tény, amely véget vet egy földi életnek (Illés, az amerikai, 1936), máskor mint a mondanivaló kerete (*Az utolsó ház, Halottak látogatása*), vagy pedig megszemélyesítve („Hé, kocsmáros, italt adjál!”, 1933). Vannak írásai, melyekben a halál csupán mellékszereplő, vagy csak a természetes végső kibontakozást jelenti (Örvény), máshol azonban központi probléma, az író célja az elmúlás ábrázolása (*A marionett-kert, 1938, Gyászmenet, Benőtte a fű*). Egy egész kis antológiát lehetne összeállítani Szirmainak az olyan írásaiból, melyekben valamilyen formában megjelenik a halál, de sohasem mint hatalom, mint szörny, hanem csupán mint egyszerű szereplője a történetnek. Nem félelmetes, még akkor sem, ha — mint a „Hé, kocsmáros”-ban — megszemélyesítve állítja elénk

Szirmai, vagy amikor — mint a Vándorlások két darabjában — már nem is ezen a világon, hanem a halál birodalmában vagyunk. Kétségtelen, hogy Szirmai művének olyan fontos motívuma, mint a halál, rányomja bélyegét az író egész működésére, s még *Örvény* című kötetében megjelent új írásaiban is felbukkan, közvetve, mint Az örökségben, közvetlenül, mint A néma zuhatagban, csak sejtelemként, s az elmúlást hangsúlyozva (Benötte a fű), csupán a halál előérzetét keltve, árnyékát előrevetve (Az éjszakák motorosai), mint pszichológiai probléma (Halott táj), melyet összeköt az objektív valósággal, vagy pedig látomásként (Gyászmenet, Dögkeselyűk). Legújabb írásában, a néhány évtizeddel ezelőtt megálmodott és fölvezolt, de csak 1965-ben megírt Holtak szigetében maga a halál lép fel, nem kísértétként, nem is álomképként, hanem a maga csontvázis valóságában, az enyészet pedig szinte tapinthatóan, anyagszerűen jelenik meg. A halálban találjuk meg Szirmai Károly alkotásainak nemcsak központi motívumát, hanem egy olyan tényezőt, amelytől az író nem tud szabadulni, amely minduntalan feltűnik, kísért, figyelmeztet.

Ennek a motívumnak a jelentőségét az is emeli, hogy irodalmunkban nagyon kevesen foglalkoznak vele. Íróink nem szívesen választják a halál témáját, még kevésbé szerepeltetik oly gyakran és olyan sokféle formában, mint Szirmai. Ez a szembenézés a halállal nem esztétikai kategória, de amikor megjelenik az elbeszélésekben, amikor egy-egy írás szerves részévé, s Szirmai egész művének jellegzetes, szembe-tűnő vonásává válik, már úgy kell tekintenünk, mint irodalmi értéket.

Valaki úgy vélhetné ezek után, hogy Szirmai csak a különösségek iránt érdeklődik, csupán a morbid témák vonzzák. Pedig őt a mindennapi élet, a valóság ezernyi apró, jellemző, avagy csak szürke jelensége, az élet derűs és sötét oldala, mosolyos és torz arca egyaránt érdekli. S persze a művész kezével válogat abban, amit az élet eléje állít, s ne feledjük, hogy Szirmai — halálvíziók költője, az elmúlás, az enyészet megörökítője, aki a halállal társalog — nyitott szemmel jár az életben, kíváncsian figyeli a lét minden megnyilvánulását.

Első kötetében már megtaláljuk a mindennapi élet eseménytengereiből merített mozzanatokot, néha kissé naturalisztikus színezetben is (Köd), néha egy nyugodt, epikus hangon (Staro sunce), az egyszerű, a mindennapok lényegét alkotó apróságok bemutatását (Csigaházás emberek, Báze Bul). Később szaporodnak az olyan írások, melyekben a mindennapok motívumait fogja meg. Itt vannak az öregkor problémái (Az özvegy, A nyugdíj, Rab madár), gyakran jelentkezik az irodai, hivatali élet témája (Fölmondás, Fabók Mihály legendája, Isten vele, Zorica, Irodában, Állástalanul stb.), melyekben — talán minden más elbeszélésénél jobban — érezni a valóság közelségét, a friss élményt, az anyag bizonyos nyersségét. Ide tartoznak a családi étellel foglalkozó elbeszélések is (Ellenszenv, Hiába, A fénykép, Vendégség közben, A gyümölcs, Ilonka stb.), melyeket Szirmai, mint a mindennapi élet többi motívumát, közvetlenül, kevésbé transzponálva adja. Ezeknek a motívumoknak egy részét pszichológiai szempontból közelíti meg (Ellenszenv, Hiába, Rab madár, Gyilkosság, Patkányok stb.), s talán épp az anyag eredete, forrása, az élmény közelsége miatt nem tudja megadni azt a mélységet, melyre szükség van, hogy a lelkiállá-

potokat teljes egészükben, átfogóan rajzolhassa meg, s gyakran marad a dolgok felszínén (Pánik, A fénykép, Ilonka stb.). Ez pedig sematikus ábrázolást eredményez, a valóság elemei feldolgozatlanok maradnak, a tényekhez való túlságos ragaszkodás megköti képzeletét, s nem tud elszakadni az olyan apróságoktól, amelyek csak gátolják egy mélyebb, közvetettebb, de éppen ezért irodalmibb kifejezés kialakulását.

Ehhez a motívumkörhöz kapcsolódik az emberi gyarlóság bemutatása Szirmai prózájában. Néhány írásában, főleg *Már nem jön senki* és *Örvény* című köteteiben, Szirmai az emberi hibák kíméletlen feltárójának, irgalmatlan ostorozójának bizonyul. Mintha a kritikai realizmus képviselőit követné, szinte élvezettel merül el az emberi bűnök mocsarában, s mutatja meg — egy minden apró hibát is leleplező tükörben — az emberek arcát. Gertrudisz próbái, Kinek van igaza?, Restiben, Posvány című elbeszéléseiben találjuk meg legkifejezettebben ezt a szándékát. Feltárni az emberi gyarlóságot, romlottságot, aljasságot, hogy megundorodjunk, elforduljunk, megváltozzunk. Szirmai persze nem didaktikus célzatú író, soha egy szóval sem utal a javulás útjaira, módjára, csak a hibák szinte mértéktelen felsorolásával, élveboncolással igyekszik tenni valamit a szerinte erkölcsi fertőbe hullott emberiségért. Ezek az írások természetesen nélkülöznek minden poétikus elemet, a legaszketikusabb stílussal, a rideg realizmus eszközeivel készültek, s biztosak lehetünk benne, hogy egyes írások alakjait megtalálhatjuk az élők sorában, esetleg — a temetőben. Csak a nevek és egyéb személyi adatok eltérőek. A hibák — emberiek, konkrétak, reálisak.

Régebben Szirmaival kapcsolatban Cholnoky Viktort, Poe-t, E.T.A. Hoffmant emlegették, víziós írásain az ő hatásukat vélték felismerni; korai műveiben Gozsdu Elekkel tart némi rokonságot. Most egy másik kapcsolatra szeretnénk rámutatni, arra, amely Szirmai műveiben főleg az elmúlt évtizedben vált láthatóvá. Azokra az elbeszélésekre gondolunk, melyekben Szirmai az emberi egzisztencia veszélyeztettségéről, korunk emberének szorongásérzetéről vall. S ha azt mondtuk, hogy halálmotívumaival egyedülálló irodalmunkban, akkor hozzá kell tennünk: a szorongásmotívumokkal ugyancsak egyedül áll, csupán a fiatalok közül foglalkozik egy-kettő ezzel a problémával. Nyilvánvaló, hogy bizonyos Kafka-rokonságra — semmi esetre sem hatásra — gondolunk. A hatást a körülmények kizárják. Gyanúba fogva, Az elkérülhetetlen című elbeszéléseiben Szirmai olyan élményeket és érzéseket hoz felszínre, amelyek az ember léte veszélyeztettségének a következményei. Van bennük absztrahálás is, a környezet mindenütt elvont, a szereplők is, de ez csak fokozza a mű hatását. Az éjszakák motorosai és az Árnyék az ember életére törő titokzatos, sötét hatalmak, az embertelenség, az agresszió motívumait szóltaltatják meg. A támadó itt ismeretlen és névtelen, s mi tudjuk, hogy Szirmai mire gondol, de ha nem tudnánk, még jobban becsülnénk ezeket az írásokat, mert utalásuk még általánosabb volna. A sárga állomás (1935) című elbeszélése, mely *Viharban* című kötetében jelent meg, háborzongató képe az örök elválásnak, szuggesztív erejű vízió. Itt éppen az általánosításnak a sikere figyelhető meg.

Szirmai elbeszéléseinek egyéb motívumai közül érdemes megemlítenünk az örökség motívumát, amely többször is visszatér (Az örökség, Kapisztrán András öröksége), a lelkiismereti problémák felvetését minden egyes kötetének igen sok darabjában, a félelmet, melyet ugyancsak megtalálhatunk legtöbb művében, s melynek egész írásokat is szentelt (Fenyegető hegyek), úgyhogy jellemző és fontos motívumának tarthatjuk.

Aki Szirmai elbeszéléseit olvassa, annak nem kerülheti el a figyelmét, hogy lépten-nyomon találkozik irracionális mozzanatokkal. Erre már utaltunk, de szeretnénk itt többet is mondani róla. Szirmai elbeszéléseinek világa — ha leszámítjuk azoknak az írásainak egy részét, melyekben a mindennapi élet jelenségeit nem eléggé transzponálja — egy elképzelt, a maga képére teremtett, semmire sem hasonlító világ. Itt érvényesek ugyan a valóság törvényei is, döntő szerepük mégiscsak e világ saját, máshol ismeretlen törvényeinek van. S ezek a törvények azok, amelyek Szirmai elbeszéléseinek irracionális alapját adják. Mert ebben a világban a lények — néha emberekre, néha kísértetekre hasonlítanak — sokszor eszelősek, átlépték már az értelem határát; itt halottakkal kell találkozunk, mert életünket, múltunkat halottak népesítik be, ott tartózkodnak házukban, szobáinkban, az üres székeken ülnek, mögöttünk jönnek az utcán, ránk várnak elhagyott házakban, temetők mélyén tivornyáznak; s ha nem halottak azok, akikkel együtt élünk, hanem a lét határán innen vannak, akkor is, ki tudja, nem törnek-e életünkre, nem hozzák-e hosszú, sötét vonatokon az iszony üzenetét. S ebből a világból nem lehet elmenekülni, itt kell maradnunk, szenvednünk, gyötrődnünk, hogy egy nap magunk is kísértetté, halottá váljunk, s meglátogassanak bennünket is az élők, vagy mi öhozzájuk kopogtassunk be a borzalmak éjszakáján. S még mielőtt áteveznénk a túlsó partra, ahol fű helyett fehér csontok borítják a földet, itt kell eltűnnünk, végigszenvednünk az élet kínjait. Örök bizonytalanságban, örök veszélyeztetettségben, félelemben. Ez a világ: kánpad, s a szabadulást csak a megsemmisülésben találhatjuk meg. Látszólag semmi irracionális, minden a legnagyobb rendben van, úgy, ahogy a lét megköveteli. De Szirmai nem tud belenyugodni a változtathatatlanba. Megpróbálja kijátszani az élet törvényeit, s ezt másképp nem lehet, csak az ész megkerülésével, tehát a lehetetlenre vállalkozik. Útja, melyről azt hiszi, hogy a megoldáshoz, a szabaduláshoz jut el rajta, rémek sorfalai között vezet a vereségig, összeomlásig, megsemmisülésig. Az irrealitás, melyet Szirmai írásaiban oly sokszor találunk, nem értelmetlen, hanem nagyon is ésszerű, misztikuma nem a tartalomban, hanem a megjelenítésben van, irracionális-musa nem az ész ellensége, hanem — reménytelen és eredménytelen bár — kísérlet az ész megmentésére. Szirmai Károly víziói az ember, az emberi ráció segélykiáltásai.

Amikor Szirmai az ember egzisztenciájáról szól, olyan helyzeteket teremt, amelyek az emberi lét bizonytalanságát sugalmazzák. Embe-reinek léte bizonytalan, tőlük független erők kezei között vannak. Néha csak magából a helyzetből adódik ez az érzés, máskor a szereplők lelkiállapotából vagy a halál fenyegető közelségéből ered. A bizonytalanság, mely olyannyira kilátástalanná tudja tenni az életet,

lépten-nyomon ott leselkedik: az irodában, amikor az alkalmazottak nem tudják, nem helyezik-e más munkahelyre, nem bocsátják-e el őket (Isten vele, Zorica), fizikai megsemmisülés fenyegető közelségében (Az éjszakák motorosai, Az elkerülhetetlen), kiüttalan helyzetekben (A titok). Szirmai művészi teremtő ereje szemléletessé, hatásossá, élményszerűvé tudja tenni az ilyen állapotokat.

Szirmai rendkívüli módon érdeklik az emberi sorsok. Tekintsünk végig elbeszélésein, régieken és újakon, realistákon és víziósokon! Emberi életek és halálok impozáns sorát látjuk. Sorsok, tragédiák, katasztrófák vonulnak fel Szirmai könyveinek lapjain. Írónkat a végzet útjai izgatják. Néha csak egy-egy miniatűrben, felvillantva mutatja meg személyeit, néha végigkíséri őket életútjukon, csak hogy megtalálja sorsuk nyitját. Nem egy elbeszélése tulajdonképpen egy-egy regény magva (Gusztáv, Posvány, a gyártelepi elbeszélések), s csak regényben, a regény sokkal tágabb kereteiben, gazdagabb lehetőségei révén tudta volna érvényesíteni motívumait teljes egészükben. Így sajnós csak töredékeket kaptunk, képeket, mozaikkockákat, amelyekből egy regényt lehetne összeállítani. A sorsnovellák, melyek közül talán nem a legjobbak, de a legjellegzetesebbek a Kőd, a Gusztáv, a Ludvig, a Dér Andrásírások, az Illés, az amerikánus, a Többé már nem jön senki, a Búcsú, az Örvény, a Rab madár, Szirmai művének a humanizmusát bizonyítják, egy tipológiai vizsgálódás kiindulópontjái szolgálhatnak, az író emberismeretéről tanúskodnak, és bizonyos szempontból értelmet is adnak alkotómunkásságának. Az ember került itt az érdeklődés középpontjába, az ember, összes gyarlóságaival, kilátástalan élethalálharcával, s mindenki láthatja, hogy az életutak, akár milyen kitérőkkel, kerülőkkel, megtorpanásokkal, mégiscsak oda vezetnek, ahol aztán, nem is oly sokára, mindent benő a fű.

Maga az érdeklődés, melyről már beszéltünk, Szirmai jellegzetes tulajdonsága. Szenvedélyesen kutatja a sorsokat, az ember életét, problémáit, s célja, hogy megörökítse azt, amit csak az irodalom zárhat a maga borostyánkővébe.

Valóság és látomások, motívumok és emberi sorsok, életek és halálok, harcok és bukások, dac és keserűség: így foglalhatnánk össze Szirmai Károly művének lényeges vonásait. De itt irodalomról van szó, nem antropológiáról vagy etikáról.

Irodalmi működésének elején úgy látszott, hogy romantikus színész, de rendkívül hatásos költői nyelvet teremt majd meg. Első kötetének írásaiban még olyan szavakat alkot, mint „életmiértek”, „sókbölcső”, „életkopaszág”, „halálvégtelenség”, az ember „nagy lelki elrongyoltságáról” beszél, az ujjak „csontpókos”-ak, írásaiban tobzódik a színek, később azonban mindinkább egyszerűsödik a nyelve, eljut egy szinte meztelen stílusig, amely már csak a legszükségesebb szavakat engedi meg, még újabb víziós írásaiban is fukarkodik a szóképekkel. Így lett a romantikus, vagy talán inkább expresszionista stíusból aszketikus stílus, amely már-már csupán a tényeket tűri meg. A szimbólumoktól sohasem idegenkedett Szirmai, vannak tisztára szimbolikus, allegorikus írásai, amelyek közül a legnagyobbak, legmegragadóbbak az Elvándorol az erdő, egy nép sorsának megrázó

képe, a „Hé, kocsmáros, italt adjál!”, a kilátástalanság, az élet értelmetlenségének szimbóluma.

Ha úgy akarjuk, ennek a szélsőségnek — mert egyes szimbólumai elég zártak, képei hermetikusak — megvan a maga ellentéte — ugyan-csak szélsőséges méretekben: a realista elbeszélések, melyekben Szirmai ragaszkodik a valóság legapróbb tényeihez, olyannyira, hogy belefeledkezik az életbe, s már nem is szépirodalmi művet ír, hanem riportot (Irodában, Viharban, A fénykép, Vendégség közben, Restiben), s nem teremt új világot, hanem anekdotát dolgoz fel (Gáspár Elemér a hídon, Éjjeli szállás, A megelevenedett kar). Az a kettősség, melyet tartalmi szempontból már felvázoltunk, itt a stílusban, kifejezésben mutatkozik meg. A kettősség azonban nem jelent ellentmondást is, hisz megfér egymás mellett a két út, két megoldás, de azok a jelek, melyek arra mutatnak, hogy a realista írások kevésbé sikerültek, kevesebb értéket hoztak, azt bizonyítják, hogy a kiutat, a végső megoldást a valóság átlényegítésében kell keresnünk. Mintha Szentleky Kornél is megérezte volna Szirmainak ezt a dilemmáját, s azt írta neki egy levelében: „Több szint és több poézist. Hagyd már azt a rideg, precíz, kopasz Sachlichkeit-ot! Láz, hangulat, lendület! Inkább ellendülés, mint kemény, kötött, ólomnehéz realitás.” Mi sem tudnánk másképp megfogalmazni végkövetkeztetésünket Szirmai Károly írásművészetéről. S ezzel már azt is megmondtuk, hogy műveinek melyik részét becsüljük többre. Szirmai egyénisége, írói alkata csak azokban az írásokban teljesedett ki, ahol megszabadult a realitás vonzóerejétől, s az alkotás új világába, egy egészen új kozmoszba lendült. Ott akár szimbólumokkal, akár víziókban, akár csak egy különös meglátással, gazdagságot teremtett, s ez kivételes helyet biztosít neki irodalmunkban.

Az eddigiekből kitűnt, hogy Szirmai Károly műve a különösség jellegét viseli magán. Írónk a világot másoktól eltérő szemszögből nézi és látja. Ahogy az életet átérzi, az egészen különös magatartást eredményez és jelez. A sötétség, az iszony birodalma az a világ, melyről hírt ad. Még azokban az írásokban is, ahol látszólag mindennapi esetekről beszél, ott is érezni egy sötét felhő, egy súlyos gond nyomását. Az az irodalom, melyet Szirmai művel, szenvedélyesen kutatja a rettenet, romlottság, kilátástalanság világát. Néhol csak egy rokonszenves melankólia, de gyakran egy szinte önmagának szuggerált peszsimizmus a Szirmai-írások jellegzetes vonása.

Világa, melyben él, s melyet teremt, sötét, zárt, rémületes. Hitelességéhez nem fér kétség, s el kell fogadnunk. Csupán lélektani alapon magyarázhatjuk, mert Szirmai ott is, ahol társadalmi és erkölcsi vonatkozásokat mutat ki, a maga szubjektív világába transzponálja a jelenségeket, s csakis ott, benne, közelíthetők meg.

Szirmainak egy méltatója azt fejtegeti, hogy írói alkatát és nézeteit, attitűdjét, törekvéseit életkörülményei, szűk világa, elzártága idézte elő. Bizonyos mértékben ez áll, a környezet hatott Szirmai szemléletére, témaválasztására, álláspontjára. De mindez nem maradt meg a szűk világban, a csatorna partjain, s a — csak véges szemünknek végtelen — rónán. Szirmai sokkal többet hozott magával a nagyvárosokból, semhogy leveleközhesse a kozmopolita vonásokat, motívumai,

melyek között, mint említettük, legfontosabbak a halál, a magány, a félelem, a szorongás, nemcsak egy szűk világ, vidéki élet motívumai, hanem általánosan emberiek, tegnap és ma is időszerűek. A bűnök, melyeket Szirmai oly szívesen tár fel, nemcsak a mi vidékünkön bűnök, hanem szerte a világon. Városai, tájai sokszor felismerhetők ugyan, de nemcsak a mi vidékünk jellegzetességeit viselik magukon, nem is konkrét helyek, hanem a valóságtól bizonyos mértékben elvonatkoztatottak, s minden esetben szimbolikusak. Szirmai egész mondanivalója, beleértve még az első pillantásra egészen szűk körre korlátozott mozzanatokot is, mint a családi élet, az irodai események, a szomszédság élete — melyeknek egyúttal általános emberi jellegük van —, olyan dimenziókat kapott, amelyek nem férnek bele csöppnyi, két folyó és két csatorna határolta világunkba, hanem sokkal többet jelentenek, sokkal többet fognak át. Az emberi lélek mélységei, melyekbe írunk eljutott, s a hatalmas méretű látomások, melyeket megfestett, magasabbra emelik, magasan e róna fölé, oda, ohal észak és dél, kelet és nyugat sugarai, felhői és viharai találkoznak.

KRITIKUSOK SZIRMAI KÁROLYRÓL

SZIRMAI KÁROLY 1890-ben született. Jogi tanulmányai után Budapesten, majd a bácskai Verbászon volt évtizedekig tisztviselő. Hánytatott élete, anyagi gondjai hatottak irodalmi munkásságára. Először az Élet című budapesti folyóiratban jelentkezett novellájával. Irodalmi munkássága tulajdonképpen csak a Jugoszláviában való végleges megtelepedése után (1924) kezdődik. Eleinte Fuimus álnéven írt, s a pesti Napkelet és a jugoszláviai magyar lapok közlik novelláit. Szenteleky Kornélhoz szoros baráti kapcsolatok fűzték, s állandó munkatársa volt azoknak a folyóiratoknak, melyeket Szenteleky szerkesztett. Szenteleky halála után (1933) Szirmai veszi át a Kalangya szerkesztését, s ezt a munkát 1941-ig végzi. Első kötete 1933-ban jelent meg (Ködben), a második világháború után pedig egymás után látnak napvilágot könyvei — három elbeszéléskötet és egy regény. Írásaival több háború előtti és utáni antológiában vett részt, az utóbbi években néhány elbeszélést szerb nyelvre is lefordították. Már első írásaitól kezdve erősen lírai jellegűek a művei; állandó témái a halál és a félelem. Novelláiban, melyek tele vannak sejtelmes szimbólumokkal, s melyekben gyakran uralkodó érzés az iszonyat, vissza-visszatér a múlt, testet ölt az elmúlás, az enyészet. Sok írása tiszta lírai vízió, melyben az író gyötrő félelem, álmok jutnak kifejezésre. Stílusa egészen egyéni, sok különös, új kifejezéssel, metaforákkal, bizarr jezőkkel. Az utóbbi években reálisabb témákkal is próbálkozik, de ezek az írásai nem érik el régebbi novelláinak, szimbolikus írásainak, ritmikus prózájának színvonalát.

(A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete gondozásában megjelenő magyar irodalomtörténet 6. kötetéből)

A negyven novella közül legkiválóbbnak találtuk „A holló” című pályaművet, amely messze kiemelkedett a többi közül. Legnagyobb értéke az a kiforrott, pompás, gyönyörű írásművészet, amely okvetle-

nül a legnagyobb magyar írásművészek mellé állítja szerzőjét. Képei mély színekben pompáznak, és mögöttük megrázó szimbólumok lüktetnek, mint hatalmas lángok a puha, párás köd mögött. Inkább prózában írt költemény, mint novella, történése nem fordulatos, de mégis magával ragadó, mert az élet keserű törtetését érezzük a holló fáradt szárnycsapásaiban és szomorú kimúlásában.

A bírálóbizottság egyhangúlag az első díjra találta alkalmasnak ezt a pályamunkát.

(1931. — Szenteleky jelentése „A Mi Irodalmunk” novellapályázatának eredményéről)

... Ilyen lassan gyulladó színű, régi képek Szirmai novellái. Régi, lappangó mocsarokból felúszó köd, felhökké tornyosodó bácskai por, vigasztalan bánatok nyirkos párái, őszi szelek ébredésén riadozó esték barna bizonytalansága rétegződik rájuk. De amint elmélyedünk bennük, lassan lemálladoznak a bénító burkok, részletekben sejtelmesen bontakoznak elő a körvonalak, színek élednek meg, először tompán egybemosódó tónusok méla morajlásával, majd egyre mélyebb izzás erejével. Tűzmagja van minden színnek és formának, mintha apró embrionális világok keringenének egymás körül a történetek kavargó naprendszerében. Hangok hullongnak, mint haldokló levelek, messze morajlásoktól dübörögnek sejtelemkárpitok, mintha mögöttük láthatatlan tengerek háborognának.

Nem látjuk, csak érezzük a tömegek távoli zsongó nyüzgését. Olykor éles sikoly harsan ki. Alakok sűrűsödnek elő az idomtalan gomolygásból. Emberek tűnnek fel, akik a múltból, mint adósságoktól súlyos örökséget, cipelik magukkal sorsukat. Változások tépték szét életük egyhangú békéjének szelid árnyát. Újulás tűzvésze lobog eléjük. Mögöttük felégette már a múltat s bitorló kísértetek lángpallósával üldözi őket. De előttük ismét homályba borul az út. Kilátástalan árnyak áradása önti el süketen, vakon a jövőt.

Szirmai novelláinak kivételes művészi értéke éppen abban rejlik, hogy túllendülnek a széppróza határmezsgyéin, prózában írt, epikus költemények. A hétköznapi szürke realitása is ott jár nála az irreális testetlenség közelében. Az író nem épít választófalat az anyagi és az árnyvilág közé. Nem tudni, hol mosódik egymásba az árnyékká ködlő pozitívumok és testekké tömörödő fantazmagóriák birodalma. A felzaklatott idegek rémlátó remegésében imaginárius fények foszforeszkálnak, delejes áramuk átvilágít az anyag fekete lelken és eleven húst pólyál a képzelet láthatatlan vázaira. A részletekben aprólékos gonddal vigyáz a szerző a legszigorúbb realitásra, de a végső kicsengések mint mágikus szökökút határtalanba porló vízrózsája, magasan a realitás fölé ívelnek. A szürrealitás meghökkenítő scenáriumain játszanak, mint valami bűvös színpadon, amelynek világítási effektusai megfoghatatlan fényforrásokból fakadnak.

(1933, Kálangya. — Kállay Miklós a „Ködben” c. kötetről)

Kis emberekről írt, elesett, elnyomott, úttalan kisemberekről, akik sohasem találták meg az utat (ködben és viharban!), akik sohasem

tettek semmit, csak szenvedtek és végigélték kevés lehetőségű életüket. Ez mind Szirmai volt, aki nagyszerű íráskészséggel és csillogó tehetséggel tudja megírni a sötétet. Én nagyon szomorú tudok lenni egy-egy Szirmai-novella elolvasása után . . .

(1952, Magyar Szó. — Gál László a „Viharban” c. kötetéről)

E jugoszláviai magyar író 42 rövid írása elbeszélői tehetségről és mértéktartó ízlésről tanúskodik; szerzőjük gazdaságosan bánik a szavakkal és különös hajlamot mutat a jellemábrázolásra. Történetei rendszerint a szomorú, elégedetlen, az egzisztencia terhétől földre szorított „kisembert” idézik: némelyik alakját üldözési rögeszmék kínozzák. Úgy tetszik, hogy ez az író néha túl sokat időz el a vereség lelkiállapotainak ábrázolásánál.

A könyv léghőre Csehovra emlékeztet, bár természetesen Szirmaitól távol áll a jellegzetes orosz humor, noha egy elbeszélésében e téren is megközelíti a nagy orosz író.

A szürke keretért s a felaprózott jellemrajzért Szirmai gyakran kárpótol a gazdag gondolati imagináció eszközeivel és a fantasztikum iránti kifejezett hajlamával. Elbeszélései nem egyenlő értékűek, mégis többet jelentenek egy éjszakába hangzó jajkiáltásnál, a sors gomrombasága és kegyetlensége elleni panasznál, azaz az író hangja egyetemessé erősödik, a könyvben élénk tárt, majdnem szűknek mondható tapasztalati keret ellenére.

Szirmai értékelése közben nem hunyhatunk szemet a zavaró körülmények előtt. Annyi azonban bizonyos, hogy a mai európai szép-prózában Szirmai Károly könyve a magyar elbeszélő művészet és alkotó szellem nagyszerű megnyilatkozása.

(1952, Books Abroad, — Reményi József a „Viharban” c. novelláskötetről)

Szirmai Károly a Vajdaságban élő magyar íróknak ahhoz a nemzedékéhez tartozik, akik nem adták fel a prózai beszéd hivatását, tudnak egész történeteket mondani, nem bízzák az olvasóra, hogy ki-ki a maga képzelete vagy idegbetegsége szerint értelmezze művüket, hanem érthető, világos modorban adják azt elő. Elbeszélő módja egyszerű, szinte tényközlő, legjobban talán Nagy Lajos szenttelen stílusához hasonlíthatnók; minden érzelem nélkül mondja el az eseményeket, még amikor magamagáról ír, akkor is tudunkra akarja adni, hogy „nincs közöm hozzá”. Ezt a rokonszenves írói modort Szirmai Károly persze nem kezeli oly tökélyvel, mint a városi kisember életének nagy ábrázolója, a falusi kisemberek életéről írott regénye mégis megkapó, szép és igaz olvasmány.

(1958, Irodalmi Újság. — Vámos Imre a „Katlanban” c. regényről)

Szirmai Károly „Már nem jön senki” című novellás kötetét nehéz kategorizálni és értékelni még nehezebb. Az emberi szenvedés és szo-

morúság iránti érzékenysége, a helyzetek meglátása, elbeszéléseinek finom hangulata kitűnő íróra vall. A novellák fő témája a magány, az öregek, az özvegyek, a félrecsúszott életek magánya, az, hogy bármit tesz és próbál is az ember, végül mindig egyedül marad. Ezt így meglátni és ábrázolni csak igazi író tudja. Még az is javára szolgál, hogy a novellákban oly kevés a külső cselekmény, legtöbbje inkább helyzetkép, néhány pillanatra megvillanó emberi sors. De a nagyon is egyértelmű elbeszélőmód, egy-egy alap gondolat szinte tételszerű bizonyítása okvetlenül komoly hibája.

(1960, Irodalmi Újság. — Faludy Zs. a „Már nem jön senki” c. kötetről)

Szirmai élete, melynek nagy része az irodalom szolgálatában telt el, nem volt sikerekben gazdag, mivel sem alkata, se helyzete, se szerepe nem engedte meg neki, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is engedményt tegyen a maga világának kifejezését illetőleg, vagy azt derűsebb színekbe oldva fel, közelebb hozza a közönséghez. Világnézeti vagy politikai szempontok se könnyítették művészi feltárukozását, helyzete és természete teljes elszigeteltségre utalták, és a reális életérzés helyett halálhangulat vette körül. A sivár bácskai gyártelep, ahol egy emberöltőn át élt, még inkább kimélyítette amúgyis komor, látomásoktól terhes és kísértetjárással teli világát.

De a magány nemcsak Szirmai témakörét segítette kialakítani, hanem írói magatartására is hatással volt. Egyszerűsége, világosságra, szabatoságra való törekvése stílári szempontból tömörebbé tette írásait, de már a flaubert-i impassibilité mintha nem kedvezett volna ennek a homályban játszó költészetnek. A látomásaiból felmerülő képek élesebbek lettek, de szintelenebbek is: a tárgyilagosság nem lírai tulajdonság. Humanizmusa viszont, s részvéte a kisemberek sorsa iránt, még meggyőzőbb talán.

(1960, Magyar Szó. — Herceg János a „Már nem jön senki” c. kötetről)

Most, hogy új elbeszéléskötetét, a „Már nem jön senki” címűt olvasom, a megcsendesült írásművészet hullámaival találkozom, hullámokkal, amelyek ugyan még kifutnak a partra, de már elsimultak a homokon, s nem ők tajtékoznak, csak az apró kavicsok zenélnek, hogy a szelíd víz összekocantja őket, alig árulkodik valami is, hogy tombolás, kaotikus őselem foganta őket, hogy tudtak törni, zúzni, rémületet kelteni, szenvedélyeket korbácsolni.

Ezekben az írásokban is megszólalnak a halál éjfeles pillanatai, az élet kísértései itt is felderengnek — emlékként — az öregség partjairól tekintve vissza elmúlt esztendőkre, lefolyt életekre. Szirmai hősei most is fuldokolnak, de most már öregek, a halál megfogható közelségében. A szenvedélyek elfolytak, kiégték a szívek... Szirmai hősei valamikor a lelki magány önkörében éltek, most az öregség magárahagyatottságában vergődnek, mintha azt akarnák érzékeltetni,

hogy egy más, egy eltűnt kor világából maradtak itt, s már más nem érdekli őket, csak a halál, amely el fog jönni értük.

(1960, 7 Nap. — Bori Imre a „Már nem jön senki” c. kötetéről)

Szirmai legújabb kötetének nemcsak a téma újszerűsége adja meg az érdekességet, hanem a téma újszerű kezelése is, az objektív epika tiszta elbeszélő formáit egy hangulati elemekkel gazdagon kiképzett, lírai árnyalású novellaforma váltja fel. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy korábbi műveiben nyoma sincs a belső megmunkálásnak, vagy hogy ezek a novellák már nem őriznek semmit a korábbi írások fegyelméből, szerkezeti és hangulati szigorából, de a mérleg nyelve ebben a kötetben az utóbbiak felé billen, ezekben több a belső sugallat, közvetlenség és oldottság. Aki egyszer könyvről könyvre végigkíséri ezt a művekben gazdag írói életet, hogy megrajzolhassa fejlődésének állomásait és görbéjét, az ebben a kötetben új fordulatát fogja felismerni az író pályájának: a házát bekerítő gazda befeléfordulását, amellyel kirekeszti az élet zajos hullámverését, hogy tisztában hallhassa a körülötte fogyó élet halkabb ütemét. S fel fogja ismerni az író világának egyik legvonzóbb vonását is: az öregedés, az élet elsorvadása nem érzélgős, még csak nem is érzelmes rajzokban jelenik meg, hanem a tény higgadtan meditáló tudomásulvételében.

(1961, Magyar Szó. — Szeli István a „Már nem jön senki” c. kötetéről)

Az Örvény elbeszélései a lélek tájait járják be, amelyből az írónak sikerül bemutatni néhány jellegzetességet, elsősorban azt, hogy a szokványos „élet” mögött van egy másik is, másként is történnek dolgok, mint ahogyan megszoktuk, az emberben dolgoznak nyugtalanságok, dobognak vágyak, a kielégítetlenség nagyobb, mint a nyugalom, a félelem kísértetjárását idézhet, az ember sokszor tehetetlen, kiszolgáltatott, tettei kiszámíthatatlanok, józansága esendő, s csak a halál bizonyosabb az életnél. Szirmai ezekben az elbeszélésekben újra felfedezte, hogy a megtörtént és a megtörténhető nem szükségesen áll első helyen, háttérbe is lehet szorítani, s előtérbe lehet helyezni a lélek rezzenéseit, a vágyottat, az álmodottat, az akartat, az öncsalást, a véltet.

(1962, Dolgozók. — Bori Imre az „Örvény” c. kötetéről)

Amióta a vajdasági irodalomnak emeletes modern épületben van anyagi gondoktól majdnem mentes otthona, Szirmai már három kötetet publikált — ez a harmadik a leginkább kísérletező kedvű, a legfiatalabb. Úgy értem, hogy kiadási dátum nélkül is meglátszik, mikor írták; ez is elégtétel, mivel a többi nem ránk tartozik. Hogy a maradandóság kicsoda, arra éppen olyan ostobaságot válaszolhatnék csak, mint különbek, akik megpróbálták, — de annyi bizonyos, hogy a hozzáállás is maradandó lehet. Szirmai Károly bizonyára nem a valódi vagy vélt modernisták versenyfutásába kíván benevezni, de olyan forrá-

sok után kutat, amelyek ma is táplálják az irodalmat; Kafkát, Musil-t, talán Canettit is olvasta, akarom mondani, tudomásul vette.

Világát sötétnek, ködösnek csak akkor nevezhetnénk, ha magunk tiszta napfényhez szoktunk volna. Aki Szirmai környezetének benesejében él, legfeljebb víziójának hitelességét igazolhatja, de erre meg a vízióknak nincs szüksége. Figuráinak általában semmitmondó keresztnevet ad, vagy azt sem. Egyéni arcuk a szürkés háttérbe olvad, alakjuk csak az éggel párosítva mutat emberi körvonalat. Nem az elmúlás, a változékonyság a legrosszabb, tárgyak és jellemek sorvadása az időjelzőjeként még vigasztaló is lehet. Szirmai karcolataiban az ismétlődés rémít leginkább; az éjben, minden cél nélkül visszatérő, önmagukat szimbolizáló csontváz-motorosok, a zajok, színek, elmosódó képzetek lidércnyomása. A történetek inkább megszakadnak, mint befejeződnek, a hirtelen vég azonban nem a komponáló kedv hiányát, hanem egyetlen írói alkatnál mélyebbre vágó dilemma felismerését tanúsítja. Kérdőjelekkel tüzdeli meg azonos hangulatokat ébresztő novelláit, egy-egy írás után magától hanyatlik le a könyv, a folytatás már-már az alkotással vetekvő elszántságot követel.

Rejtélyek nincsenek, a nyomozó legfeljebb saját tehetetlenségét gyónhatja meg. A huszonnyolc írás egyúttal be is zárja a kötetet, a műfajtól folytatás nem telik, csak más irányba fordulhatunk. Ha Szirmai elég bátorsága volt ahhoz, hogy ilyen messzire jusson, talán még elég ideje marad, hogy továbbmenjen, amerre egyáltalán mehet.

(1962, Új Látóhatár. — Márton László az „Örvény” c. kötetről)

Szorongás, félelem, magány, a megfoghatatlan fojtogató idő körül forognak Szirmai Károly műfajilag mehezen meghatározható újabb írásai. Nincsen klasszikusan értelmezett novellaszerkezetük, a külső történések az expozíció után megtorpannak és epikája olyan változatos, mint az egy húron pengetett változatok. Föltehetnénk a szokványos kérdést is, hogy ezeknek a mozdulatlan ábrázolásoknak van-e köztük a realitáshoz, — és erre a sztereotíp kérdésre nyugodt igennel lehet válaszolni. Szirmai írásai nem a vérbő, eleven, a világosság felé törtető életfunkciókat ábrázolják, de mindennek az árnyékát, amely, ha nem is teljes élet, de annak mégis szerves része.

Nevezhetnénk vízióknak is ezeket a megdöbbentő árnyakat, de írói módszere, ahogy a bonyolult lelkiállapotokat könnyedén fejti fel, reálissá teszi a rendőrségi épületben eltévedt ember büntudatát, az elvesztett időt kutató férfit, a Dreyserre emlékeztető horgász-halál problematikáját. Így lesznek az árnyékokból eleven figurák, az absztrakt víziókból reális történetek.

Képszerű, gondosan megformált mondatokkal keresi a lélek és a külső világ összefüggő jelenségeit, de néha elfárad a kompozíció súlya alatt és ilyenkor elveszti a hangját és elszűrőkülnek a mondatai. Különösen vonatkozik ez a párbeszédei formálására.

Szirmai Károly, aki már túl van élete delén, tiszteletreméltó lelkesedéssel, ha ez a lelkesedés fojtottan szemérmes is, új irodalmi ösvényeket kutat.

(1962, Irodalmi Újság. — N. az „Örvény” c. kötetről)

... A ködös Bácskát leltem meg Szirmai Károly ÖRVÉNY című novellás kötetében. Ősz van ezekben az írásokban: november, éjszaka és halál. Az ember néha hajnaltájt, télen, hidegben, arra ébred, hogy elfuserálta az életét. Körülbelül ezt a hangulatot idézik Szirmai írásai. Nyomasztóak és komorak.

Lehet azonban, hogy nem is Bácskát találtam meg bennük, csak az vezetett felre, hogy a könyv Újvidéken jelent meg. Mert ha két novellában fel is ködlik a távoli Fruška gora, ez minden, ami az olvasó tájékozódását szolgálja. A városoknak nincs neve, legfeljebb annyit tudunk meg, hogy „a vonat bedörömből a nagy folyam menti város állomására”, vagy hogy a hős „egy mezővárosban él”. De ezt a kietlen tájat nem is földrajzilag kell meghatározni, hanem lélektanilag. Ez a táj lelkünkben van.

Maguk a hősök legtöbbször homályban maradnak. Sokszor még nevéük sincs. Csak vannak és félnek, hogy egyszer majd nem lesznek. Mint a Rab madár c. elbeszélés szerencsétlen vénleány hősője, mind egyik a „közelgő elmúlás körötte kóválygó és mind lejjebb ereszkedő fekete madaraival” viaskodik.

Viszolyogva léptem be a nyirkos és szürke világba, és még mindig nem jutottam ki belőle, pedig a könyvet már elolvastam. November van, és amikor a reggeli szürkületben gyűlött hivatalomba hajtok, útközben a Gyászmenet ciklus kis remckművei járnak a fejemben. Ebben a hét kis írásban jutott el Szirmai mondanivalója és életérzése legteljesebb kifejezéséig.

Nincs már szüksége se helyszínre, se az érzelmet közvetítő hősré: a puszta érzelmet nyújtja, magyarázat, történet nélkül, a kétségbeesést, a lidércnyomásos rettegést. Félelmetes és nagyszerű írások.

A kötet három másik ciklusából is azokat a novellákat emelném ki, amelyek határozottan kivezetnek a hús és vér világából, amelyekben nincs se történet, se jellemrajz; amelyek csupán a valóságból fakadó rettenetes valótlanágérzetet fokozzák lázálommá.

Szirmai novelláskötetével foglalkozva önkéntelenül is fölmerül Kafka neve. Itt azonban azonnal le kell szögezni, hogy szó sincs utánzásról, de még csak hatásról sem. Legfeljebb rokonlelkekről beszélhetünk. Utánérzésből nem lehet ilyen novellákat írni, csak egyéni átérzésből és ihletből.

Szirmai Károly a mai magyar irodalom érdekes egyénisége. Vajon miért nem foglalkoznak vele érdeméhez méltón Magyarországon?

(1962, Magyar Műhely. — Lehoczky Gergely az „Örvény” c. kötetéről)

GÁL LÁSZLÓ VERSEI

ÉNEK AZ ISKOLÁMRÓL

1.

itt tenger volt a két házsor közt
szörnyekkel teli óceán
tüzes sárkányok szálltak rajta
vidám villamos paripán
itt álmok nőttek a habokból
itt volt az első iskolám
itt született petőfi sándor
a kétszerkettő s hazánk vízrajza
az is hogy úr ír és a spanyolnád
s a tintaszagú tudomány
be kicsi lettél eltűnt a tenger
és törpék lettünk iskolám
az álmokat is reggel éljük
itt csüngnek rajt' a ceruzán
éretlen bús bolondos álmok
tündér sincs már se boszorkányok
csenevész ágon a világ
s a szép szobor az utca végén
csak ő a kő ki messze lát
és itt a sarkon kávéház volt
és zombori sipos sanyi
a hegedűjét sose fogom már
azt fogom mindig hallani
itt pad volt akkor a ligetben
itt üldögéltünk terivel
két háború és az enyém is
és az övé is vitte el
a pad körül de az sincs meg már

még azt a csókot keresem
meg magamat meg egy rongylabdát

2.

a padba akkor szívet véstünk
és két betűt nincs meg a pad
hát hol keresném hol találnám
őket mindent és magamat
mondom a kőnek ki ottan áll most
a győztes kőnek mondanám
vérből húsból és álmodásból
voltunk itt én s az iskolám
most nincs most van most szebb most csúnyább
és titok sincs csak óceán
és átúszni nem akarom többé
sem repülni a Van felett
se visszajönni se messze menni
most már tudom hogy nem tudom és
azt is tudom hogy nem lehet
most már tudom hiába jöttem
s hiába most már hogy megyek

3.

az úton szemben féllábon ugrál
egy óriás egy kisgyerek
most jött ki épp az iskolámból
s repül az óceán felett

T A L Á L K O Z Á S

mennyi szép álmom volt akkor és már nincs meg a pad
amelyen ültünk és a fa mögöttes
azt is kivágták és üveg ül száraz szememen
idegen idegen idegen

az aszfaltot sem ismerem már és az utca
az utca megnőtt és az a ház sem volt akkor és a szobor sem
a szobor élt még és tartozott a szabójának
és a kávéját sem tudta kifizetni és poloskákra vadászott
a hónapos szobája szürke falán (a lakbért sem fizette)
nem ő nem ő nem ő a gögös büszke szobor
és meleg vér folyt a verseiben nem ilyen hidegen
nem kőből állt mint ez az idegen
s az ég fölöttes és a föld is alatta

és mennyi szemem volt akkor és most semmit sem látok
és akkor az ujjamon volt a mennyország

és elértem volna ezer háborún át és akkor hittem
hogy a karom világot ölel és hogy jó a világ
azt is hittem és jaj! szűz fiúk és leányok
és szűz gondolatok és vágyak és erők és szűz estéken
csillag gyúlt ki az égen csakis minekünk
a mi csillagunk volt a mi napunk a holdunk a mi egünk
és most már az is idegen és most már az is idegen

és mondanám: megöregedtél és mondanád: megöregedtem
és mondanám: csúf öregasszony és mondanád: csúf öregember
és mondanám: jöjj vissza negyven évvel és mondanád:
jöjj vissza negyven évvel és keressük meg a csillogó
régii szemünket és mondanám: de szép ostobák voltunk
és mondanád: a csók azért jóízű volt és én mondanám:
a csók azért jóízű volt de most már mások csókolóznak

de most már este van mondanám és jó éjszakát

A FELEJTHETLEN

Pap József

Holdudvar néma teréből
Hajoltam fölétek.
Lent görögtél
Szemgolyói mélyén
Gyöngyházfényű törmelék között.
Tengelyébe merevedve
Takart el előlem
Semmibe záró szemhéjaival.
Megmaradt tekintete lyuggatja napjaim.

HÁBORÚ ELŐTTI SZLOVÉN LÍRA

ÉLETEM

Alojz Gradnik

Ó, minden élet buzgó kútfeje,
te nehéz, bódító-keserű óbor,
bölc s keverő, ki kéjt ürömmel oldol,
s ha túl édes, mérget cseppentsz bele!

A fiatalság nyugtalan heve
engem is a közeledbe sodort, hol
tántorogva álmoktól, homályoktól
megleltem, hol van titkod rejteke.

Előtted már hosszú sorok tolongtak.
És teltek hűvös vizeddel ormótlan
billikomok és csempe köcsögök.

Nekem csak üres tenyereim voltak.
Így álltam ott, és szürcsöltelek szótlan
búban, s csorogtál ujjaim között.

Ács Károly fordítása

EROS — TANATOS

Alojz Gradnik

Ittalak s nem ihattalak ki, Szerelem.
Mint édes vesszőn érlelt muskotályt
hörpöltelek mohón s lerészegülve nem
vettem észre, hogy te vagy a Halál.

Rémítő mélyeid járta tekintetem
és mert rámfeküdt, mint az éjhomály
a keserűség, nem láttam, Halál,
hogy te vagy a legrejtettebb Szerelem.

Ács Károly fordítása

SZAVAK A SÍRBÓL

Alojz Gradnik

Szegény testem már oly régóta vár itt,
e mély homályban. Ó, hol jártál, kedves,
hogy nem gondoltál rám ilyen sokáig?

Hogy vártalak! És fehér hó lepett be.
És elhervadtak dermedő kezembe
a szekfüöd, s olvadt lé szivárgott már
a síromba, és te sehol sem voltál.

És amikor a hosszú-hosszú télre
tavasz jött, s mag kelt, keltem volna véle
én is, dűltan a sok várakozástól.

Most jössz, amikor ismét május lángol,
és újra kigyúl fönn a mécsek ezre, s
éppúgy ragyog, mint rég, és éppúgy rémít
Ó nem, dehogyis haragszom rád, kedves,
sőt mindent-mindent megbocsátok. Mért sírsz?

Ács Károly fordítása

AZ ÉRLELŐ ŐSZBEN

Alojz Gradnik

I.

Virágból gyümölcs lettem. Húz a föld.
Most érek. Szürcsölöm a nap arany
borát, a hold tejét, a lassú, langy
esőket, a hús hajnali ködöt.

Melenget a föld illatos lehe,
szellő himbál az ágon lankatag,
és ahogy múlik lassan napra nap,
vagyok mind nehezebb játékszere.

Tudom: bő nedvvé sűrűdik a vér.
De csak legbelül gyúlt föl a zamat,

még nem szállnak rám méhek s madarak,
épp hogy pirul a halványsárga héj.

II.

Ha hullok, érten hulljak, istenem,
és ne sodorj le időnap előtt,
ne legyek fonnyadt és keserű-zöld,
se mint a szalma érdes-iztelen.

S ha arra jő egy éhező szegény,
nyúljon fel értem sóvár, bús keze, s
szakítson le, ejtsen rajtam sebet,
s legyek édes-puha falatja én.

Ó, mert csak a szegények s éhezők
becsülik meg kerted gyümölcseit,
s minden ősszel ők kezdik s fejezik
be véled s vélem szelíden a kört.

Ács Károly fordítása

AZ UTOLSÓ VENDÉG

Alojz Gradnik

Ó, szívem, kinek nyitod még az ajtót?
Az út kihalt, a közelítő télnek
lehe megcsap, az éhes varjak csapzott
csapatja gyűl, sehol egy árva lélek.

Hol van mindaz, mit szórtál számolatlan,
kérdézheted most, magadra hagyatva,
és az édes hit forró mustja hol van,
hol piros leve, és hol szóke habja?

A pucér falon képek helye ásít,
pohár ürítve, ablakok betörve,
ebben az éjben lámpa nem világít,
asztalokon por szürke terítője.

Ó, jaj, szívem, te elhagyott vendéglő,
ki tér be még be egy kortyra, egy falatra?
Vendégeid sok sugárzó és setétlő
arca elfoszlott, se híre, se hamva!

Most már csak egy utolsó vendégnek kell
megjönnie. Sohasem tudhatod, hogy
mikor kopog. Nem szól, semmit se rendel,
csak behúzza halkan maga után az ajtót.

Ács Károly fordítása

KARSZTVIDÉKI FALU

Srečko Kosovel

Faluhosszan
egymagam.

Sötétben
síró szénapajták...
A szél házfalat
ostromol s ablakon
zörget: „Ki az?”

Ablakfény vág a
homályba.
A faluvégen amott
egy fenyő fölsuhog:
ágrezzenés...
Hát ismerne még?

Fehér Ferenc fordítása

AZ ÉLET RÖVID

Srečko Kosovel

Szörnyű a szívben hordani halált
s mégis, kedvesem, téged szeretni;
ó, kedvesem, jobb mindent feledni,
ha az élet megtörten talál.

Ha sötét és kegyetlen a világ
megőrizhet-e tőle a csüggedés?
Ó, nevetni kell, ha már túl nehéz,
örjögve, míg a fájdalom kiáll.

És a poharak majd bort vérzenek,
a fájdalom borával felköszöntelek:
Életünk rövid, én kedvesem,
ki bánkódna utána dühösen?
Csupán az, ki még nem ismeri,
beteg, bénán csupán az könnyezi.

Domonkos István fordítása

T É L K Ü S Z Ö B É N

Srečko Kosovel

A levegő áttetsző, akár a
szitakötő szárnya.
Az időtlen úr elfeküdt, vár az
őszi éjszakába'.

Az utcán még virraszt a felírás
és az égőpiros plakátok.
A homályban árnyékolt rajz,
a járdán visszhangzó koppanások.

Kihalt a tér, száraz a lég,
az ég ólomként csüng le lomhán;
a szabadság lángja fogy, elég,
mint vér, csorog a víz a csatornán.

A levegő áttetsző. Így néz a holt is.
Ó, nincs hát ember e temetőben?!
A némaságban dagad a semmi.
S a víz csak csorog a csatornacsőben.

Fehér Ferenc fordítása

D I Ó F A

Srečko Kosovel

Fát ültetett a vén Torkar,
diófát. Tán negyven éve
De már akkor keserű bú
férközött, keserű méreg
a suttyó legény szívébe,
mérge dühnek, csüggedésnek.
Legtöbben így vannak véle.

Immár hatvan év a vállán,
aszály feküdt a mezőkre,
fagy feküdt a városokra. —
Es a háta hétrét görnyedt,
és a fogai kihulltak,
és a haja is fehér lett
(akárcsak a fehér gyapjú),
s a vén Torkar mint a bárány
várt a megváltó halálra.

Ámde nézd csak: hirtelen —
mi jön ott láng-öltözetben,
mi jön ott örült sikollyal?
A szabadság jön lóháton,

csupa tűz és világosság,
(alatta ég a főveny)
száguld táltos paripáján.

És az őszi alkonyatban,
mintha kísértetet űzne,
tépázta az erdő fáit,
zúgva csapott a tetőkre,
s a diófát kicsavarta.

És egyszerre nagy fekete
felhő szállt le. Így szólt Torkar
fiához: „Ültess diófát,
ó, lehet, hogy még megéred,
mit hiába vártam én.” —
És meghalt. Fagy jött a földre,
fagy jött, s a hegy tetején
nől egy keserű diófa.

Nőj, nőj, keserű diófa!

Ács Károly fordítása

A HALÁL EKSZTÁZISA

Srečko Kosovel

Minden eksztázis, a halái eksztázisa!
Az arany Nyugat oszlopsorai,
ó kupolái — (minden eksztázis!) —
elsüllyednek az izzó, vörös árban;
a nap lemegy és hunyó sugarában
fürdik a százszor holt európai ember.
— Minden eksztázis, a halál eksztázisa! —

Szép lesz, ó, szép lesz Európa halála;
mint pompás felékszerezett királynő
fekszik a sötét századok ravatalára,
s halkán meghal, mintha csak behunyná
az agg királynő aranyló szemét.
— Minden eksztázis, a halál eksztázisa. —

Ó, az esti felhőből (ez az utolsó hírnök,
mely Európának még fényt ígér!)
fáradt szívembe ömlik a vér,
ó, már vizünk sincs Európában
és mi emberek vért hörpölünk,
langyos vért az alkonyi fellegekből.
— Minden eksztázis, a halál eksztázisa. —

Alig születesz meg, s már esti lázban égsz,
minden tenger vörös, minden tengert
vér tölt, minden tavat, és víz sehol,

víz sehol, hogy lemoshassa bűnét,
hogy lemoshassa szívét ez az ember,
víz sehol, hogy kioltsa vele
kínzó szomját egy halk zöld hajnali tájra.

Mert este van és reggel sose lesz,
míg ki nem pusztulunk mi, kik hordjuk büntelen
a haldoklás bűnét, míg ki nem pusztulunk mi,
utolsók...

Jaj, hát épp ebbe a tájba, ebbe a zöld,
harmatos zöld tájba, ebbe az
alkonyi égbe akarod belesütni
sugaras izzásod? Még ebbe is?

Tenger önti el a zöld mezőket,
az esti gyulladt vér tengere,
és nincs menekvés, nincs és nincs menekvés,
míg el nem hullunk, te is, én is,
míg el nem hullunk mindnyájan, mégis,
míg ki nem múlunk a vér terhe alatt.

Arany sugárral fed majd be a nap,
minket, szegény európai holtakat.

Ács Károly fordítása

M A R C H E F U N È B R E

Pavel Golija

Ha beteljesül a Te akaratod,
utolsó útjára indul,
örök otthona felé,
Pavel Golija, az eltévedt és nyugtalan,
költő, százados, színházigazgató.
Tram, tam, tam.

S ott lesz a menetben mind, kit került életében,
keménykalapos burzsujok,
aranyhajú hazafias hölgyek.
Tettetett bánattal irodalmárok csoportja
baktat majd in corpore a koporsó mögött,
csupán a barátok, a munkanaptól kötve,
maradnak távol.
Tram, tam, tam.

A költő majd bekopog ajtódon,
parányi országban sosem volt méltányolt,
Uram, Te ne vedd zokon,
rossznéven ne vedd hát tőle,
intésedre nyitasson meg előtte!

Ítéld meg magad, mivé lett
magod, bár önmagáért
csirázik hűvös alkonyi parlagon.
Tram, tam, tam.

A százados alássan jelentkezik Nálad,
mellén hősi érdemjel,
vértelen kard kezében,
ültesd majd, Uram, kijelölt helyére!
Túl mélyen hitt benned,
e szerencsétlen tisztecske,
semhogy katonát gyötörve,
szomszédot gyűlölve éljen
és isteni békéd zavarná
általános zúreink közepette.
Tram, tam, tam.

Színházigazgatóként
sem vitte semmire
új vendéged. Az, ami országában harsogó,
ami a sikoly elsőbbségét vallja
a Szellem néma vívmányai fölött, ismételten
kedvét szegte.
Korosabb hölgyeknél kegytelen,
műbírálóknál s hasonló körökben,
gyenge vállain
mindennemű gázságok terhét cipelte.
Tram, tam, tam.

Annyiszor elveszett fiad
most bűnhődve
visszatér a Te végtelen templomodba.
Tárd ki szíved előtte,
csillogtasd fényed
hogy élvezne benne megittasulva.
Tram, tam, tam.

Köszönet, aranyhajú hazafias hölgyek,
köszönet, költőt tisztelő gyászmenet,
köszönet, munkanappal lekötött testvérek,
távolmaradtatok,
harcotokra áldásom.
Néktek meg, farizeus bitangok,
kik fölfuvalkodott romlottságotokban,
becsületemre, kényeremre törtetek,
Isten bocsásson.
Tram, tam, tam. Tram, tam, tam. Bum.

Domonkos István fordítása

ESŐS TAVASZ, 1933.

Mile Klopčič

Sötét az éj, s már minden éj sötétebb,
szürke mind a nap, s eztán csak az lehet.
Dühöng a szél, az eső csak úgy szakad:
valaki meghalt, mindent elvetett.

Csak a szürke nappalok, s mély éjszakák:
a bűn virága hajt, a gaztett már erény,
a lány vesztébe megy, a férj halálba,
s anyát fiú börtönnel, bilincessel cserél.

Az ember kopó, és ő a zsákmány,
az ember rab, áldozat, s ha nő: facér.
Utaink előntve, mezeink helyén mocsár,
s amit beszívunk, halálos dögveszély

Most bárkivel és bármikor megeshetik:
csak bolyong, hogy gondjait felejtse,
s nem tudja, merre szökjön, hová legyen,
hogyan keservét s a gyászt magába rejtse.

Itt se imák, se átkok nem segítenek,
az ember most olyan időket él,
mikor nincs mosoly, a jaj torokba fullad,
s a földgolyó is új arcot cserél.

Sötét az éj, s már minden éj sötétebb,
szürke mind a nap, s eztán csak az lehet,
szakad az égből, alig nyeli már az árok,
túl nagy a sár, s túl bős a fergeteg.

Fehér Ferenc fordítása

A MEGRONTOTT BETEG

Božo Vodušek

Míg aludtam, balfelem fölnyitottad,
szívembe a csókod beléharaptad
s itthagytál hatalmad igézetében;
halálos méreggel telt a vérem.

Fekélyes bőröm petyhüdt egészen,
akár az üres tömlő, s hogy égjen —
ágyékom eleven parázssal raktad,
ereim kötelei földagadtak.

A telhetetlen vér most nyüszít csak,
testem nap mint nap egyre reszket
az ölelésedért, győztes szépem,

s ők, kik mulatnak ilyen dőreségen,
jöjjenek, s ha tudnak, győzzenek meg,
hogy látomás a képed, s nem is vagy.

Fehér Ferenc fordítása

OLAJFÁK HEGYE

Božo Vodušek

Ott húzódott meg az olajfák hegyén.
Fölötte bús ég, itt-ott csillagok;
ide menekült az Ember, s most vacog
szívdobogtató félelem-bilincsbén.

Fejét lehajtja, tudja, hogy nincs remény;
mint görcsberándult, csöppnyi magzatot,
a vég ijeszti őt is, kit elhagyott
az egykor mindenható, az Isten.

Mit bánja halálát a gaz világ,
melyért hazug Úr küldte őt, valója
hamis mása, hogy haljon dicstelen.

Hóhér-moraj. Tudta már: nem pálmaág,
és nem is Júdás volt az árulója.
Eléjük lépett sudáran, fegyvertelen.

Fehér Ferenc fordítása

BALLADA A RÉSZEGRŐL

Božo Vodušek

Egy részeg, kit az éjjel összeverték,
ódöng az úton, talpig vérben ázva,
alig is érzi, hogy késpenge járta,
utat nyalából, fatörzset ölelget.

Kegyes támasza minden utcaszeglet,
holddal mókázó tócsa tükre várja:
„Hát téged ki búbozott meg, te árva?”
Dülöng, dűnnyög, s nem sejtí, hogy kiszerved.

Lantom, felajzott húrja hangszeremnek,
itt a hős, kit méltán dicsérhet ének,
épp mert nem fogható be ünnepeltnek.

Sáljával itatja esőjét a vérnek,
mert azt gondolja, hogy langy eső szemezget;
mit bánja ő, mi múlt el, s holnap mit ér meg!

Fehér Ferenc fordítása

T O M A Ž B I Z I L J E M L É K E Z E T É R E

Igo Gruden

Elszunnyadtál örökre,
Tomaž Bizilj.
Élet szerény kis meggyötörtje,
szepőlten szállsz alá a földbe,
hátha nyugvást hoz majd a sír:
hisz a föld csak siralomvölgye,
Tomaž Bizilj.

A kályhánál úgy estetájt ki ad helyet,
ha összegyűlnek ott, a „Lendkerék”-ben,
hisz már a másvilágról nézed réveteg,
mint kapnak hajba holmi semmiségen.
Közénk ültél szóltan, s székedet hagyva,
vezetgetett konyha, pitvar, pinceszor:
mintha többé nem te volnál itt a gazda,
s mint aki már ezzel mit se nyer.
Ott voltál mindenütt, de máris hült helyed...
Szemed egy könnyet mindig visszafojtott,
s mosolyodban hajnaltalan éj borongott,
ha megláttad Nuškát — a legkisebbiket.
Életért sirt az ablak, naphosszat cinelt,
akár a húr a szélben, ha eléjük feszült az út:
hasztalan kerestem közöttük rokonszívet,
hisz kint már azt hordoztak — közös gyanút.

A pitvar-homályban — borissza lelkek —
hányszor virrasztottunk, jócskán felöntvén:
Matevž, Francé, Pavel és Juš időnként,
s közöttük én, ki nem tudtam, mi bánt,
csak nyeltem a bort és hordtam bús szerelmet —
embertárs és a szép nagy mindenség iránt.
A falban szűk kis régimódi ablak —
kezében koponyával,
ott függött egy fából faragott angyal,
törött lábacska a hámló fal tövében;
— s én — fölfeszített denevér — ott, alatta,
csak ittam, egyik pohár után a másik,
rogyásig.

Aludnék már én is örökre,
Tomaž Bizilj.
Ám mielőtt bebújnék a földbe,
látni kívánom: az élet sok meggyötörtje
mint lel itt végső földi írt;
akkor tán élhetnénk örökre,
Tomaž Bizilj.

Fehér Ferenc fordítása

A VÉG SZONETTJE

Miran Jarc

Szeretnünk hát többé már tényleg nem szabad?
Üres szél lenne a sok régi dal?
Füled fogd be, megsüketül, ki hall,
s rágcslóként maradj mélyen a föld alatt.

De hiába minden, már mindenütt elér,
bensődben a század néha csak felnyerít.
Ne reméld, hogy rajtad a szökés segít,
mint a pehely, hát súlytalan élj ezért.

Nem teheted? Akkor légy krónikás,
ki eszét veszve bűnbánón felkiált:
Uram, történeted túl soká tartott!

Irtózol még? Akkor mért tétovázol,
mért ez a láz, mért ez az üszkös hámor?
Tárd fel szíved. Kalapálj éles kardot.

Domonkos István fordítása

VETŐ A TÉLBEN

Miran Jarc

Így s jól van ez: a földdel egyedül
tar mezők felett madár sem repül.

A világ jeges. Már a lég is meredt.
Odébb vannak innen az emberek

s a föld, mint soha eddig, oly közel...
A világon nékem vajon még mi kell?

Holt időben beérő mag vagyok.
Új kaszás készül. Kaszája ragyog.

Domonkos István fordítása

HALOTT SZOMSZÉDOK

Anton Vodnik

Megjött a tavasz! Ó, halljátok-e?
Források mentén, hegyen-völgyön át,
dús zöldjével minden mezőn előmlött,
sötét odúkba fénnel özönlött,

s a lázmarta betegágyakat
— hűsebben mint a jó vigasz —
tündöklő fuvallat lengte be.

Most kormos tornácainkon
az estelek illatos tömjéne ég.
A küszöb elé — mikor is? — a zsenge fű
terítette selymes szőnyegét,
hogy minden kismama
puhán tapodjon, ha lép,
s gyermekét, a méhében alvót,
úgy vigye, álmatag,
mintha várná megdicsőülést,
vagy járna arany havon...

Kedves szomszédok, ti ázott földben alvók,
most már ti sem maradtok árvák —
asztalunknál szorongtok, ha gyűjtjük
vén mennyezet alatt a lámpát;
ti, kik agyagcsuportba mártják
— mint hajdanán — falatjuk.

Majd ha a kakukkok újra szólnak
s szelíden terel hazafelé e hang,
egyazon lámpafény hull elénk
a nappal és az éj határán:
ajtónk előtt, a küszöbünkön ültök,
s akárcsak mi, előredűltök,
ha bong az ismerős harang.

Fehér Ferenc fordítása

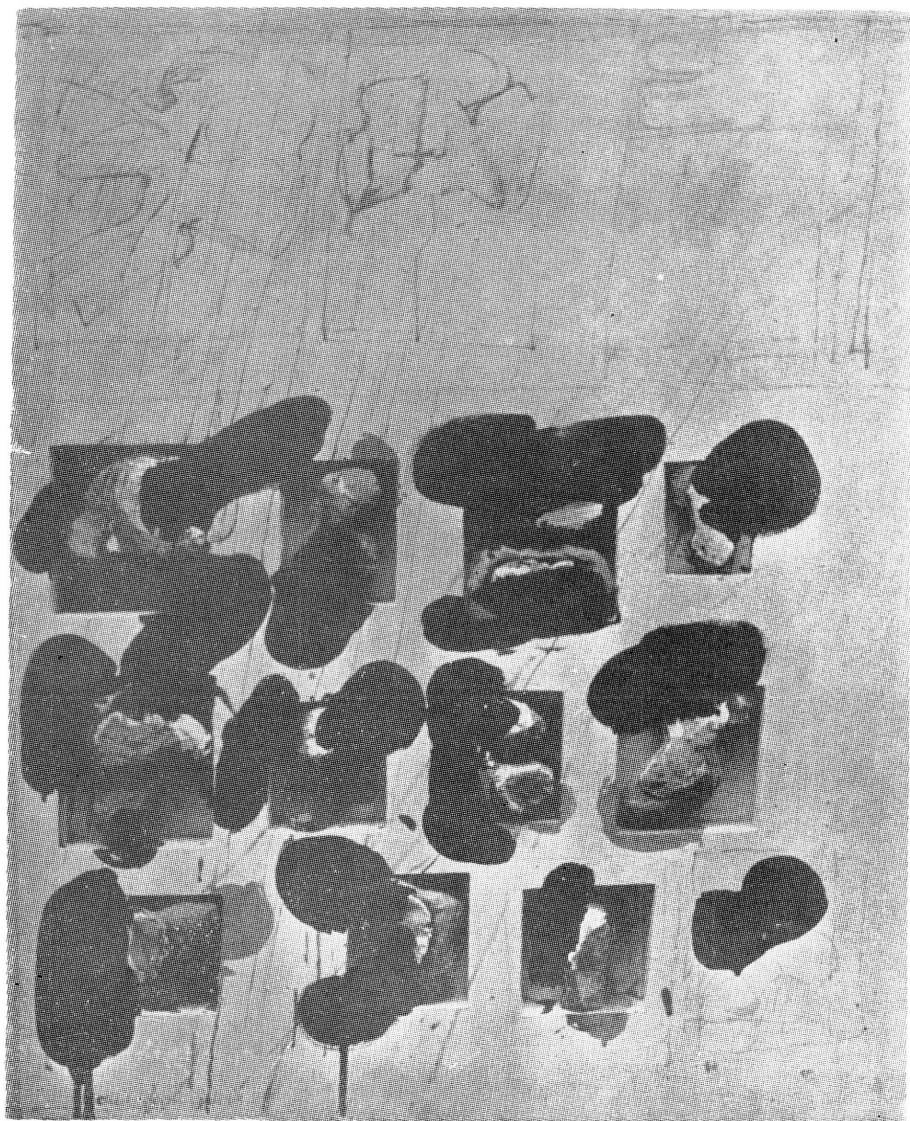
MINT KALÁSZBAN A MAG...

Anton Vodnik

Evezőnk leraktuk —
hátha majd elragad
az éj, a két torkolat,
mely felfénylőn ott buzog
aranyszín sziklák alatt.

Árnyakként sötétlünk
az est-öbölben;
az első csillag szemünkben —
az utolsó napvirág
gyöngyfény
csillám tenyerünkben.

Szemünkhöz emelt kézzel
nézünk a nappali tájba,
épp amint ellobban a lángja

OLLE ÅNGKVIST:

Elfogott madaraim

s a felhőket színesre váltja —
pipacsszínre, búzavirágkékre,
örökzöldre s fagyal-fehérré,
szívünk mélyének színére...
Valaha rég, úgylehet,
tertyedt nagy csónakokban,
virággal, gyümölcscsel, borral rakottan,
násznépként erre vonultunk,
átmerengtünk tavaszt és telet,
s szivárványszíveket...

S míg mély, ezüstös homályba
úsztatnak nyugtalan vitorlák
— vagy tán skarlátpiros lepke
feszíti áttetszön a szárnyát? —
hű kormányosunk, a szőke szél
olykor meglebbenti vásznuk,
s a távol hegyek, akár az oltár,
felgyúlnak sziporkázó csillagözönben.

Miként ha félálomban —
átvillan rajtuk egy emlék...
A Tejút, a Fiastyúk
s a ködgomolyok
pillérei alatt
világító mélységek
ásító semmijébe hajlunk —
s álom, fájdalom
elhagy egyszeriben.

Tündöklő pillanat...
Csendben, észrevétlen érünk,
mint kalászban a mag;
mint magzat
asszonyi szív alatt...

Fehér Ferenc fordítása

D É L

Major Nándor

6.

Akkor már csak Olivera járt hozzám; tudtam, a remetének végleg nyoma veszett: egyszer csak úgy ellepték a hegyet a járőrök, hogy nem-e egyszer madárrá szerettem volna válni, csak hogy kikerüljek gyűrűjükből; Olivera hozta meg a hírt, hogy a temetőcsószot elfogták, egy fáról szedték le, szélcsend volt, a fa mégis enyhén hintázott. A remetét azonban sehol sem lelték, s tudtam, hiába is keresik: egy reggelen, fáradtan, izzasztó, éhesen, égő szemmel, már-már barlangjaim égérfogójától is szökvén, ott találtam magam a sziget északi részén, a másik város feletti hegytetőn, s megfordult a fejemben: akár le is ereszkedhetnék ebbe az idegen városba, sehol senkim, a tábla tiszta előtt, kezdek elölről, másként, más választással.

Ott töltöttem el az egész napot tétlenül, délután láttam a buszt befutni az idegen városka terére, s találgattam, a babszemnyi utasok közül melyik lehet Olivera, „Bármelyik ösvényen indulsz, csak a hegynek vedd az utat: hozzám jutsz”, mondtam neki két nappal előbb, amikor már csak valahol messze érezhettem magam biztonságban. Beletelt fél órába is, mire Oliverát az egyik ösvényen megpillantottam; elállt a lélegzetem: egy fehér trikós, szőke, nyurga fiúval jött. Babérbokor és kőszikla között néztem ki magamnak fedezéket.

„Az ég szerelmére, hova cipelsz?“, kérdezte a fiú, „Mondd, nálatok minden lány így megkínozza előbb az embert?“, törtetett Olivera után. „Hogyhogya előbb? Hogyhogya cipellek? Mondtam már, hogy nekem kicsi a te méreted. Mit mondjak még? Akár a kullancs!“, pattogott Olivera, s meglepődve füleltem: ezt a hangnemét még nem ismerem, „Esküszöm, a gyötrésre teszel fel minden lapot. Váld be, min-

dig bukna rá a fickók! Dörzsölt kis görény vagy te!", kiáltotta a fiú ércesen csengő, szép hangján, „Mondtam már, hogy utálok a törpéket, nézz csak egyszer a tükörbe, ha van nagyítód”, szólt Olivera dühösen, s hátra nem fordult az egész idő alatt.

„Istenera, micsoda iskolázott feneked van, csak nem onnan jönnek ezek a gondolatok?”, nevetett könnyedén a fiú, s mutatójújjára akasztott lenge kabátját átvette vállán, arany nyakláncát a szájába vette, rágni kezdte, mint a zablát, lóhere lehetett rajta; egyszer csak hirtelen megállt: „Csakugyan, mit szólnál, ha most elkiáltanám magam: elég volt! Egy tapodtat se tovább! És a levegőbe lőnék. Nézz körül: sehol senki!”, kiáltotta, s derűs arcáról csak úgy sugárzott a kíváncsiság. „Kinevetnélek”, szólt Olivera, s hirtelen megállt, szeme csak úgy villogott: „Hagyj békén! Tulajdonképpen hova mégy? Mit kívánsz tőlem?”, förmedt rá.

A fiú is megállt, a szeme ragyogott. „Követni a sírig. Ennyi az egész. Végre értelmesen beszélünk”, szólt váratlanul halk, érzelmes hangon, s Olivera szeme felcsillant, alig állhatta meg nevetés nélkül. Leszgte a fejét, aztán ráemelte a szemét, s csendes, kérlelő hangon szólt meg: „Jó, hát volt, ami volt, köszönöm, hogy elkisértél, de most fordulj vissza. Nem vagy az esetem”. A fiú azonban csak megrázta a fejét. Olivera hátat fordított neki, szótlán felkapaszkodott a hegytetőre, körülnézett, leült egy kősziklára, s öblös kirándulótászkáját maga mellé tette.

Úgy ült ott, mint aki eltökélte, hogy bevárja a világ végét. Tudtam, hogy csapdába esek. Szentül meg voltam győződve, hogy nyomozó a fickó, s hogy a környező ösvények is tele vannak velük: a gyűrű egyre szorul. Az eddigi mellett még egy szokatlan izgalom vett erőt rajtam: nem tűrhetem soká ezt az útonállást. Ezt a hivatásból végzett, konok csábítást. Megfizetem az árát, s lesz, ami lesz.

A fiú odaült Olivera mellé, gyönyörködve nézett végig a lába előtt elterülő városon, aztán a messzi hegyekre meredt. „Csakugyan gyönyörű látvány, érdemes volt feljönnöm”, mondta, aztán Oliverára nézett, „Eszem azt a kis fitos orrodát, mire szoktad használni?”, csücsörítette a száját, Olivera azonban nem válaszolt neki, csak ült mozdulatlanul; a fiú bátorításnak vette, bal kézzel átölelte, Olivera azonban felpattant, „Pusztulj innen! Utállak, nem érted?”, kiáltotta magából kikelve, s visszhangoztak a hegyek; a fiú felpattant, „Elég! Mi képzelsz, kisanyám?”, kiáltotta szikrázó szemmel, s kabátját a sziklára vetette.

Kiléptem a babérbokor mögül, a fiú meglátott, Oliverára meredt, aztán ismét rám, „Az más! Gondolhattam volna!”, húzta gúnyos mosolyra a száját, „Mademoiselle!”, hajtotta meg a fejét, s kelletlenül felmarkolta a kabátját, felém biccentett, aztán a semmibe nézett, „Micsoda pofa!”, szólt halkán, „Hoztál magaddal tükröt?”, kérdezte kedvesen Oliverára mosolyogva, s könnyed léptekkel, füttyörészve megindult az ösvény felé.

„Mi mindent kell elviselned miattam”, fordultam Olivera felé, amikor már a bokrok között dallikázott a fiú, s láttam, mégsem nyomozó; szomorúan, keserűen néztem Olivera szemébe, halványan elmosolyodott, megrázta a fejét, hozzám futott, megsókolt, s először éreztem,

hogy remeg a keze, amint a hajamba túr. Meglepődtem. Magam elé tartottam az arcát, „Mondd csak, több ez annál?“, kérdeztem elgyötörtén; a szemembe nézett, bölintott, könny futotta el a szemem, szorosán átöleltem, fölkaptam, egy szikla mögé vittem, ölébe rejtettem az arcom, ő meg sokáig szótlánul üldögélt.

Először Elvirával jöttek ki hozzám még bujdosásom kezdetén. Egy-két nappal az után, hogy Mandina asszony fügefá ligetében szótlánul kerülgettük egymást a koromsötét éjszakában. „Egy tapodtat se megyek tovább!“, dobbantott Elvira, s ledobta kék kirándulótáskáját. Amikor előttük termettem, felsikoltott, „Itt az én brummogó medvéim!“, kiáltotta, s egy szempillantás alatt a nyakamba ugrott, „Mondtam én, kószáljunk csak a hegyekben, meglát ő bennünket!“, csilingelte; Oliverát is átöleltem, amikor feléje hajoltam, odatartotta arcát, aztán alig ejtett egy-két szót egész délután. Táskájukból eleség került elő, alig vártam, hogy Elvira süteményt ropogtasson gyöngy fogcaskáival, csak ültem, s gyönyörködtem benne békésen.

Aztán Elvira új, szürke szövet inget vett elő, „Nem tudom, jó lesz-e, a legnagyobbat kértem“, csicseregte, és szétterítette, majd nekemest és cibálta le rólam a szennyest, derékig meztelen voltam, hanyatt döntött, lovagló ülésben rántelepedett, s öklöcskéjével döngötte a mellem, „Oli, nem mennél sétálni egy kicsit, megbolondulok ezért a fajankóért!“, szólt Oliverának, „Oli, egy tapodtat se, felfal engem ez a pökkisasszony“, hadartam utána, „Megörültetek“, állapította meg Olivera, és fáradhatatlanul rakosgatta a kártyalapokat egy lapos kösziklán.

Később egyenként jöttek, ma az egyikük, másnap a másikuk, hol ebbe, hol abba a barlangba, előbb csak Elvira maradt nálam éjszakára, aztán Olivera is; két hét telt el így, akkor egy hajsa messzire szorított, nem érkeztem meg egész éjjel, pár nap múlva Oliverára bukkantam a hegyekben, másnap ismét ő állított be hozzám; megkérdeztem tőle, mi történt Elvirával, „Kificamította a lábát“, válaszolta, s többé sohasem faggattam, ő sem ejtett szót róla: Olivera ölébe hajtva a fejem Elvirát sirattam, mint a távolodó, már-már ködbe veszett szigetet, amikor épp a kontinensre teszi a lábát az ember.

Olivera először is szappant, borotvát, ollót szedett elő, jó ujjnyira nőtt már a szakállam, „Ó, ezért illetődött meg annyira a fickó“, nevetgéltem gyengéden, „Ühüm“, mosolygott komolykodva Olivera, s térdelve, fürgén körülnyírta az államot, aztán szappanozott rendületlenül, hosszú, vékony ujjai egyre csiklandoztak. „Feltöri a térded“, mondtam neki, s ölembe ültettem, „Miért viselsz mindig nadrágot?“, öleltem át a derekát, s a szappanból még a számba is jutott.

Legközelebb Bertel jött Olivera, összeszorult a szívem: őt is elveszítem. „Fiú, csak nem szoksz előlem is?“, kiáltotta Bert és megölelt, megszorongatta a karom, hosszan a szemembe nézett. „Egy hónapja tűvé tesztem érted a vidéket, s te mindig kereket oldasz előlem! Mi történt veled?“, kérdezte, s aggodalommal fürkészgetett. Kerültem a tekintetét; affélet dűnnyögtem, hogy az üzött ember végül önmagától is elhidegül. „Micsoda beszéd az! Amióta elbujdostál, úgy érzem magam, mintha fél ember volnék“, mondta, s nagy kezével csomagolni kezdett a táskából. „Itt az ideje, hogy leköltözz a városba, lesz,

ami lesz! Nézd, mit hoztam!”, szót, és egy üveg tejet húzott elő; elmosolyodtam: a mi régi, megszokott vacsoránk.

„A temetőcsész is szabadon van, a tárgyalását várja. Üdvözlő Mario”, tájékoztatott Bert, míg a tejet kortyoltam, s lopva hol őt, hol Oliverát fürkésztem; Berten alig változott valami, csak a tekintete zavart kissé, folyton repdes körös-körül. „Hogy álltok a vízgépjártással?”, kérdeztem, s Olivera hosszú ujjait néztem, ölében pihentek, először jött hozzám könnyű selyemruhában. „Persze, meg kellett volna mondanunk neked is. Meglepetésnek szántuk. De mindent megtettünk, hogy megtaláld a vizet, ha ugyan van, emlékezz csak”, mondta Bert, és hanyatt dőlt a ráspolyos hegyi fűben. Ez igaz, gondoltam magamban szomorúskásan. „Csak nem neked vész kártyát?”, kérdeztem Oliverától, bólintott egyet, „Csak tudnád, milyen szépeket mond”, szót gyengéden, s mikor rámvillant a szeme, hosszú hetek óta először gyúlt ki a szikraszóró.

„Angelina egy kazettát hagyott nálam számodra”, mondta Bert, „nekem azonban fürta az oldalamat, kinyitottam, s tudod-e, mit találtam benne?”, kérdezte kíméletes hangon. Feléje fordultam, újabb csapást vártam, de már csak közömbösen. „Egy cédulát, amelyen ez állt: Vártaalak. Nem jöttél. Mindent elégettem. Ez legyen tőlem az emléked. Angelina”, számolt be Bert, és felkönyökölt, rámnézett. Hangosan felnevettem. „Ennyi az egész? Oda se neki!”, szóltam és legyintettem, Bert arca felderült, egy pillanatra visszatért a régi, vidám élet. Átölelt, s meghittent mondta: „Jöjj le velünk most, mindjárt, meglátod, kieszelünk valamit”, de én csak a fejemet ráztam, bár tudtam, nem soká odázhatom el a választást, lassan elmúlik a nyár, elmaradoznak az emberek.

Azon az éjjelen is egy barlang szájában háltam; a mennyezetről fűrtökben lógtak a denevérek, pokrócom a fejemre húztam. Valami távoli, halvány morajlás zsongott a fülemben, nagyon mélyről jött, s egyszer csak felkeltem, tapogatózva feléje indultam. Meglepődtem, hogyan is lehet felszerelés nélkül ilyen csodálatosan könnyedén a mélybe ereszkedni; kezdetben tövisbokrok között kellett utat törnöm magamnak, efféle növényt barlangban még sosem láttam: az ujjam hegyével megérintettem egy tövist, tüstént kiserkent a vérem, amikor azonban a bokrok közé furakodtam, az ágak szétváltak, s egyetlen karcolást sem ejtettek rajtam. Aztán összeszűkülte a barlang, s csak egy akkora nyílás vezetett a mélybe, hogy a kezem éppen csak bedughattam rajta, feszegettem hát egyre a követ, reménytelenül kemény volt, aztán tehetetlenségemben belerúgtam, s nagy ámulatomra behorpadt, mint a tészta: a kezemet itt nem használhatom, villant át az eszemem, ez a szabály; a lábammal kezdtem dolgozni, s olyan simán haladtam feléle a kőtésztaiban, mintha süllyesztő repített volna.

Egy tágas terembe pottyantam, körültapogatóztam: minden nyirkos volt, s a legkisebb nesz is csodálatosan visszhangzott. Amikor felálltam, láttam, végeláthatatlan, térdig érő gombaerdőbe kerültem, akkora volt egy-egy gomba, mint egy vödör; apró, fészlő pattogásoktól visszhangzott a barlang, a gombák nőttek, egyre nőttek. Egyszer csak ismét tompa zsuborgást véltem hallani. A földre vettem magam, kötörmelékbe markoltam. Széttúrtam, s egy hatalmas sziklát

mozdítottam ki a helyéből. Ismét törmelék közé kerültem, majd újra egy sziklát gördítettem félre. Véget nem ért a munka, vért izzadtam. Fáradtan felmásztam a következő sziklára, s azon nyomban szörnyű robajjal megnyílt alattam a föld: légpárnán lebegtem, megdermedtem: vajon itt pusztulok-e ég és föld között vagy lezuhanok, s izzé-porrá zúzom magam.

Ahogy a porfelhő oszladozni kezdett, vakító fényben ragyogott körülöttem minden, s csodálkoztam rajta, hogy szilárd talaj van a lábam alatt. Amint a szörnyű robaj visszhangja lassan elült, víz dús csörgedezését hallottam: itt kell lennie, alig egy röpke kőhajításnyira. Körülnéztem, gyönyörű, karcsú üvegciprusok erdejében ácsorogtam, ezer színben ragyogtak, égbe szűrő óriások s pöttömnyi csemeték egyaránt.

A csobogás felé indultam izgatottan, óvatosan, lábaimra minden lépésnél egyre nagyobb kolonc tapadt, lehajoltam, öklömmel vertem, sehogy sem szabadulhattam tőle, megdöbbsentem: hiszen kövesedik a lábam, térdig már nem is érzem, s ha hozzáütök valamit, csak úgy cseng; hasra vetettem magam és kúsztam tovább, egy szikla mögött végre ezüstső folyót pillantottam meg, ötven méter széles lehetett, már csak a kezemmel mozoghattam, egy jó ugrás kellene még, s a vízben hevernék, de sohasem tudom meg, sós-e vagy édes, elhagyott az erőm, s ha bele is gurulnék, alámerülnék: örökre kő vagyok.

Saját magamat hogyan emelhessem fel, én, a sziklák hengergetője, hogy önsúlyomtól a vízbe göröghessek? Körmömmel, fogammal martam a kőbe, megfeszültem inamszakadtáig, s egyszer csak megmozdult velem a föld: érces robajjal csobbantam a vízbe. Elálmlétkodtam: levált rólam a kő, tagjaim rugalmasan mozogtak. Beleittam a vízbe, „Ivóvíz!”, kiáltottam örömmel, s kicsordult a könnyem, „Ivóvíz!”, ordítottam lelkendezve, s csak faltam a vizet belehasalva, be nem teltem vele.

„Nem érted be velem, neked a titkom is kellett! Hát tessék!”, csilinglelte valaki kajánul a hátam mögött, hátraperdültem, Elvira állt előttem, gyönyörűbb volt, mint valaha: szeme furcsán csillogott, s tartásában szokatlan méltóság: Angelinával párosult. „Ember innen még nem tért vissza; ez a te sorsod is, légy bár mindenem, a legdrágább kincsem”, s a szomorúság, ahogy rámnézett, a kőszobroké volt.

„Elvira, bejártam a világ minden javítóját, sehol sem bukkantam a nyomodra, de miért olyan a szemed, mintha üvegből volna?”, szóltam csodálkozva, s kimásztam a vízből, lepengett rólam, mintha olajba mártottak volna; még sohasem vágytam senkire úgy, mint akkor Elvirára. „Nézd, a fülem meg mintha pléhből volna, tapogasd csak meg! Balgaságnál csak a becsvágyad nagyobb; lakolnod kell érte, bár megszakad a szívem!”, metszett a szava, mozdulni sem mertem. „Csakugyan, pléhből. Ilyent már láttam, sok gonddal jár. Elvira, adj vizet az embereknek, ott a mi boldogságunk is, ahol boldog embereket látunk”, szóltam halkán, keserűen.

„Ó, igen, a víz!”, nevette idegesen, s valahonnan egy papírköteg került a kezébe, mutatójával megpöccintette, szikra szállt a körmeiből, s a papír elhamvadt. „Hát vigyék a vizet! De ahova ember teszi

be a lábát, ott soha többé nem hallhatod ezt a gyönyörűséget, figyeld csak!”, szólott, s kavicsot markolt fel, búbajos ujjal hajigálta hol ennek, hol annak az üvegciprusnak, a kavicsok egyikről a másikra pattogtak, s ámuldozva hallgattam a zengő, bódító zenét. Elvira hosszú órákra belefeledkezett a játékba, s ujjá hegyéről úgy pattogtak a kavicsok, mintha zümmögő méheket bocsátana útjukra.

Az elhajítástól függött minden; magasabban vagy mélyebben érintik-e ezt vagy azt a ciprust, milyen szögben siklanak le erről, pattannak amarra, mikor milyen összhangban csendülnek össze a tizedik, századik kavicsal; egy-egy kavics útja csak akkor ért véget, amikor a siklószöge a földre repítette. Csak ültem lélegzetfojtva, megszűnt számomra a világ. A művészetek művészete volt ez, s amikor az utolsó akkord is elhangzott, Elvira pedig átszellemülten rámmosolygott, kiábrándultan zökkentem vissza világomba, s mégis sóváran vágytam ismét ezt a különös zenét.

„Elvira, ha ezt az emberek hallanák, nemesebb volna az élet”, mondtam megilletődve, „Kérlek, mit égettél el az előbb? Miféle öngyújtód van?”, kérdeztem töprengve. „Az emberek!”, kiáltotta Elvira dacoson, „Nyiss csak egy rést valahol is, eltompul a zengés, elenyésznek a hangok!”, csilingelte, s kezével egy félkört írt le. „Az emberek a vizet akarják, de ezt a zengést rabolnák el veled”, mondta, s mosolyogva felém indult. „Pedig én vizet adok az embereknek, Elvira”, szóltam szomorúan, „mit égettél el, nem érzek füstszagot”, kérdeztem gondba esve, ő pedig megállt előttem, s szelíden megrázta fejét. „Nézz oda, ahol összeszűkül a barlang! Ott áll az ember, aki el akarta lopni a vizet!”, suttogetta halkan.

Felkaptam a fejem. Arra néztem. Hunyorogtam a vakító fényben. egy üvegciprus tövében a vízgeológus görnyedezett. „Hogyan kerültél ide?”, kiáltottam megdöbbenve. „Ne kérdezz! A bűnbeesés az örökös kárhozatom!”, dörögte ráspolyos hangon, „De hiszen egyszer már megszabadítottalak!”, kiáltottam elkeseredve, „Nincs szabadulása annak, aki folyton visszatér”, nyögdecsele, „Akkor miért ámitottál a nomád törvénnyel?”, kiáltottam haragosan, „Honnan veszed a kérdést, ha válaszod nincs?”, sóhajtott fel kinnal’ „Mit művelsz ott?”, kérdeztem indulatosan, „Az üvegciprusok siklószögét reszelgetem”, kiáltotta megvetéssel, „Hiszen akkor ez a csodálatos zene is a te műved!”, szóltam elragadtatással, „Az én művem a kristálypor, amely a tudómet marja szét”, nyögte keserű gúnnyal.

„Így kell hát nekem is lakolnom?”, fordultam döbbenet Elvirához, „Nem”, ölelt át Elvira, „te a tétlenséggel lakolsz, örökké velem leszel”, suttogetta halkan, mélyen a szemébe néztem, soha többé nem láttam, jól tudtam, mit teszek, soha úgy még nem vágytam rá, átöleltem, mint a bilincs, kacagott a gyönyörűségtől, még jobban szorítottam, hörögve veszett bele a szerelembe, majd szétpattantak az izmaim, még egyet feszítettem, aléltan ropogtak a bordái, ujjaim hegyéből kiserkent a vér, szemem előtt tűzkarikák táncoltak, holtat öleltem, s fojt rá a könnyem, veritékem.

Amikor kihullott a kezemből, ijedten hőköltem hátra. „Jöjj, szabad vagy, már halott”, kiáltottam leverten, „ha ugyan tudod, hogy mihez kezdj ezzel a szabadsággal”, toldottam meg halkan, s a bar-

lang szögletéből hitetlenkedve, köhécselve közeledett az emberem, sápadt arcát eltakarta, amikor meglátta a tetemet, „Hiszen te Mario vagy!”, kiáltottam rá álmélkodva, „Persze, fiú”, nézett rám csodálkozva, „Az előbb még a vízgeológussal beszéltem”, mondtam a szemem meresztgetve, „Dehogy!” válaszolta Mario, „Jól láttam az anyajegyét a nyakán”, bizonygattam kétségbeesve, „Kivülem senki sem volt itt”, mondta, s a körmeit rágta, „Nem is tudom, örüljek-e vagy bánkódjak. Mondd, mit égetett el Elvira?”, kérdeztem, de ő csak kézen ragadott, fémes, ráspolyos volt a keze, nyálkás folyosókon, marasztaló szuroktengereken, fogvászó homoküregeken vezetett át, mevetket mozdított félre, én meg csak egyre néztem magam mögé, folyton egy és ugyanannak a szakadéknak a szája tátongott rám.

Már szólni akartam, hogy álljunk meg, mi történik velem, hiszen a szakadék mélyén egy viskót látok füstölni, miért nem pöccinti rá a tanító a pipájára a rézkupakot, Mandina asszony karcsú ujjai megsárgulnak, maga is sárguló kínai, füstszínű selymet lóbál, a trafikos nevére pumpál rá valami kellemes illatot: ekkor friss levegő csapott meg, s kitárult előttem a kék ég; „Feküdj le és aludj, megnezem még a korsó cserepeit”, szólt Mario, és eltűnt a bokrok között, én meg a másik oldalamba fordultam, s csak akkor ébredtem fel, amikor a barlang előtt egy szirti sas lecsapott egy nyúlra: a nap már magasán járt az égen.

A sasra rontottam, a nyulat megszereztem: kedvetlenül sütöttem meg az ebédem. Az ösvényeken nagy ritkán felbukkant egy-egy ember, kosarat cipelt a fején egyenes derékkal, vagy szamarat noszogatót lusta kézmozdulattal; pár száz méterre tőlem, a hegyoldalban, távvezeték betonkaróit rakta le egy tucatszi munkás; egy tenyérszerű teraszon, két olajfát kerülgetve, egy aggastyán ásogatott fáradhatatlanul; az emberek, ha azt hiszik, hogy senki sem látja őket, úgy festenek, mintha mérhetetlenül unatkoznának. Elaludtam egy szikla árnyékában, s egyszer csak arra ébredtem, hogy elleptek a legyek. Legyintettem, s valakit megütöttem; egy szempillantás alatt felpattantam, s a becsapottság haragra gerjesztett. Elvira cirógatta az arcom egy fűszállal.

„Fuszulj innen!”, kiáltottam rá akaratlanul, s nagyon balgán festettem: a szemem előtt még mindig összefolyt a világ, bár jobbra-balra meresztgettem: mintha akvárium vízfalán át láttam volna a tábornokot, egy-egy vonása időnként bizonytalanul megremegett.

„Nesze nektek, lelkes látogatók!”, nevetett a tábornok, s egy rövidke, láncon függő, patinás, ezüst hüvelyű tört lóbált a kezében. „Nem akartalak megharagítani, fiú”, csücsörítette durcásan a száját, majd engesztelően arcon csókolt, „ki hitte volna, hogy ennyire eldurvultál”, nézett rám szomorkásan, s csak most láttam, hogy keskeny kis arcát barna szemöldök íveli.

Olivera fürgén mindenféle gyim-gyom virágot szedett, kezembe nyomta a csokrot, „Köszöndsd fel gyorsan Elvirát, s egy szót se kérdezz”, gyengéden átölelt, felhúztam a szemöldököm, esetlenül nyújtottam át a virágot, „Élj soká, ha lehet”, Elvira a tábornokhoz fordult, „Látod, ez az első virágunk”, mondta örömmel, „Tudod, fiú, megszerettem ezt az öregembert, s úgy döntöttünk, hogy egybeke-

lünk”, fordult felém, s átkarolta a tábornokot, „Van-e fogalmad róla, milyen izmos ez az ember?”, szorongatta a tábornok karját, ő meg kirántotta a hüvelyből a törst, maga elé tartotta, hegyét az égnek meresztve, emlékeztetőül, mint a pap a kelyhet, Elvira nyomban elengedte, „Tudod, fiú, ha az ember öregségére fejét vesztí, már csak így védekezhet egy bolondos csitritől”, mosolygott a tábornok, s zavartan, de örömmel öleltem át: kézzszorítása megértette velem, igazi férfi még a talpán.

„Azért jöttünk”, kuporodott mellém Olivera, „hogy hazavigyünk”, én azonban sokáig nem is értettem igazán a szavukat: kábult voltam és nagyon fáradt. A tábornok rengeteget mesélt, szeme élénkebb, ő maga frissebb, könnyedébb volt, mint korábban; annyit értettem a szavából, hogy a nyomozás valahol megakadt, s alighanem örök időkre homályban marad az ügy, hacsak az évek nem hoznak meglepetést. Néhány biztos nyom vezet egy fekete, fiatal nőhöz, akiről azonban senki sem tud semmit, csak azt, hogy napszemüveggel járt, piros fürdőruhája volt, s két markos fiú kísérette, akik közül az egyik egy liter levendulaolajat vásárolt a kazánostól, de nem fizetett érte.

A temetőcsősz jól megvan, tájékoztatott a tábornok, naponta épít itat a trafikossal: a hullarablásról bölcselkedik, és könyveket hord neki, igazát bizonygatván. A tárgyalása épp ma zajlott le, feltételes ítéletet kapott. „Beszéltem a közbíróval”, mondta a tábornok, „úgy véli téged is legfeljebb feltételesen ítélni el”, s közben egyre forgatta a törét, „Elmegyünk a rendőri hivatalba, kihallgatnak, s már szabad is az utad; egy héten belül meglesz a tárgyalásod, igaz-e, Elvira, ezt mondta”, fordult a lányhoz, s egy hosszú szarvú csigabigát nyomott a kezébe ártatlan képpel.

A lányok megrohmoztak, hogy menjek velük, én meg hagytam, hadd sodorjanak magukkal; tulajdonképpen rég elszántam már magam erre az útra, csak azon tépelődtem, kivel tegyem meg. A busz egykettőre hazarepített bennünket, s amikor a főtérre léptem, elsőnek a trafikosba botlottam. „Na, neked is megjött az eszed, te gyalázatos”, szólt rám hideg, szúrós szemmel, s jól megmarkolta görbebotját, „s nézd csak, micsoda díszkísérettel jön”, biggyesztette le a száját, sarkonfordult, s elballagott.

A tábornok egy szót sem szólt hozzám. „Mi történt a trafikossal?”, kérdeztem meglepődve, „Megülte valami a gyomrát”, mosolyodott el a tábornok. Egy napon a trafikos felkereste a tábornokot, s gondterhelten célozgatott rá, hogy mennyit küzdöttek ők, együttesen, Elvira nagyapja, összes őseik pedig e vérszopó nemzetség ellen, a tábornok egyre csak azt hajtogatta, „Rég volt az, öregem, hova tűnt már az az idő”, pár nap múlva ismét félrevonta a tábornokot, s bizalmasan, kéréllő, féltő hangon tudatta vele, nem kelt jó hatást, hogy folyton ezzel a lánnyal látják, furcsa mendemondák keringenek, „Mióért, hiszen legényember vagyok, öregem”, vont fel a szemöldökét, értetlenséget színlelve, a tábornok, majd még néhány nap elteltével a trafikos, üzlete ajtajában állva, azt mondta az embereknek: „Agyára ment a jó sora, minden hájjal megkent csitrikkel szélhámoskodik”, s azóta legfeljebb dörmög vagy elfordul tőle, ha összetalálkoznak.

Az emberek megálltak, amikor megláttak, néhányan felém intettek, köszöntöttek, én azonban a tábornok kíséretében egyenesen a rendőri hivatalba mentem, a lányok meg leültek egy padra a város háza előtt. „Ohó! Micsoda ritka vendég!” tessekelt be bennünket a rendőr, amikor kopogtunk az ajtaján, zavarában levette a csákóját, és a fogásra akasztotta, „Nos, letartóztatatsz-e? Rajta!”, kiáltottam, s kínálatlanul leültem egy székre, „Egyelőre nem. Lecsillapodtak már a kedélyek”, szólt szomorkásan, s egy-egy hosszú pillantást vetett rám. „Na, ha még egy jó feketét is kaphatunk, minden rendben lesz”, mondta a tábornok, és kényelembe helyezkedett, „Előbb talán elintéznénk az ügyet”, magyarázta a rendőr, s kigombolta a kabátját, az írógéphez ült, két ujjal kopogni kezdett. Kérdéseket tett fel, én meg tessék-lássék válaszoltam: maga is tudta, hányadán állunk.

Amikor aláírtam a jegyzőkönyvet, felsóhajtott, nyitva hagyta az ajtót, s átment a lakásába; ugyanabból az előszobából nyílt, mint az iroda. A tábornok a sziget térképét nézegette a falon, közben füstkarikákat eregetett, én meg csak ültem mozdulatlanul, mintha az örökévalóságot akarnám kivárni. A rendőr egykettőre elkészült a feketével, „Amikor elbujdostál, az asszonyom egészen megkergült”, mondta a rendőr, miközben a csészéket elébünk rakta, „folyton rágta a lelkem, hogy éhen pusztulsz, s cirkuszt csapott, hogy vigyek ki eleséget. Egyszer külön ebédet is főzött számodra. Pokol lett az életünk”, magyarázta erőltetett vidámsággal, s többször megtörölte a homlokát: talán a verejtéktől, talán a gondtól.

„Egy hete aztán elhagyott. Vagy tán én kergettem el, a csuda tudja. Az ilyesmiben sosem igazodhat el egészen az ember”, bámult feketéjére a rendőr, aztán az iratokat belesöpörte a fiókjába. „A tábornok meg épp nősülni készül”, mondtam esetlenül, s a rendőr vidáman pillantott fel rá, titokzatos mosoly perdült a szája szögletébe, aztán elmélázott, „Nálunk az volt a baj, hogy nem született gyerekünk. Nézzetek, milyen süket ez a ház”, mondta, s karjával egy félkört írt le.

Amikor kijöttünk a rendőri hivatalból, megcsapott a kérdés, amelyet oly régóta elhessegetek magamtól: most hova? A tábornok magával vitt szüleihez; félreeső, ragyogóan tiszta házikóban két csendes aggastyán; az asztot, csontos öregember naphosszat a virágoskertben tesz-vesz, szavát se hallani, s naponta háromszor, étkezés után, egy-egy pohár vörös bort iszogat nagy élvezettel a nyitott veranda hűsében, az öregasszony ebédet főz, s időnként egy-egy feketével lepi meg hírneves fiát, a tábornok naponta kitakarít: olyan üres ez a ház. Az emeleten kaptam szobát, a tábornok mellett; az öregasszony kedvesen szemügyre vett, behozta a tábornok homokszínű nyári ruháját, az enyémet meg kérte, hogy kimossa; nagyon is feszült rajtam a tábornok nadrágja, a sajátomat azonban magam mostam ki egy kopott, vassalt fateknőben, „A fiamat is ebben fűrészőttem”, mélázott el gyengéden az öregasszony, „Jaj, de régen volt az”, legyintett mosolyogva.

De sehol sem leltem nyugtom. Naphosszat kószáltam a hegyekben, céltalanul lődörögtem a városban, csak épp az erőd felé nem merészkedtem, órákon át üldögéltem a tengerparti sétányon, magam elé meredtem, a semmibe, s ha mellém is ült valaki, szórakozottan hallgattam meséit, s alig volt hozzá szavam. Bert elcsalt egy éjjel halászni,

de nem vette hasznomat: csónakja farában gubbasztottam, aztán elnyomott az álom. Mario egy délután magával vitt motorcsónakján, a strandnál vidám lányokat szedett fel, távoli öblöcskében kötött ki, a lányok alig fértek a bőrükbe, folyton hancúroztak, én meg várva vártam, hogy alkonyatkor hazatérjünk, esténként Olivera kijött a sétányra, nagyokat hallgattunk, egyre üldögéltünk, egy-egy gyengéd szót váltottunk csupán: ezek voltak legszebb perceim.

Egy délután, épp amikor feltételesen elítéltek, ellátogattam a temetőcsőszhöz; nyakig volt a munkában, televízióantennát szerelt a házára, „Járt itt a fiam”, kiáltotta, s óvatosan lemászott a tetőről, „nagyon lehordott, azt mondta, micsoda örülségbe mártom én őt, jobb volna, ha halálom előtt magamba szállnék”, hajadonfőtt ácsorgot, borzas fejjel, szeme vidáman csillogott, „Azt válaszoltam neki, hordja el magát, ő is éppen olyan hullarabló, mint a többi. Na, mit szólsz az antennához?”, röppent az égre a tekintete, s válaszomat meg se várva, kotorászni kezdett a szőlőinda között, „Erre áldomást is ihatunk”, kacsinított rám, és előhúzott egy kétiiteres flaskót, „Tudod, újabban némely öregemberek nagyon ide szoktak, s megisszák a boromat”, magyarázta bizalmasan, este pedig nagy élvezettel néztünk a képernyőn egy izgalmas rémhistóriát.

Egy-két hétig a temetőcsősznél laktam, aztán Bert vitt el magához. August az ajtóban fogadott, megrázta a kezem, „Nagy cirkusz volt ez, most még csak a trafikost kellene belemártani a szószba”, kajánul nevetgélt, s látszott rajta, valamit forral elene, de hiába faggattam, hallgatott, mint a sír. „Van annak, szegénynek elég baja”, mondtam, hogy eltérítsem szándékától, „Igen. Azt hiszi, hogy a magántulajdona az igazság. Folyton meg akarja váltani a világot”, s August szúrós szemmel, merev nyakkal nézett körül, akár a trafikos. „Újabban egy tuat sáspákát tart az üzletében, azzal veri a pultot az emberek orra előtt. Csak tudnám, honnan szerzi”, töprengett kíváncsian, „Fogadjunk, hogy tüsszentőporral akarod behinteni!”, csaptam le rá váratlanul, August arca ekkor megnyúlt, majd harsány nevetésben tört ki, s percek alatt eltűnt a házból.

Bert sokat magyarázott a rajzairól, töviről hegyire elmondta a vízgár szerkezetét, figyeltem is, csak éppen nem érdekelt. Egy-két napig dolgoztam egy bárkán, aztán a távvezeték munkásaihoz csatlakoztam, de őket is otthagytam; nem esett nehezemre a munka: nem kötött le, az volt a baj. Olivera a bankban állt munkába, esténként elcsalt egy-egy vacsorára hol az egyik, hol a másik vendéglőbe, a táborkokkal is sokszor együtt időztünk, Elvira jobban virult, mint valaha. Aztán egy napon ők is elköltöztek a messzi fővárosba, nagy bőröndjeikkel felsegítettem őket a hajóra, Elvira arcon csókolt, s közben valamit suttogott is, ki tudja mit.

Lagzijukat családi körben ülték meg, a táborkok szüleinél, csak ketten voltunk hivatalosak Oliverával; Mandina asszony szomorkásan nézett rám, „Fiú, te még jobban megcsontosodtál”, mondta halkán, az öregember szótlanul a semmibe révedezett, szeme mintha elázott volna, az öregasszony a fiában gyönyörködött, „Tavaly óta megöszült, szegénykém”, dünyögte szeliden, Olivera az asztal alatt a kezemet szorongatta, hamar elköszöntem, s azon az éjjelen soká kószáltam, aztán

az öböl túlsó felén, a strand felett, egy elhagyott pásztor-kunyhónál kötöttem ki, kőből rakták, alig ért embermagasságig, egyetlen tenyérnyi helyisége volt, ajtó nélkül ásitott az éjbe. Másnap kitakarítottam, durva heverőt ácsoltam, régi barlangomból elhoztam a pokrócom, s aztán délutánoként Oliverával néha-néha felsétáltunk a kunyhóhoz, nézegettük a lassan elnéptelenedő öblöket, vártuk az őszt.

„Költözz hozzánk”, mondta Olivera egy délután, „Mandina asszony is szívesen lát, üres a háza”, én meg összerendeztem: igen, az embernek előbb-utóbb szembe kell néznie magával, régóta tudom, hogy eljön ez a pillanat is: vártam már. De mire megy az ember, ha nem tud mit kezdeni magával? Teng-leng, viszi a szél, kiveti a tenger. A remete tudta, miként éljen, s bármily hiábavaló volt is az élete, úgy pergett le, ahogyan elképzelte: az övé volt, nem hasadt ketté.

De mihez fogjon az ember, akinek élete már csak képzeletben alakulhat ki, megíékel a való világ, bármily nemes legyen is ez a képzelet; választhat mást, csak nem a szíve szerint. Mihez kezdjen az ember, aki hős lehetne, emberek vasizmú jótévője, ha csak egyetlen kurta emberöltővel előbb született volna; mihez kezdjen, ha olyan világ jutott neki, amely az őrlő szorgalommal eteti meg a hősök kenyérért? Magamhoz öleltem Oliverát, s elmondtam neki, semmire sem juthat egy semmirevaló emberrel, aki a betevő falatját is csak im-mel-ámmal keresi meg, élösködne csak a nyakán, s keserű volna minden falatja, amit rokkantan, alamizsnaként kapna tőle. „De én olyan-nak szeretlek, amilyen vagy”, mondta Olivera, „csak éppen havonta megnyíratnálak”, s nyakonteremtett, ölébe szorította a fejem.

Ámde megjött a tél, s egy napon mégis szomorúan, leverten, leszorultam Mandina asszony házába. „Örülök, fiu, hogy mégis rászántad magad”, fogadott mosolyogva Mandina asszony, „nagyon hiányoztak azok a régi, szép téli délutánok”, csicseregte, s bevezetett a földszinti első szobába, amelyben Mária Terézia széles ágya ácsorgott, „Itt lak-tok majd”, tárta szét a kezét, „ezt az ágyat pedig nektek ajándéko-zom”; Olivera szeme csillogott, megterített a nappaliban, a nagy ében-faasztalnál, s amint sürgölődött, meghökkenve láttam, tartása, járása megváltozott: egyenes derékkal, simán siklott el mellettem, mint Ange-lina egykoron.

De a hosszú téli délutánokat csak ritkán töltöttem odahaza; Man-dina asszony és Olivera mindig a terebélyes, medvebőrrel letakart he-verón üldögéltek, fáradhatatlanul simogatták, feltartóztathatatlanul csicseregték, csak egyetlen dolog maradt el: Mandina asszony többé rá se hederített bölcsei szép, pergamenes könyvére. A szakadatlan zsongás idegesített, az azonban, hogy a könyvek bezárva heverték, s legfeljebb közelségüket érezhette az ember, megnyugtatott. Egy-egy félórácskát üldögéltem velük, a Buddha-szobrot forgattam, aztán csendben, észrevétlenül távoztam, s csak későn tértem haza, amikor már Olivera is az igazak álmát aludta.

„Miért nem fogsz már valamihez, emberrnyi ember vagy, és csak széltoló lett belőled”, korholt egy délután a trafikos, amikor dühé-ben ismét becsukta boltját, és csak az ablakon át volt hajlandó érint-kezni a világgal. „Átadhatnám neked ezt a boltot, akárhogy nézem, még mindig te vagy a legtisztességesebb a sok szélhámos között”, s

ismét rámvetette igéző tekintetét, ki tudja, mibe szándékozott bizalmasan beavatni, „A rendőr pályázik rá, ha beadnám a kulcsot”, kezdte óvatosan, de elakadt vele, amikor észrevette, hogy alig is figyelek szavára, csak üldögélek mellette, az eső maszatolta ablaknál, és elrévedezve nézem a szél himbálta bárkákat a révben.

Korán kitavaszkodott, a vízgyárnál megindultak a munkálatok, mérnökök jöttek, Bert is ott szorgoskodott, Mario is, égtek az izgalomtól, közömbös türelemmel hallgattam gondos magyarázatukat, s egyre nőtt bennem az elégedetlenség és indulat lelketlenségem miatt. Ha nem is lettem magamra, még mindig örömet szerezhetne mások küzdelme, vágyai, boldogsága. Talán ilyen az ember: önnönmagára kell találnia, hogy másokra is rátalálhasson; minden idegen számára, amíg nem talált önmagára. „Talán a Déli-sarkra szeretnék elmenni egy expedícióval, ott még akadna mit tennem”, mondtam egyszer Bertnek, de akivel egykor elég volt pillantást váltanunk, hogy szót értsünk, már nem értett meg: átkarolt, s azt mondta gyengéden, ez az én világom, s ez a világ szegényebb volna nélkülem. „Arról beszélek, amivel én lehetnék gazdagabb, s a világ csak ezáltal”, szóltam halkán, „Mi kell még az élethez, ha az embert tisztelik, becsülik, szeretik?”, kérdezte Bert meghittén, s megállt, a szemembe nézett, „Azt csak azok tudják, Bert, akiknek hiányzik az, ami még kell”, mondtam neki, s lekaptam a tekintetemet nagy, csodálkozó szemérről.

Nagy meglepetésemre a temetőcsőszét még azokban a napokban ki-nevezték jegyszedőnek fel az erődbe, s egyetlen röpke héten belül csak úgy csődültek hozzá a látogatók. Két deszkát helyezett a sarokba, három-négy kődarab közé hamut hintett, rá egy üres konzervdobozt, egy-két hervatag virágot is ültetett kisebb dobozokba, „A remete holmijai, minden érintetlen”, magyarázta szemrebbenés nélkül a bámészkodóknak, s tucátjával gyártotta a fura legendákat, hátrözongató históriákat, külön felhívta a figyelmet a sarokban álló csorba korsóra, a ki tudja, honnan előkapart cserepeket szakasztott úgy ragasztgatta össze, ahogyan a múzeumokban látta.

„Amikor végleg elbujdosott, csak ezt találták meg utána a hegyekben összetörve; természetesen néhány darabkája elkallódott”, mondta sajnálkozva, s időnként egy-egy embert félrevont, megkérdezte, érdekli-e egy-egy cserép a remete korsójából, jó pénzért bizalmasan átnyújtott egy-egy darabot a fiókjából; sohasem fogyott ki a készlete. Még az első hónapban sankot vitetett fel az erődbe, s ott, a remete fekhelye tövében hűsítő italokkal szolgálta ki a látogatókat.

Egy napon felballagtam hozzá, amikor megpillantott a bejáratnál, abbahagyta a mondókáját, szája mosolyra húzódott, kettőt tapsolt, s felém nyújtotta karját: vagy tíz szempár szegeződött rám. „A remete unokaöccse! Ő is évekig itt élt a remetével!”, kiáltotta, mint mikor a csillag jelenik meg a porondon. „Tulajdonképpen miatta lakoltatták ki a remetét. A fiúnak ugyanis meggyűlt a baja a rendőrséggel. Akkor, amikor kiszabadított engem a börtönből. Mert valami hullarablásba keveredtem. Kézzelel tépte le a cellám ablakáról a rácsot, nézzék meg ezt az óriást!”, s a szájtáti hallgatókon jóleső borzongás futott végig a hirtelen beállt halálos csendben.

„Fiú, a kutyafáját, fent a mellvéden ivót nyitunk, napernyős asztalokat helyezünk el, te leszel a pincér, képzelj, micsoda forgalom lesz: a remete unokaöccse, az óriás!”, hadarta a temetőcsósz, s bárhogy melesztgettem a szememet, szinte nem ismertem rá: honnan ez a ropant vállalkozókedv? „Tudod, túl sok emlék fűz ide”, magyaráztam neki szelíden, s alig akartam hinni a fülemnek, amikor elrikkantotta magát: „Annál jobb! Legalább otthon érzed magad!”, tüstént papírt szedett elő, villogó szemmel fűgén számolni kezdett.

A tavasz beálltával egyre türelmetlenebbül vártam az estéket, vacsora után, a sötétben, kísétáltam Mandina asszony fügefaligetébe, s a fa alá telepedtem, amelyről egyszer, gyerekkoromban, egy kosárralvaló gyümölcsöt a köfalhoz verdestem. Soha olyan mély, megnyugtató csendre még nem találtam: üldögéltem, s vártam, hogy a házban kialakjon az utolsó fény is. Néha kijött hozzám Olivera is, mellem ült, az ölembe hajtotta a fejét, el is szenderedett, s amikor fázósan felébredt, felkelt, megcsókolt, szótlanul bebállagott a házba: jólésett távolodó, sötétbe vesző alakját látnom, s tudnom, hogy rátalállok, ha utánamegyek.

Egy éjjel, amikor betértem, a villany még égett, megálltam az ágy mellett, Olivera kisimult arccal, összekuporodva aludt. Hova is legyek? Mihez kezdjek? Az éjjelilámpát az asztalra tettem, papírt vettem elő, s leültem, hogy megírjam ezt a történetet. Szűzen állt előttem a papír, s mielőtt az első mondatot leírtam volna, sokáig tétováztam. Minek is? A remete egy életen át rította a sorokat, hogy aztán egy röpke délelőtt melegedjen nála. Minden kezdődik előlről? Az ember egyszer csak abba a korbá jut, amikor eltűnődik valami haszontalanságon, papírt vesz elő, és írni kezd? Vajon azért-e, mert összeszűkült előtte a világ? Vagy nagyon kitágult, s egyszerre elvész benne? És ha eljut arra a pontra, ahol mégis magára talál, megleli saját világát, akkor elveti a tollat, felrűgja a papírhalmazt, mert hiszen megvan az élete, s az kitölti minden porcikáját? Vajon csak az az ember van egy életen át írásra kárhoztatva, aki sohasem jut el addig az áhított pontig? Hova visz ez az írás, minek a kezdete ez?

Egy pillanatra kinéztem az ablakon: sötét, mély csend.

Előrehajoltam, s ráírtam a papírra:

Dél.

(VÉGE)

A LEGELVONTABB HOMOKRA ÉPÍTKEZEM

Hernádi Gyula

Az asszony sírni kezdett. B... megsimogatta a mellét, a hátát. Megcsókolta.

Szelíd csatornákban úsztak, a folyosók is tágasan, elnézően következtek egymás után. A hátsó falak között félig nyitott, lágy hajlásokban puha dobszó hajtotta a vizet; nagyon sokszor el tudták mondani egymásnak: „Jó veled lenni.”

A vigyázó vakolat együtt rezgett velük, karcsú állatok úsztak mellettük, a napfény a víz fölé tartott, legsoványabb fényképek közül válogatott.

B... arca megvékonyodott, testének elterített rajza meghúzódott. izmok, inak futottak össze rajta...

Az asszony felült az ágyon, kinézett az alacsony ablakon. Az átfestett derengésben megmutatta magát külön a mennyezetnek, a vasállványból szerelt szekrénynek, a lehúzódó, kapaszkodó lepedőnek, a forgó ébresztőórának, a tengelytelen kis kocsiknak, melyek a felhőtlen délutánok mögött maradtak a szobában; és megmutatta magát külön a parányi térnek, mely eldobhatatlan súlyait egyensúlyozva felemelkedett a félelem fölé.

Hirtelen B... fölé hajolt:

- Ugye nem utálsz azért, ami volt?
- Nem tudom, mi volt. Már régóta nem tudom, mi volt.
- Ugye, szeretsz azért?
- Szeretlek.
- Mondd hangosan, hogy szeretsz.
- Szeretlek.
- Még.

- Szeretlek.
- Ugye nem beszélsz soha róla?
- Tessék aludni. Hétfig még van két óránk...
- Válaszolj.
- Buta kérdésekre nem válaszolok...
- Válaszolj.
- Nem tudom, mi volt.
- Ugye nem beszélsz soha róla?
- Nem beszélek.
- Szeretsz?
- Szeretlek.

Számológépek száraz kattogása, fákat utánzó festmények, falak szögei, egymásba érő elemei érkeztek, menekültek, majd a vékony héjú tárgyak elengedték egymást és oldalra nyújtott karral úsztak tovább a homályban. Az utca felől táguló világosság egyetlen érintéssé húzódott össze, és a fogalmak hártvásodni kezdtek, mint a seb.

Az asszony lefeküdt, karjait hátra, feje mögé ejtette:

- Nézd a vasállványt, remeg — mondta halkán.
- Igen, most kapcsolták be a vasörlőgépet a pincében. Olyan, mint egy lefűrészelt lábfej. Felül beledobálják a vasdarabokat, és az öt ujjból folyik kifelé a por. Egyhelyben jár.
- Hallom. Mondd, miért érzem úgy, mintha már jártam volna itt, pedig biztos, hogy sohase voltam.
- Az időt meg lehet fordítani...
- Ezeket a kis cementlovakat is láttam már. Biztos, hogy láttam.
- Sokfelé van ilyen.
- De én ezeket láttam.
- Mert ezek vannak velünk.
- És ezt a mondatot is elmondtad már egyszer nekem.
- Mert mindig ugyanazt mondom neked.
- Ugye nem engedsz el?
- Nem engedlek el. Ideforrasztlak ehhez a vasállványhoz, jó?
- Igen, de akkor hogyan fekszünk le esténként?
- Minden este letörlek, reggel visszaforrasztlak.
- Fájni fog — mondta az asszony.
- Nem akarom, hogy fájjon.
- Nem baj, ha fáj.
- Nem akarom, hogy fájjon.
- Hogyan ébredünk fel hétkor, ha most elalszunk?
- Beállítom az órát.
- Szól a csengő?
- Persze hogy szól.
- Nem hiszem el.
- Szól.
- Olyan órát szeretnék, amelyikben kis harangok vannak.
- Majd csinálók olyat, jó?
- Harangszóra akarok elindulni veled mindig.
- Majd csinálók neked olyan órát.
- Zene is kell. Csendes, átlátszó zene.

— Veszünk lemezeket. Gramofont is veszünk. Milyen lemezeket akarsz?

— Nem tudom. Te tudod.

— Igen, én tudom. Majd én veszek lemezeket. Majd eszembe jut az is. Eszembe jut mind.

Az asszony hirtelen felült, az ablak felé fordult:

— Valaki megállt . . .

— Teherautó. Vasat hozott a műhelybe. Minden reggel jön — mondta B. . .

— Ez nem teherautó, ez más . . .

— Csepel. Ismerem a hangját, minden reggel jön. Mintha az enyém lenne, úgy ismerem. Gyere, nézzük meg . . .

— Nem megyek. Nézd meg.

B. . . felkelt, az ablakhoz lépett.

Az aszfaltgőzös úttesten teherkocsi állt, két munkás csavargatta oldalfalainak tartóvasait. A keresztbe álló szerszámok, alkatrészek ferde terében szürkén vergődött a házak árnyéka. Sötét sávok szakították át a kirakatokat, minden érett és mégis nyers, szervezetlen volt. B. . . az asszony felé fordult:

— Csepel. Szürke . . . Négytonnás . . . Csepel . . . Ismételd el . . .

Az asszony csendesen ismételte:

— Csepel. Szürke. Négytonnás. Csepel.

— Tudod, hogy villám mit jelent magyarul? — kérdezte B. . .

— Mit jelent?

— Hogy mindjárt hét óra, és még semmit se aludtunk. Villámgyorsan forduljon a fal felé . . .

— Nem fordulok — válaszolta nevetve az asszony.

— Azonnal forduljon a fal felé . . .

— Mint a vádlottak?

— Mint az elítéltek. De sürgősen!

— Nézd, ideért a nap . . .

— Hat óra van — mutatott az órára B. . .

— Még van egy egész óránk.

— Hatvan percünk.

— És hány másodpercünk?

— Háromezerhatszáz. Persze egy anyagkönyvelőnek nehezebbé esik kiszámítani . . .

— Ne csúfolódj. Nézd, tényleg jön a nap. Mintha vékony fehér ágat volna maga előtt.

— Aztán majd még egyet tol e mellé, aztán megint egyet; a végén meggyullad az egész erdő . . . Tüzet fog minden, a kenyér, az asztal, a könyvek, a vasárvány. Aztán tovább megy az erdő.

— És a madarak?

— Leszállnak a padlóra, elalszanak. Várják az erdőt.

— Nem álmodnak?

— Minden madár álmodik.

— Miről?

— Kertről, erdőről, ahol a fák között madarak viszik a napot.

— És még miről álmodnak?

— Arról, hogy te rögtön elalszol.

— Mondd még! Mondd, miről álmodnak a madarak?

— Világoskék, szárnyukig érő, átlátszó zenéről, melyet ha felvernek röptükben, hullámozni kezd és előnti a bútorokat, a kopott szőnyeget, a selyempapírba csomagolt kiáltásokat...

— A félelmet is?

— A félelmet is.

— És mi marad utána?

— Keskeny, nyikorgó vaságy, fehér lepedő, finetett szabadság, autóbusszállomás.

— Mondd még...

— Nem mondom. Tessék aludni!

— Miért nem akarod mondani?

— Majd ott.

— Ugye, ott sokat mesélsz majd?

— Nagyon sokat mesélek majd. Mindenről... De most aludj.

— Jó, szervusz. Felhúztad az órát?

— Felhúztam... és szól a csengő is... és vége az alkudozásnak...

Szervusz.

— Szervusz...

Levegőben oldott színek magasodtak föléljük; egymásba kapaszkodva feküdtek.

Az emelt szögben eső napfény kiemelte az asszonyt a párna mélyedéseiből, újból lerajzolta, átadta az észrevétlen ráfordításoknak; az időnek, az apró lélegzetvételnek, az egymást vinni látszó ráncoknak, a kétfelől csillogó nyálnak, a legprimitívebb élettannak. Arcizmai egymás mellé kuporodtak, a felfokozott kiválasztás megtöltötte sejtjeit folyadékkal, nedvesen, észrevehető egyedüllétben álltak sorban. Mosolygott, mint aki madarakkal álmodik.

B... felkőnyökölt a petróleumszínű idomvasak között. Minden újságpapírszagú, nyomtatott és egyetlen lett. A fáradság, az ingerültség meleg mozgása, bonyolultsága egyre vadabb, egyre kegyetlenebb csendbe kényszerítették. Nyakát a levegőnek támasztva próbálta megfogni magát, de hiába igyekezett, arca minduntalan elfordult. Tágas szekrénybe zárták, nem szerezhették tudomást többé a külvilágról. A súlyos és tehetetlen tömeg azonos. Kezébe vette az asszony kezeit, megfogta, megemelte őket, súlyukat próbálgatta, de nem tudott különbséget tenni a súlyos kézfej és a tehetetlen kézfej között, ezért visszahelyezte őket a párnára.

A világ újból befelé indult az ablak nyílásain. Lovak patkója csatogott az úton, fásztó izgalmak alól futó mesterségeket vittek egymás mögé az emberek; kiabáltak, összesöpörték a megemészthetetlen éjszaka következményeit, egymás haját vizsgálták, szinte szaporodni látszottak a világos, elnyúlhatlan ébredésben.

A vonalak, síkok megkétszereződtek; ábrázológeometriai rajzokon látott formákban ismétlődtek, keveredtek a tárgyak, a jelenségek; egymásra és egymásba dobálva, remegve, mint a deszkába vágott kés nyele. Kihozhatatlanul, már a határok reményét is elveszítve, hideg fények között erőlködve, nagyon távoli, üvegtiszta testét feldobálva, pisztrángugrásokkal hajlott előre-hátra, de azért egyre közeledve a tiszta, egyszerű délelőtt.

B... messziről érkezett; nyugodt, kemény udvart teremtett maga köré, mikor megcsendesedve, végre ismét lefeküdt az asszony mellé. Megrázta, felébresztette. Az asszony ijedten, de kedvesen mondta:

— Látod, nem hagysz aludni, pedig még félhét sincs...

— Ne aludjunk most...

— Jó, ne aludjunk — válaszolta az asszony.

— Mindjárt csenget az óra. Ugye elhiszed, hogy szól?

— Elhiszem.

— Te, nem értem; olyan egyszerű lett minden. Olyan biztosan, olyan régtől fogva tudlak, olyan ismerős vagy, mintha már millió éve ismernék. Az előbb néztem az arcodat, aludtál... Először nem is téged akartalak nézni, az ablakot néztem; de az üvegben olyan síkokra osztott, olyan közönyösen bonyolult volt minden, hogy vissza kellett fordulnom hozzád... Az arcod, ahogy fújta a levegőt, ahogy a szád szögletében ott volt a kevés nyál, ahogy a homlokodat ráncoltad, olyan lettél hirtelen, olyan egyszerű, olyan kiszámíthatóan sok, olyan végtelenül ismerős, mint gyermekkoromban az udvarunk. Mindent elraktam, mindent bejártam rajtad. Még kapus is voltam...

— Jó isten, hol az a kapu?

— Látod ezt a két kis vasat az ágyon? Ezek között. És a homlokon van a háló.

— A ráncok?

— Azokból.

— Látod, milyen vagy? Felébresztesz, és ilyeneket mondasz. Szóval öreg vagyok?

— Nem vagy öreg. Nem érted, amit mondok. Nem is értheted...

— Tudnod kell, hogy értem... Olyan ez a reggel, mint mikor kis-lánykoromban, húsvétkor megfoghattam a templomban a Jézust.

— Mondd, hogy szeretsz!

— Szeretlek. Látod, sírok, annyira szeretlek — mondta az asszony.

— Mondd, hogy szeretsz!

— Szeretlek. Nézd, hogy remegek... — mondta az asszony.

— Mondd!

— Szeretlek. Nézd, milyen kicsi lettem — mondta az asszony.

ÉVKÖNYV

Pavle Ugrinov

Egy alacsony, zömök ember szemlélgette figyelmesen a házam melletti barakkot. Közvetlenül a barakk mellett húzódo úton állt, szinte mozdulatlanul, s ha valahonnan arra nem megy egy parasztszekér, isten tudja, meddig marad még ott.

Ugyan, mit beszélsz! Nem is barakk az, hanem egy dűledező raktár-épület. Látszik ez abból is, hogy hatalmas ajtaja előtt még mindig ott van az a deszkahíd, s oldalt egy alacsony lépcső. Az út is azért kanyarodik olyan közel hozzá, mert a kocsik valamikor egészen a hídig hajtottak, s azon át folyt a be- és kirakodás.

Jó ideig senki sem akart itt megtelepedni: én és a feleségem az elsők között voltunk. Pedig ennél a helynél jobbat szinte már el sem lehet képzelni: a folyóparton van, a híd közelében, amely a túloldalon levő városba vezet. Mégis, annak idején a feleségem és én szintén sokáig tétováztunk.

Valamikor gyűjtőtábor volt itt, ahol nagyon sok embert megöltek. „Lehet, hogy éppen ebben az épületben volt a vesztőhely”, mondta a feleségem, amikor ide hurcolkodtunk. „Ugyan”, mondtam, „itt nagyon is közönségesek az ablakok.” Többé nem beszélgettünk erről. A környék napról napra szelidebbé vált, és ma már nehéz elképzelni, mi is volt itt valamikor; mi megváltoztattuk ezt a helyet.

Ez a köpcös, kopaszodó ember jómagamra emlékeztet. Én is így áll-dogáltam tétován minden búvóhely előtt, míg végül ki nem választottam ezt a házat. Csakhogy ő már nemigen válogathat: alig néhány megroggyant raktárépület maradt a számára. Az, amelyet éppen most nézeget, nagyon hosszú. Egyik részét, ezt az én ablakomból nem is látni, már lakják. Az asszonyom mondta, hogy azon a felén, az első részben egy bácsika él, a feleségével, aki halászhalókat varr; a mel-

lettük levő részen pedig egy idősebb ember lakik, egész nap az ablaknál üldögél, pipázgat és időnként megöntözi a muskátlikat.

A jövevény éppen most lépett ki a raktárból — ahova csak az imént ment be —, azután lassan lelépdelt az alacsony lépcsőn az útra. Távollabról még egyszer jól szemügyre vette a raktárt, azután elgondolkodva távozott. Hamarosan el is tűnt a telep bejáratánál álló bunker széles kupolája mögött.

*
* *

Ma ismét eljött. Most már azonban nem bámészkodott, hanem azonnal hozzáfogott a raktár és az út, majd az út és a szomszédos barakk közti távolság leméréséhez. Közben megpróbált bekukucskálni a másik barakk ablakán, de azonnal le is mondott szándékáról: az üveget belülről valamilyen átláthatatlan kék festékkel mázolták be. Az én házamra néző ablak üvegét szintén bemázolták. Esténként azonban valaki ki szokta nyitni az ablakot, és ilyenkor láthattam, mi történik odabent és ki lakik ott.

A házam és a barakk közti térséget — tíz méternyi távolság sincs köztük — magas fű nőtte be. Időről időre rozoga kiskocsijával, sovány gebéjével megjelenik egy ember, lekaszálja a fűvet, fölrakja a kocsira, és elhajt. A feleségemtől tudom, hogy legutóbb a szomszédos barakk lakóinak följánlotta — de olyan hangosan, hogy a feleségem is hallja —, hogy az ablakunk közötti parcellát fölszántja és beveti herével. A szomszédok ezt elvetették: „Csak kaszálnod szabad” — mondták neki. Azóta úgy vélem, hogy azok ott túlhan — mindig vannak vagy tízen — nem rossz emberek; már többször meggyőződtem arról, hogy igazságosak. Többségük nappal alszik, csak néhányan alszanak éjszaka. Abban a szobában különben nincs is egyéb a puszta fekhelyeknél, ott sorakoznak körben, mind a négy fal mentén, csak egy közönséges hosszú asztal áll még a közepén, a mennyezetről pedig egyetlen csupasz villanygő csüng alá. Észrevettem, hogy a lakók állandóan váltakoznak: az egyik jön, a másik megy.

Első pillantásra talán furcsa, hogy bár szomszédok vagyunk, nem ismerjük egymást eléggé, hogy nincs semmi különösebb kapcsolat közöttünk, de ez természetes: különböző helyekről kerültünk ide, úgy vettem észre, hogy különböző nemzetiségűek is vagyunk, különböző dolgokkal foglalkozunk, és sehogyan sem sikerült még összemelegednünk. Túlságosan hallgatagok vagyunk, s ez biztosan attól van, hogy valamennyien sok mindenen átmentünk már, s talán még mindig bánt bennünket valami és foglalkoztat. Egyesek egyszerűen ideiglenesnek érzik itt-tartózkodásukat, mint ahogyan kezdetben én is. Idővel valószínűleg javulni fog a helyzet. Hallgatólagosan egymás mellett élünk, hát nem elegendő ez egyelőre?

Az ember lassan körüljárja az egész barakkot, és most már a túldalról, az ablakomhoz és a vele átellenben levő ablakhoz közeledett a magas fűben. Mikor közékük ért, megállt, s most egészen jól láthattam közelről: sötétszürke, szinte katonás szabású vászonruhát viselt, és bakancsot. Kopaszabb, mint amilyennek először láttam, s tar

feje tetejét sötét hajkoszorú övezi. Rövid, tömpe ujjával vízzel telt jókora konzervdobozt szorongat.

Vizet talált: ez itt a legnehezebb. Én azért is választottam ezt a házat, mert ebben volt vízvezeték. De itt s az egész környéken többnyire hosszú fabarakok vagy raktárépületek vannak, s ezeknek csak egyik végén áll csap. (A bácsika és a felesége, aki hálókat köt, a raktárnak abba a végébe költöztek be). A környéken alig van még néhány beépített vízcsap.

Közülük az egyik pontosan a szomszédos barakk ajtaja előtt áll, s onnan is vette az új ember a vizet.

Fölemelte az edényt, hogy igyon. Pirososzgás arca kigömbölyödött, az orra rövid és vastag, a szeme apró. Az ilyenek vicces kedvűek szoktak lenni, gondoltam.

És — most először — megörültem ennek az embernek.

Lassan eltávolodott az ablaktól, azután kiment az út közepére, megállt, egy ideig figyelmesen tekingetett föl-alá, majd bement a raktárba, és becsukta maga mögött az ajtót.

*

* *

Mindennap délután három órakor érkezett. Egyenesen a raktárba ment s az ajtón azután sokáig gomolygott kifelé a por. Csak alkotkor csöndesedett el minden, de ő nem jött ki a raktárból: ott maradt éjszakára aludni. Reggel ötkor kelt, bezárta az ajtót, és ment.

Én szintén délután három óra tájban érkezem a munkáról, valamivel korábban, mint ő. Lehet, ugyanazt a munkát végezzük, csakhogy ő egy másik távolabbi vállalatban dolgozik. Egy ideig még hiszek ebben a lehetőségben, de hamarosan belátom: mindez csak az én kívánságom, hogy megszeressem ezt az embert. Mert ha ugyanazt a munkát végeznénk, akkor — mint nekem is — magával kellene hozni a szerszámait. Ő azonban üres kézzel érkezik és nagyon fáradtan; valami nehezebbet dolgozhat, mint én.

Ma is a megszokott időben érkezett. Most is, mint kezdetben, sokáig álldogált az úton, és szemével méricskért valamit; azután fogott egy lécet és az út közepén, a raktárral párhuzamosan, egyenes vonalat húzott. A raktár végén nem állt meg, folytatta még egy-két méteren, azután befordult a sarkon és tovább húzta a vonalat a túloldalon.

Semmi kétség: el akarja határolni a raktár körüli teret, és azt mostantól fogva a sajátjának tekinti. Igyekezetét először kissé naivnak találtam; mihelyt elhalad itt az első kocsi, a határvonal eltűnik. Ugy gondoltam, hogy minden fölösleges, itt senki sem vitat el tőle semmit. Miután beköltözött, az épület és a környéke is az övé, ez a szabály. Ő túlságosan is szerény, mindenki sokkal többet ismerne el neki, ha valakit is érdekelne az eset. Csakhogy ő még nem tudja ezt. A raktár mögött, egészen a drótkerítésig jókora kihasználatlan parcella húzódik. Ha éppen nagyobb területre van szüksége, ott van, amennyit akar.

Egy idő múlva régi téglákkal telt kosár súlya alatt görnyedezve jelent meg a raktár ajtajában. Kivitte az útra, és lerakosgatta a téglákat a meghúzott vonal mentén. Többször is fordult, amikor pedig, a jelek szerint, bent már elfogyott a téglá, a raktár mögötti gyepről hordott oda valami törmeléket, hulladékot... Így azután néhány órai munkával két kisebb tornyot emelt a sarkokon és egy alacsonyabb falat húzott közöttük a határvonal mentén. Azután sokáig kémlelte a nyugati eget, amerről sötét esőfelhők közeledtek.

*

* *

Az éjszaka is leereszkedett már, ő azonban nem hagyta abba a munkát. A villanykaró lámpájának fényénél sietve hordta ki teli kosárral a raktárból a földet és a szemetet, az ajtó előtti fahíd széléig, s ott kifordította. Amikor az utolsó kosarat is kiürítette, lement a szemétrakáshoz, és lapáttal gyorsan elegyengette a raktár körül és az úton a két téglarakás között, és így kiegyenlítette a valamivel alacsonyabban fekvő utat azzal a részével, amely közvetlenül az ablak alatt a raktár tövében húzódik.

Bevallom, hogy amíg a téglá kihordásával kínlódott, többször is kísértésbe estem, hogy fölkínáljam neki segítségemet, de eszembe jutott az a kegyetlen szabály, amely az ilyen isten háta mögötti helyeken érvényes: ne közeledj a másikhoz, mert nem tudod, kicsoda! Légy okos és várj! Ha ő közeledik hozzád, kerüld el, mert biztosan rosszban sántikál, vagy pedig egy vasat sem ér. Ha pedig csöndes és csak a saját dolga után jár, barátkozásra is gondolhatsz. De még akkor se remélj tőle sok jót, különösen ha magános.

Ha nem hinnék ennek a végsőkig óvatos törvénynek a sérthetetleniségében, én lennék az első, aki megszegi, de én tudom, hogy ez az egyedül lehetséges, mert mi mindannyian száműzöttek vagyunk, akiknek újra le kell mérniük erejüket, s a kezdet kezdetéről kell elindulnunk.

Az első esőcsöppek akkor hullottak alá, amikor már arra készült, hogy bemegy lefeküdni, ezért valami gyermekes örömmel fogadta őket.

Világossá vált előttem szándéka, apró és jogos huncutsága: meg akarta változtatni az út irányát, hogy minél messzebbre térítse el ablakától, de mégse szorítsa túlságosan a szomszéd oldalára.

Egy tehergépkocsi, amely mindennap reggel öt óra tájban halad el ezen az úton, másnap reggel az apró kavicsal csak itt-ott beszórt, átázott, sáros földbe új párhuzamos utat vágott, legalább három méterre az ő ablakától, úgy, hogy ezt a sofőr valószínűleg észre sem vette. Emberünk bölcsessége abban rejlett, hogy kivárta az esőt: csak a sárba vágott út tekinthető új útnak.

Amikor a kamion elment, emberünk kikukucskált a raktár ajtaján, és diadalmasan szemlélte művét.

Az út most pontosan annak a térségnek a közepén haladt, amely elválasztja a raktárt a besötétített ablakú baraktól. Megtehetette volna, hogy az utat még inkább arra az oldalra téríti, annál is inkább, mert

a barakk lakói sohasem nyitnak ablakot ezen az oldalon, de — úgy vettem észre — ilyesmire egyáltalán nem is gondolt, s ennek alapján megállapítottam, hogy becsületes ember.

*
* *

Váratlanul és ebben az évszakban szokatlanul — sűrű fehér füst csapott fel a kéményéből.

Megpróbáltam kapcsolatba hozni egymással az ezt megelőző eseményeket: egy tejes délutánt arra szánt, hogy a települést keresztül, hosszában bejárva, ló- és tehéntrágyát gyűjtsön. Többször láttam távozni egy nagy üres kosárral, amelyet azután trágyával megpakoltan hozott vissza. A ganajt azután a bejáratnál lépcsőnél rakásba öntötte. Közben pihenésképpen régi használt téglákat tisztogatott meg a cementtől, s ezt később is folytatta, míg csak nem végzett az utolsó féltéglával is.

Tegnap egy sekély, négyszögletes gödröt ásott pontosan a raktár ablaka alatt, azután valahonnan porhanyós, sárga földet hozott, összekeverte a trágyával, pelyvával és vízzel, és így megfelelő maltert kapott; régi, de jól bevált módszer ez.

A szomszédom kétségtelenül tapasztalt ember, a sártapaszt azután vödörbe meregette, és a vödört föltette az ablakdeszkára, ezzel megtakarította magának azt a fáradságot, hogy körül cipelje és az ajtón vigye be. Valamit épít odabenn, ez most már világos. A behordott téglák számából és megválogatásából ítélve valami vékony falat emel, hogy két vagy több részre ossza a raktárt. Másnap azonban behordott minden kimaradt téglát, tekintet nélkül nagyságukra, s ez megingatott meggyőződésemben.

Most már tudom: a fal mellett kemencét épít.

Egy ideig az út közepén állva figyelte, hogyan füstöl a kémény. Azután ásni kezdett a meghúzott határvonal mentén. Mély, kerek gödröket ásott. Mindegyikbe elegendő trágyát, szemetet dobott, azután facsemetét állított bele, betemette, végül pedig kis körágyást emelt minden csemete köré s ebbe vizet öntött. Ez a földsáv most már szinte kertre hasonlított.

Mindezek után a lépcsőhöz ment, leült, és első ízben, amióta megjelent, cigarettát vett elő a zsebéből, és különös élvezettel rágyújtott.

*
* *

Az ég vöröses szürkévé vált. A levegő hideg és csipős. Úgy látszott, havazni fog.

Ezt ő is észrevette, látszott a sietségén. Az utóbbi néhány napban sokat dolgozott a raktár berendezésén. Látszatra inkább apró munkák voltak ezek, de sok időt vettek igénybe: kigyomláta a gázt az épület körül, összeszedte a téglá- és cementtörmelékét, az ablak alatt szétteregetett földből, felsúrolta a raktárt, lemosta az ajtót, az ablakokat.

De nicsak!

Nemcsak a közeli időváltás volt az oka sietségének, hanem egy komolyabb dolog is, amit eddig csak sejtettem, s ami most, íme, bekövetkezett: egy közönséges szekéren, amit egyetlen ló húzott, elhozta a feleségét és gyermekét a cókókkal együtt.

Miközben a kocsissal együtt leszedegette a szekérről az ütött-kopott, nyomorúságos holmit; a sifonért, a faállványú mosdót, a rozoga asztalt, a fateknőt, a paradicsomos üvegeket, egy támlátlan széket, a vaságyat és egyebeket, a felesége, görcsösen szorongatva valami faze-kakat, ámulva nézegette új otthonát; a kislány szomorúan, lehorgaszott fejjel állt mellette, a kezében levő tepsin babrálgatott, s nem tudta letegy-e a vállát húzó batyut. Elnéztem őket: az asszony nagyon sovány volt és — akkor vettem észre, amikor megfordult — kancsal, ez azonban nem csökkentette megnyúlt és nyugodt arcának szigorúságát, amely megfontoltságról és szerénységről tanúskodott mozdulatai kimértek voltak, tartása deszkaegyenes, a haja sima és hosszú, egy csat fogta össze a tarkóján; sötétszürke, durva szövetből varrt ruhája a fél lábszáráig ér. A gyerek csak állt mellette mozdulatlanul, sápadtan, betegesen, kiugró térdekkel. Kínótt ruhája ugyanabból az anyagból készült, mint az anyjáié. Leszegett fejjel most éppen egy fűcsomót nézegetett, mintha ott valami érdekes dolog történne; fáradt volt.

Miután bevezette őket, aznap nem is mutatkoztak többé, csak ő szaladgált még ki egy ideig a kinnmaradt holmiért. Majd, miután a szomszédból egy nagy kanna vizet hozott, ő is végképp bement.

Ez az épület, a valamikor dűledező raktár, mostantól fogva minden bizonnyal — otthonnak tekinthető.

A vonal, amely körbe futva, az ő elszántságát, talán újjászületését, de kétségtelenül önmagáért tett szolgálatát jelöli, most találkozott kiindulópontjával.

*

* *

A hó befűtta szétszórt házainkat. Mintha semmi sem folytatódna többé, mióta a nappal rövideé vált. A reggeli fagy lenyomja tekintetünket, és mi, mintha semmi sem érdekelne bennünket, fejünket a kabátgallérba húzzuk, kezünket mélyen a zsebbe süllyesztjük, csak lábunk elé nézünk, s csak néha, hogy átfagyott fülünket valamilyen módon fölmelegítsük, fordítjuk oldalra arcunkat. Ettől a pillanattól kezdődik a tavasz és a szabadság utáni vágy; különös rádöbbenéssel azonban fölfedezzük, hogy ez az alig észrevehető vágy tulajdonképpen örökös szükségérzetünk a többiekhez való közeledésnek, amely — bár be nem teljesülhet — továbbra is olthatatlanul parázslik bennünk.

Ugyanilyen görnyedten, magunkba roskadtan térünk haza, de most nem a csipős szélről, az ólmos esőtől és a fagy köpködésétől, hanem fáradságtól és a kilátástalanságtól szorongattatva, a magánynak és azoknak a pecséteknek a nyomása alatt, amelyeket már nagyon régen belénk nyomtak, s még mindig hordozzuk őket, azzal az érzéssel, hogy megbélyegezettek vagyunk, és ezzel kirekesztettek is; elgyötörtén, bel-

ső szöváltásainktól, már egyes-egyedül csak ezeket tudjuk minden mesterkéeltség nélkül lefolytatni; és ami a legelviselhetlenebb: erőnk, ha ugyan még maradt, naponta megbékéléssé változik; fontolóra vesszük, hogy még nem vagyunk semmilyen kivételek, tekintet nélkül a különbségekre; ha megfélezzük magunkat, dühösekké vagyunk, ha nem zabolázzuk meg magunkat, tehetetlenséget érzünk — mi történik hát velünk?

Mindegy, már sötét van, amikor házunk küszöbére lépünk. Többé nem látjuk egymást.

Nem alszunk ugyanabban a szobában, nem kelünk ugyanabban az időben, nem végzünk egyazon munkát, már sötét van, amikor hazakerülünk; jelbeszédés barátságunk, hogy ne merüljön feledésbe, most szűkszavú hírektől függ, amelyeket leginkább feleségünkől hallunk egymásról, ők nem beszédesek, hanem szorgosak, nem csavargók, inkább otthon ülők, mégis megtudnak valamit — ha olykor fölállhatnak egy percre a munka mellől —, de olyankor is csak közvetett úton.

Mindenki hallgat, ez a törvény, mondtam már.

Az a hír járja, hogy az új szomszéd felesége és kislánya, ha nem is megközelíthetetlenek, de bizonyára emberkerülők, és hogy ki sem lépnek a házból. Legszembetűnőbb, ez a kicsinél. Az asszony állandóan valami vastag, fekete kötésű könyvet olvas, a kicsi pedig feszülten figyel; néha az ember is leül melléjük, de csak úgy félfüllel hallgat oda, s csak olyankor, amikor éppen nincsen semmi dolga.

Megtudtam még egy részletet: a gyerek nem az övé: megszületett, mielőtt még megismerte és magához vette volna az asszonyt.

Rosszul esik, hogy mindaz, amit ezen a bennünket elvlasztó homályon át látok, ennyi: a sápadt esti fény az ablakukon, a téli korai este fényes háttérén időnként kirajzolódó sűrű fekete füst, és reggeli lábnyomai a hóban, melyeket jóval előttem hagyott a kijáratú ösvényen, azután az eltakarított hó a háza előtt. Mindez nem elég, úgy érzem, hogy valami bennsőségeset veszítek el, mintha lassan elfelejteném alakját, vagy mintha titokban állandóan költözködne valahová.

Olykor, rendszerint amikor lefekszem aludni, fájdalmasan visszhangzik bennem ez az érzés, mert úgy érzem, hogy ez az az ember, akivel annyi évi erőltetett hallgatás után végre ismét jólesően elbeszélgethetnék nyugodt és egyenes nyelven, fiatalságom és a bennem letisztultak nyelvén.

*

* *

Mint minden, amit türelmetlenül várunk, az első szép napok is csigalassúsággal másztak elő; a tél azonban valójában rövid volt, és csak a szelek voltak, mint mindig is, elviselhetetlenek.

Mihelyt elolvadt a még visszamaradt vékony hóréteg, a szomszéd, egy órát sem késlekedve, fölást a ház előtti kertet. Ásóját mélyen merítette a földbe.

Felesége nem maradt le mögötte. Még a gyerek is ott foglalatoskodott körülöttük, s be-beszaladt a házba valami apróságért.

Az ember most szögeket egyenesített egy köszörűkövön; addig kapalgatta mindegyiket, míg teljesen ki nem egyenesítette. A háta mögött egy rakás megszurkült régi deszka hevert. Hosszukat az imént egyenlítette ki egy fűrészszel.

Bement a házba, és hamarosan felbukkant a tető tulsó, udvar felőli oldalán; először csak a fejét és a vállát láttam.

Óvatosan kúszott a tetőgerinc felé azzal a szándékkal, hogy a kéményhez jusson. Csak amikor már egészen fölért, vettem észre, hogy egy nagy göngyöleget vonszol magával: valami régi kátránypapírt. A göngyöleget előbb beékelte a tető és a kémény közötti szögletbe, aztán lefejtette a tető egy részéről a régi papírt, és vizsgálgatni kezdte az alatta feltűnő deszkákat. Rövid töprengés után hozzáfogott a tető javításához.

Mennyire megértem!

Elviselhetetlen érzés rendezetlen tető alatt élni. Az én házam teteje is beázott; már teljesen befejezettnek tartottam, azt hittem, jobb már nem is lehet, mégis, az első tél után, beláttam, hogy a tetőt újra kell javítani.

Türelemmel és ügyesen dolgozik, amint látom, de nem hiszem, hogy valaha is olyan jól meg tudná javítani a tetőt, hogy be ne ázzon. Egyébként pedig értelmetlen is ez az összehasonlítás; a mi házunk tetejét cserép borítja.

*

**

Amikor reggel munkára indulóban elhaladtam a házuk előtt, a kert felé néző ablak tárva-nyitva állt, és az ágynemű, a takarók már ki voltak teregetve. Ebben a pillanatban föltartóztathatatlanul bukkant föl emlékezetemben egy szép rész abból a könyvből, amelyet a télen olvastam, s most úgy tűnt, hogy ő írta ezt: „Gondold el: azért ébredek, hogy ember módjára dolgozzam. Miért végezzem kedvetlenül, amire teremtve vagyok? Miért vonakodnék kötelességem teljesíteni? Nem születtem, hogy henyéljek.”

*

**

Már mindenhol kinyitották az ablakokat.

Nem szeretek belesni mások szobájába, habár jogot formáltam arra, hogy a saját ablakomon át figyelemmel kísérjem egy ember életét. Úgy gondolom, hogy erre jogom van, és hogy ez nem ugyanaz.

Valami különös történt a szomszédaimnál a barakkban, ami fölketette figyelmemet, és arra készítetett, hogy jobban szemügyre vegyem szobájukat, és megtudjam a gyakran felcsattanó kacagás okát.

Meglepetésem nem volt kicsi, amikor észrevettem őt a szomszédok között; ez az első meglepetés azonban hamarosan szertefoszlott: mi sem természetesebb, mint hogy ez az ember ott van, mert — ez az, amit megsejtettem — ő mintha arra lett volna teremtve, hogy megkezdje egymás közti közeledésünket.

E megkérgesedett és hamisítatlanul hallgató emberek figyelmének központjában állt, akik — mekkora csoda — bizalmasan hallgatták, együtt iszogattak vele a kezükben levő poharakból és jókat nevettek szavain (szándékos bolondozásán?), élénk, kifejező gesztikulációján és grimaszain; talán vicceket mesélt nekik vagy ilyesvalamit, nem is fontos.

A feleségem mondta, hogy annak a pipázgató mogorva öregembernek a társaságában is látta, aki, úgy látszik, szóra sem méltatta, habár figyelt szavaira, csak pöfékelt és vontatottan bólogatott.

Egy nagy ajtó ismét megnyílt.

Minden bizonnyal én is sorra kerülök, de nem lenne-e jobb, ha segíteném szándékában, és magam is közelednék feléje, ahelyett, hogy ilyen tehetetlenül tétovázok.

Alkalmam adódott arra, hogy ezt okkal tegyem.

Egy magas, sovány, szögletes fejű ember, kiálló pofacsontokkal és erélyes állal, homlokára húzott micivel, olajszürke egyenruhában — ugyanolyan ruhában, amelyet az első napokban ő is viselt — odalépett a kertben foglalatoskodó kislányhoz, és beszédbe elegyedett vele.

Talán valami barátja, s őt keresi, gondoltam.

A kislány azonban föl sem emelte tekintetét játékaról, minden kérdésére csak vállvonogatással és bólogatással válaszolt. A jövevény, mintha idegesitené, hogy a kicsi rá se néz, jóformán oda se figyel, megkerülte és egészen az arca elé állt, ujjával fölemelte az állát, és újra kérdezett tőle valamit, de a kicsi most sem válaszolt, hanem fölállt, félénken hátrahúzódott, azután hirtelen kikapta a kezét az övéből, elsírta magát, és beszaladt a házba. Az ember még várt egy kicsit, de azután — hogy senki sem jött ki — sétálni kezdett a ház előtt, és minden oldalról végigmustrálta.

Kétségtelen, állapítottam meg ismét, hogy őt keresi. Szóljak-e neki? Itt az alkalom, hogy megismerkedjek vele. Csak kiáltanom kell neki, és ezzel már beszélő viszonyba kerülünk egymással. Újra a jövevényre néztem, aki abban a pillanatban, a raktárnak a szomszédom lakása és a pipás öreg szobája közti még szabad középső részét nézgetve, éppen eltűnt a fal mögött. Talán ő is be szeretne költözni ide, talán éppen a raktárnak abba a középső részébe?

Mivel azonban elvesztettem a szemem elől az embert, többé nem volt rá okom, hogy átkiáltlak a szomszédnak, ezért hát várakozni kezdtem, hogy a jövevény visszatérjen, s közben szidtam magam bátoratlanságom miatt. Ekkor mentő ötletem támadt: ha az az ember nem is jelenik meg újra, szólhatok a szomszédnak, annyit legalább mondhatok neki, hogy kereste valaki; és ez elég is lesz.

Az ember azonban csakugyan nem bukkant elő többé, és lelkendezésem alábbhagyott.

Mi történt, talán egyszerre kételkedni kezdtem benne? Ha már olyan jól ismerem, miért nem kiáltottam át neki? Valami megrekedt bennem, de mi? Talán én magam vagyok a hibás? Kételkedésem bármiféle barátkozás fontosságában ismét belém mart egy pillanatra.

Meglehet pedig, hogy ez a jövevény a hibás leginkább, az az olaj-szűrke, egyenruhaszerű ruhája és a szemébe húzott micije, nem tudom.

Bealkonyodott, a levegő lehült és mindannyian becsuktuk az ablakot.

*

* *

Ma nagy és nehéz munkát végzett: a raktárnak azt a részét, amelyben ők laknak, bemeszelte, és ezzel — amellet, hogy az épületnek egyszerre igazi lakóház jelleget adott — még egyszer megjelölte azt, amit a magáénak tartott, határt húzott a festékekkel maga és a többiek között.

A meszelés számomra a legnehezebbnek látszott mindazok a munkák közül, amelyeket eddig elvégzett. Annál is inkább, mert valami kezdetleges létrát használt, amit maga készített, két hosszú lécz közé vagy tíz rövid léczet szögezve, és mert kétszer is átmeszelte a falakat, s közben minden pillanatban leugrott a létráról, hogy megtöltse a vödört; ezenkívül pedig belül is bemeszelte a raktárt.

A tiszta fehér színnel azonban nem volt megelégedve, ezért az ablakkereteket, az ajtófélfát, a lépcső karfáját és az eresz alatti hosszú gerendát sötétzöldre festette; végül pedig a raktár tövében fél méter magas sávot húzott ugyanazzal a zöld festékekkel.

Amikor már minden befejezettnek látszott, hirtelen eszébe jutott valami: az ajtó bal oldalán egy fehér négyszögbe berajzolta a 19-es számot. Mi módon állapította meg, hogy a raktárnak az a fele pont 19-es számú, egyelőre titok marad.

Ez azonban mindenesetre rokonszenves dolog volt, és nekem ez azt súgta, talán helytelenül, hogy ő jóhiszemű és naiv.

*

* *

A verebek is ötkor ébrednek, némelyikük még korábban (félálomban hallom őket), de öt óraker már az egész csapat csiripel. Ez rendszerint enyhe, derült nap előjele. Az évszakok fölváltották egymást, elmúlt a napéjegylenlőség, és a nappalok egyre hosszabbak.

Vasárnap van. Ez az a nap, amikor megfigyelem a napnak keletről a zenitre, s onnan nyugatra tartó mozgásában mutatkozó eltéréseket. A nap a tetőtől kezdve lefelé lassan beragyogja előbb a barakkot, amelyben nagyszámú szomszédságom lakik (és az ő otthonát is, de kissé ferdén), azután áthalad a fűvön, amely most ismét ott burjánzik közöttünk, majd ebéd után besüt az ablakomon (és az ő udvarába), hogy később, már lefekvés előtt, eltűnjön a láthatárt lezáró hegyhát mögött.

Eszrevettem, hogy az idén elszaporodtak a galambok, de ez nem is csoda. A folyó túlsó partján hatalmas magtár és teherpályaudvar van, a folyón pedig sok-sok uszály érkezik, kirakodnak, berakodnak. A főúton, a szombati hangzavar utáni szokatlan csöndről ítélve, sokkal lanyhább a forgalom; az égen, pontosan fölöttünk, ahol naponta számtalan repülőgép húz át, most csak néhány vitorlás lebeg.

A folyóra már kora reggel óta özönlik a fölfrissülést áhítózó nép. Számunkra csak délután kezdődik az élet, ha addigra elvégeztük előrelátott, a hét folyamán fölgülemlett — ugyanannyira jelentéktelen, mint amennyire múlhatatlan — teendőinket.

A szomszéd még délelőtt elvégezte mindazt, ami szándékában volt (feleségem újságolta el, hogy az udvarban nyúlketreceket épít), és most az asszonnal és a kicsivel együtt a ház előtt üldögél. Először látom ünneplő ruhában, amely ugyan már nem új, csak jól lekefélt, kivasal. Nyakkendőt kötött és félcipőt húzott. Az asszony és a kislány szintén szokatlan ruhába öltözött: az anyám világosbarna, hosszú ruha van, és félmagas sarkú fekete cipő, a kicsin pedig fehér blúz, világoskék szoknyácska és fehér cipő. Mindannyian jó hangulatban vannak, és bizonyos méltóság sugárzik róluk.

Ülnek az ablak alatti padkán, a szegfűvel és zöld veteménnyel beültetett kertben, és nézik a folyó irányában időnként elhaladó párokat, embereket, akik gyanakodva tekingetnek jobbra-balra, mintha valami dögvészes helyen, vagy sötét utcában járnának. Amikor aztán elunják a járókelők mustrálgatását, a figyelmüket teljesen leköti a kertben nyüzsgő bogarak kicsi világa.

Bennem, mint valami dagály, ismét növekedni kezd e család iránti vonzalmam, a torkomba szavak kúsznak fel: oda kellene kiáltani nekik valamit; ez a belső nyugtalanság teljesen világos és tiszta: arra figyelmeztet, hogy kialudt bennem a gyűlölet és elmúlt a félelem. Kivánság ez, hogy hagyjam abba hallgatásomat, vagy pedig szükséglet, hogy egy másik ember elé lépjek, higgyek neki, és kitárjam magam előtte.

Elnézem, hogyan faricskálja bicskájával azt a pálcát, elnézem feleségét, amint kislányát fésüli, és türelmesen vadászik az után a rövid hajtincs után, amely állandóan kibújik a hajfonatból, nézem ezt az embert, amint elgondolkozva beledöfi a pálcát a földbe, és hozzáköt egy paradicsomszárat; nézem az asszonyt, hogyan gyönyörködik abban a nagy masniban, amelyet kislánya copfjának végére kötött, s a feleségemhez fordulok:

„Öltözz fel, látogatóba megyünk.”

*

* *

Végigmegyünk kertünk használatlan ösvényein, kiérünk a házuk mellett vezető útra, most szépen láthattam volna, milyen is a hálókötő műhely ennek a volt raktárnak ebben a végében, de sajnos, a műhely le volt zárva egy jókora lakattal; az öregember szépen felöltözve, pipával a szájában üldögélt a szobájában, a nyitott ablaknál, és álmosan nézegetett valami kopott mappát. A folyóról már visszafelé szállingózott az a félenken kíváncsi népség, amely egy órával ezelőtt ereszkedett alá. Még mindig ijedeztek házainktól, és tőlünk is, mint a lopózkodó macskák.

Lassan közeledtünk a házuk felé, és közben megpróbáltunk valami könnyed módot találni arra, hogy szoba elegyedjünk velük, csak most jöttünk rá, hogy ez nem is olyan egyszerű. Tudom, hogyan kell hang-

zaniuk az első szavaknak: „Jó napot! Jó napot! Mi vagyunk a maguk szomszédai, ez a ház itten...” De — én már elszoktam ettől... Vég-tére is, talán könnyebben megy majd, ha túljutok az első szavakon. Csak nehogy erőltetetten hasson, ismételtetem magamban, minden ettől függ.

Már közel vagyunk; rájuk nézek, a kislány ugyanakkor az út vé-gére tekint, fölsikolt, megfordul és bemenekül a házba; az anyja nem érti a dolgot, és utána szalad, mi pedig szintén az útra nézünk: az a magas termetű, szögletes fejű ember egyszerű olajszürke ruhájában, ugyanaz, aki pár nappal ezelőtt a kislánytól kérdezősködött, ott állt a középső fánál, előttünk és a szomszéd előtt, nyugodt és szigorú arccal

Ugyanebben a pillanatban kitárult az a kék festékkel bemázolt, soha ki nem nyitott ablak a barakkon, és többen is feltűntek mögöt-te. Egyenként köszöntik a szomszédot, és — azok, az első sorban — ki-könyökölnék, hogy beszédbe elegyedjenek vele. Ő azonban nem viszo-nozza köszöntésüket. Csak a jövevényt nézi szemrebbenés nélkül, a megdöbbenéstől elakadt lélegzettel.

Ebben a hirtelen keletkezett feszült csöndben felmordult a sovány ember hangja:

— Emlékszel-e rám?

A szomszéd, bár fölállt, nem tudta legyűrni meglepetését és ijedtsé-gét; de biztos hangon válaszolt:

— Nem ismerlek.

A sovány ember összerántotta szemöldökét, kezét kabátja zsebébe súllyesztette, azután mosolyogva folytatta:

— Nem tudsz visszaemlékezni rám, ugye?

— Ki vagy? Mondd!

— Makacs vagy! De én nem vagyok árnyék. Élek, és megint előt-ted állok.

A szomszéd elhallgatott, összeszorította a száját, és bizalmatlanul, a szemöldöke alól méregette a jövevényt, odacsikorogta:

— Vedd ki a kezed a zsebből!

— Ugyan, ne félj! Vég-tére is, talán elfelejtetted már, hogyan mon-dogattuk: A gyors vég — szerencse!

— Fegyver van a zsebében! — kiáltotta a szomszéd toporzékolva.

— Fegyver? Nekem csak hangom van.

— Beszélni akarsz? — suttogott rémülten a szomszéd.

— Beszélek, de nem terjengősen. Csak egy szót mondok.

— Te hallgatni fogsz — parancsolta fojtott hangon a szomszéd. — Hallgatni fogsz, megértetted!

Ez a váratlan és különös változás magatartásában csöppet sem za-varta meg a sovány embert, ridegen, szinte unottan mondta:

— Sokáig hallgattam, most egy kicsit szabadjára engedem a nyel-vem.

Hirtelen felénk fordult és elkiáltotta magát:

— Azért jöttem, emberek, hogy elmondjam maguknak, amit erről tudok itten!

Ebben a pillanatban az ajtóban megjelent a szomszéd felesége, sá-padtan, méltóságteljesen.

— Ez itt bajt akar nekem csinálni — fordult hozzá a szomszéd.

A sovány embernek szavát vette az asszony megjelenése. Lehajtott a fejét. Ezen fölbátorodva, a szomszéd ránk nézett elvakult szemével, s azt mondta:

— Hazudni akar maguknak!

A sovány ember azonban ismét fölemelte a fejét, és valami eltökéltséggel a hangjában kezdte:

— Hallják hát...

— Hazug! — ordította eszeveszetten a szomszéd. — Be akarja csapni magukat, össze akar veszíteni bennünket!

— Nekem bizonyítékaim vannak! — kiáltotta a sovány.

— Akkor pörölj be! — fordult hozzá szikrányi örömmel a szomszéd. — És ne izgasd föl az embereket! Emelj vádat a bíróságon, ott majd mindent kivizsgálunk!

— A bíróság engem nem elégít ki — vágott a szavába nyersen az idegen. — Az csak egyszer büntet. Én állandóan ítélkezni akarok fölötte.

— Hallgatni fogsz, érted! — kezdett el ismét parancsolgatni a szomszéd. — Itt hallgatni fogsz! Vagy pedig...

— Az én ítéletem éppen abból áll, hogy nem hallgatok! Hogyhogy nem értetted meg eddig?

— Semmit sem mondasz, hallod-e! — fenyegetőzött rekedten a szomszéd. — Ha csak egyet is pisszensz, én...

A sovány ember azonban könnyedén hátat fordított neki, és megszólalt:

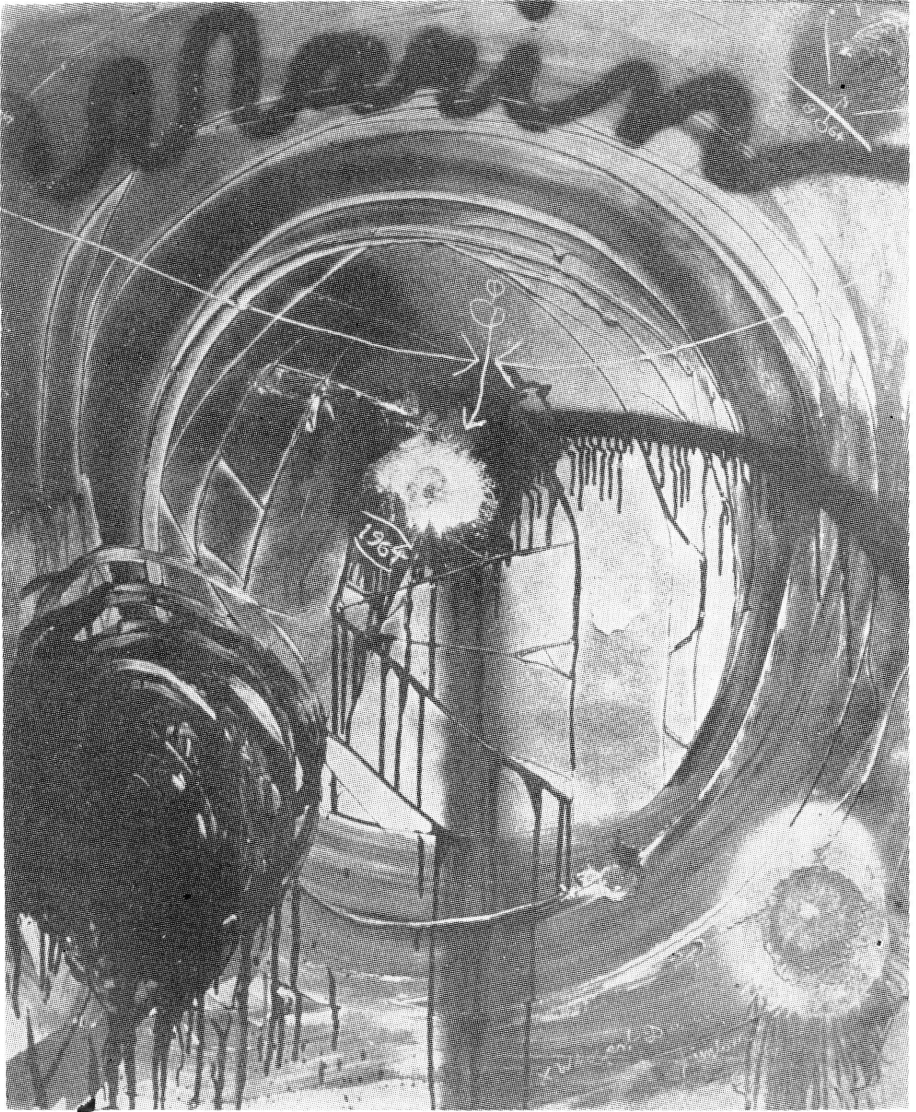
— Emberek...

A szomszéd, felbőszülten, mint valami megveszett vadállat, üveges szemmel és vicsorgó fogakkal fölemelte a kést — ugyanazt a kést, amellyel az imént pálcát hegyezett —, és még mielőtt a sovány ember befejezhette volna a mondatot, mielőtt még valami mást is mondhatott volna, mielőtt bárki is tehetett volna valamit közülünk, ráugrott és teljes erejéből beledöfte a kést a vállába: a sovány ember azonban hirtelen elkapta a másik kezét, erősen megcsavarta és kifordította, hogy a szomszéd feljajdult a fájdalomtól, és mint valami labda, emelkedett a levegőbe, azután átfordult és hasravágódott; ugyanakkor a sovány ember letolta válláról a kabátot, megnézte a sebet, azután lekicsinylő mosollyal mindjárt vissza is rántotta, majd a szomszédhoz ugrott, széles talpával leszorította a kezét, elvette tőle a kést, és behajította a lépcső alá.

Ekkor odaugrottunk, hogy szétválasszuk őket, de erre már nem volt szükség. A sovány ember egy ideig még dohogva nézte a földön fekvő, tehetetlen embert, majd, mintha hirtelen rosszullet fogta volna el, sarkonfordult és hosszú léptekkel távozott, amerről jött is. Nem nézett vissza. A szomszéd pedig közben föltápáskodott, gúnyos arckifejezéssel körülnézett, míg végül is, mint valami megvakult és süket kutya, el nem oldalgott onnan ugyanazon az úton, csak ellenkező irányban.

Így azután nem maradt más hátra, mint hogy szétszéledjünk.

Nem tudom, mit mondjak. Úgy rémlik, életemben most érzek először tiszta, hamisítatlan szánakozást. Ez az érzés azonban feldühösít!

KARL MARIN:

Idő és tér

Eddig azt hittem, mindegy számomra, mit érzek mások iránt, még kevésbé érdekelt, mit éreznek irántam, mit gondolnak felőlem mások; most már tudom, hogy tévedtem. A dolgok sokkal rosszabbul állnak: ez a teljesen váratlan szánalom ez iránt az ember iránt, a szomszédom iránt, undorral tölt el, őt pedig bizonyára megalázza. Ő ezt sohasem fogja megtudni, én nem is merném megmondani neki soha, és ezért ismét hallgatni fogok.

Most felismertem eddigi hallgatásom eredetét is.

*
* *

Nincs mit mondani többé.

Szemérmes asszonya már néhány napja kitartóan őrködik háza küszöbén. Ki-kimegy a hajnalicskával befuttatott kicsi teraszra — a hajnalicska napról napra sűrűbb és szebb —, gondterhelten kémleli az utat, s közben ügyel arra — büszkeségből —, hogy türelmetlensége ne legyen szembetűnő. Visszavárja. Órákon át leskelődik az ajtóban, a sűrű futónövény védelmében, s amikor végül megérti — mint ahogyan mi is valamennyien —, hogy ő nem jön vissza, hogy talán soha többé nem jön vissza, lassan leballag azon a néhány lépcsőfokon a kertbe, és mérheterlen szomorúsággal nézegeti az önmaguktól kisarjadó apró növényeket, a hárem fiatal, lombosodó fát és az ő két szorgos kezének többi hőstettét, sokáig simogatja mindezt tekintetével, azután megtörtén eltűnik a sötétzöld ajtó mögött az egykori raktár süket esőndjében.

Torok Csaba fordítása

T Ü K Ö R T Ö R T É N E T

Ilse Aichinger

Ha majd kihúzzák ágyad a kórteremből, ha látod, hogy az ég zölddé válik, s meg akarod kímélni a káplánt a búcsúztató fáradoalmaitól, akkor érkezett el számodra a pillanat, hogy felkelj, miként a gyerekek, az ablakon át beragyogó reggeli fényben, titokban, hogy a nővér meg ne lásson — aztán gyorsan! . . .

De a káplán el is kezdte már, hallod a hangját, fiatal ember, buzgó, feltartóztathatatlan, már hallod beszélni. Hagyd, beszéljen csak! Hagyd, hogy kegyes szavait elmossa a sűrű eső. Sírod nyitva áll. Hagyd megrendülni heves önbizalmát, ez majd segítségedre lesz. Ha nyugton hagyod, végén azt sem tudja már, vajon elkezdte-e egyáltalán. És mivel nem tudja, jelt ad a halottvivőknek. Ők meg nem sokat kérdeznek, újra felhúzzák koporsódat. Leveszik a koszorút koporsód fedeléről, és visszaadják a fiatalembernek, aki lehorgasztott fejjel áll a sír szélén. A fiatalember átveszi koszorúját, zavartan kisimítja a szalagokat, egy pillanatra felemeli homlokát, s az eső néhány könnyecseppet ejt az arcára. Aztán megindul a menet, vissza a falak mentén. A csúnya kis kápolnában még egyszer meggyújtják a gyertyákat, a káplán elmondja a halotti imát, s az életbe bocsát. Hevesen kezét ráz a fiatalemberrel, s zavarában sok szerencsét kíván. Első temetése ez, s ezért fülig vörösödik. És még mielőtt tévedését helyrehozhatná, a fiatalember el is tűnt már. Mit tehet ilyenkor az ember? Ha már egyszer valaki egy gyászolóznak sok szerencsét kívánt, nem marad más hátra, mint hazaküldeni a halottat.

Nem sokkal ezután a halottaskocsi koporsóddal újra a hosszú utcán halad felfelé. Jobbra-balra házak, s az ablakokban sárga nárciszok állnak, amilyeneket valamennyi koszorúba fonva megtalálhatunk, mitsem tehetünk ellene. Gyerekek szorítják arcukat a csukott ablakok

üvegéhez, esik, de egy közülük mégis kiszalad a kapun. Hátul a halottaskocsira függeszkedik, de lezavarják s hátra marad. A gyerek mindkét kezét szeme fölé tartva, dühösen néz utánatok. Mivel szóra-kozzon az ember, ha már egyszer a temetőutcában lakik? Kocsid az utcakeresztveződésnél a zöld fényre várakozik. Valamivel gyengébben esik. Az esőcseppek a kocsi tetején táncolnak. Távolról széna illato-zik. Az utcák frissen mosottak, az ég valamennyi háztetőn végigjár-tatja kezét. Kocsid merő udvariasságból kis ideig egy villamos mellett halad. A járdán két kisfiú fogad egymással, melyik jármű lesz a győztes. De aki a villamosra tett, veszteni fog. Talán figyelmeztethet-néd is erre, de hát ezért senki nem szállt ki még a koporsóból.

Légy türelmes. Nyár eleje van. A reggel mélyen az éjszakába nyú-lik. Idejében célhoz értek. Még mielőtt besötétedik, s a gyerekek el-tűnnek a járdáról, a kocsi a kórházudvarba kanyarodik; a hold egy sugara éppen a bejáratra hull. Hamarosan emberek jönnek, kiemelik koporsódat a halottaskocsiból. És a halottaskocsi vidáman hazahajt.

Az udvaron át, a hátsó ajtón keresztül koporsódat a halottaskamrába viszik. Odabenn ferdén, feketén emelkedve az üres ravatal várakozik rád, ráhelyezik a koporsót, és újra kinyitják, az emberek egyike ká-romkodik, a túl erősen bevett szöveget szidja. Ez az átkozott alapos-ság!

Rövidesen a fiatalember is megjön, visszahozza a koszorút, éppen ideje már. Az emberek elrendezik a szalagokat, s a koporsó elé teszik, a koszorú jó helyen van. Reggelre a hervadt virágok felfrissülnek és bimbókká zárulnak össze. Éjszakára magadra maradsz, csak a keresztel kezeid között, s még a nap folyamán sem igen háborgatnak. Ké-sőbb sohasem leszel már képes ily soká csendben feküdni.

Másnap a fiatalember újra eljön, s mert az eső most nem ajándé-kozza meg könnyekkel, csak üresen bámul, s ujjai közt sapkáját for-gatja. Csak mielőtt a koporsót újra a deszkára helyezik, emeli kezét arca elé. Ekkor sírva fakad. Nem maradsz tovább a halottaskamrában. De hát miért sír akkor? A koporsó fedele csak lazán borul már föled, világos reggel van. A verebek vidáman csiripelnek. Nem tudják, hogy tilos felébreszteni a halottakat. A fiatalember, mintha poharak kö-zött lépdelne, a koporsóához megy. A szél hűvös és játékos, mint egy csinitalan gyerek.

A házba visznek, s tovább a lépcsőn felfelé, hogy kivegyenek a koporsóból. Ágyadat frissen vetették meg. A fiatalember az ablakon át lebámul az udvarra, odalenn két galamb párizik, hangosan turbé-kolnak, a fiatalember undorral fordul el tőlük.

Közben már vissza is tettek az ágyba, a kendőt újra állad köré kötötték, s ez oly idegenné tesz téged. A férfi kiáltozni kezd és rád-veti magát. Gyengéden elvezetik. „Csendet kérünk!”, áll mindenütt a falakon: a kórházak ez idő tájt túlsúfoltak, nem szabad túl korán felébreszteni a halottakat.

A kikötőben hajókürtök búgnak. Indulásra vagy érkezésre? Ki tud-hatja? Csitt! Csendet kérünk! Ne ébresszük fel a halottakat, amíg nincs itt az ideje, a halottaknak könnyű az álmuk. De a hajók tovább üvöltenek. És később akarva, nem akarva le kell venniök az arcod köré kötött kendőt. Aztán megmosnak és kicserélik az ingedet, valaki

gyorsan szívedre hajol, sietve, amíg halott vagy még. Most már nincs sok idő hátra, s ezért a hajók hibásak. A reggel egyre sötétebb lesz. Kinyitják szemeidet, melyek fehéren ragyognak. Ezúttal semmit sem szólnak arról, milyen megbékélt látványt nyújtasz, ez hálisútnak elhal az ajkukon. Várj még! Amíg el nem mennek. Senki se legyen tanú, ezért még ma is megégetik az embert.

Egyedül hagynak. Annyira egyedül, hogy kinyitod a szemed, s a zöld eget látod, oly egyedül, hogy lélegzeni kezdesz, nehezen és hörgöve, mélyen, reszelősen, mint a hongonylánc, ha tengerbe bocsátják. feltápászkodsz, és anyád után kiáltasz. Milyen zöld az ég!

„A lázálom alábbhagy”, szól mögötted egy hang, „kezdődik a halálküzdelem!”

Ah, ők! Mit tudnak ők!

Most menj! Elérkezett a pillanat! Mindenkit elszólitottak mellőled. Menj, még mielőtt visszajönnek és suttogásuk újra felhangzik, menj le a lépcsőn, a portás mellett, át a reggelen, amely lassan éjszakává válik. A sötétben madarak kiáltoznak, mintha máris tombolni kezdene benned a fájdalom. Menj haza. Feküdj vissza saját ágyadba, még ha feldúlt is, s a rugók meg-megnyikordulnak alattad. Nemsokára egészséges leszel. Három napig kínlódsz csupán, s eközben teleiszod magad a zöld éggel, csak három napon át utasítod vissza a levest, amit a feletted lakó asszony hozott, a negyedik nap már elfogadod.

És a hetedik nap a nyugalom napja, a hetedik napon elmész hazulról. Fájdalmaid üldöznek, de az utat mégis megtalálsz. Először balra, azután jobbra, majd megint balra, keresztül-kasul a kikötő utcáin, melyek oly nyomorúságosak, hogy csakis a tengerhez vezethetnek. Még ha a fiatalember a közeledben lenne; de nincs melletted, koporsódban sokkal szebb voltál. Bár arcod még eltorzult a fájdalomtól, fájdalmaid tombolása alábbhagyott már. És most homlokodon újra kiütözközik a verejtek, nem, a koporsóban sokkal szebb voltál.

Az úton gyerekek golyóznak. Közéjük szaladsz, futsz, mintha keresnél valamit, de egyik sem a te gyereked. Hogyan is lehetne bármelyikük is a tiéd, amikor a kocsmá mellett lakó öregasszonyhoz igyekszel? Az egész kikötő tudja róla, miből telik neki pálinkára.

Máris az ajtóban áll. Az ajtó nyitva van, az öregasszony felédnyújtja piszkos kezét. Odabenn minden piszkos. A kandallón sárga virágok állnak, ugyanolyanok, mint amelyekből a koszorúkat is fonják, megint csak ugyanolyanok. És az öregasszony túlzottan szívélyes. És a lépcsők itt is recsegnek. A hajókürtök itt is üvöltenek, bárhová mész, mindenütt üvöltenek. Át- meg átjár a fájdalom, kiáltanod mégsem szabad. A hajók üvölthetnek, de te nem kiálthatsz. Add át az öregasszonynak a pálinkáralvót! Mikor először adtad át neki, mindkét kezével befogta a szádát. Egészen józan a sok pálinkától. Nem álmodik a meg nem születettekéről. Az ártatlan gyermekek nem merik bevádolni az égieknél, s a bűnösök sem teszik ezt. De te — te megteszed!

„Támaszd fel a gyerekeimet!”

Ezt senki sem követelte még az öregasszonytól. De te ezt kívánod. A tükrök erőt ad neked. A vak, légy pettyes tükrök megengedi, hogy azt kívánd, amit eddig még senki sem követelt.

„Támaszd fel, mert fellököm a sárga virágaidat, kikaparom a szemedet, feltépem az ablakot és kikiáltok az utcára, hogy mindenki meghallja, amit különben úgysis tud, kiáltani fogok és...”

Az öregasszonyt ekkor rémület fogja el. Nagy rémületében, a vak tükörben visszaverődve, eleget tesz kérdésednek. Maga sem tudja hogyan csinálja, de a vak tükörben mégis sikerül. Rettenetes félelem vesz erőt rajtad, újra tombolni kezd benned a fájdalom. De mielőtt kiáltanál, eszedbe jut a bölcsődal: „Gyermekeim, ó aludj már!” És mielőtt kiáltanál, a tükör újra letaszít a sötét lépcsőn, utadra bocsát, futni enged. Ne fuss túl gyorsan!

Jobb, ha felemeled tekinteted a földről, különben könnyen megeshet, hogy a nagy üres telek közelében, a hosszú palánk mentén haladva egy férfiba ütközöl, egy fiatalemberbe, aki kezében sapkáját forgatja. Erről ismered fel. Ugyanaz a férfi, aki utoljára koporsód mellett forgatta sapkáját, ime, megint itt van! Ott áll előtted, mintha nem is lett volna távol sohasem, a palánknak támaszkodik. A karjába esel. Szeme most is könnytelen, adj neki a tiedből. És végy búcsút tőle, még mielőtt belekarolnál. Búcsúzz el tőle! Nem fogsz megfedkezni erről, még ha ő el is felejtene: az elején kell búcsút venni. Még mielőtt együtt továbbmentek, ott a palánk mentén, az üres telek közelében kell mindörökre elválnotok egymástól.

Aztán továbbmentek. Van ott egy út, mely a szénraktárak mellett a tengerhez vezet. Hallgattok. Az első szóra vársz, átengeded neki, ne-hogy a tied legyen az utolsó. Vajon mit fog mondani? Gyorsan, amíg, a tengerhez nem értek, mely meggondolatlanságra csábít! Mit mond? Mi az első szava? Hát olyan nehezebbre esik beszélni, hogy dadogni kénytelen, s arra kényszerül, hogy tekintetét a földre süssse? Vagy csak a palánk fölé emelkedő szénhegyek vetnek árnyékot szemére, s borítják le sötét lepellel? Az első szó — végre kimondja: egy utca nevé-t mondja neked. Az utcát hívják így, ahol az öregasszony lakik. Hogyan, még mielőtt tudná, gyermeket vársz, máris az öregasszonyt emlegeti, még mielőtt megmondaná, hogy szeret, már az öregasszony-ról beszél? Csak nyugalom! Nem tudhatja, hogy már voltál az öreg-asszonymnál, persze, hogy nem tudhatja, hisz semmit sem tud a tükör-ről. De alighogy kimondta, el is felejtí már. Mindazt, amit tükörben mond az ember, el kell felejtí. És alig mondtad meg, hogy gyermeket vársz, máris titkolod újra. A tükör mindent visszatükröz. A szén-hegyek elmaradnak mögöttetek, a tengerhez értek, a láthatáron kérdések-ként úszó fehér csónakokat nézitek, maradjatok csendben, a ten-ger kiragadja ajkaitok közül a választ, a tenger mindent elnyel, amit még mondani akartok.

Ettől kezdve sokszor kimentek a tengerpartra, úgy, mintha csak onnan jönnének; úgy mentek haza, mintha otthonról távoznátok, s úgy távoztok, mintha hazatérnétek.

Mit suttognak körülöttek ezek itt, fehér főkötőikben? „Ez már a halálküzdelem!” Hagyd, beszéljenek csak.

Egy napon aztán halvány lesz az ég, annyira, hogy halványsága ragyogni kezd. Vajon van más ragyogás is ezen az utolsó halvány ra-gyogáson kívül?

Ezen a napon a vak tükör az elátkozott házat tükrözi. Elátkozottnak nevezik az emberek ezt a házat, mert rövidesen egészen összecomlik, elátkozottnak hívják, mert nem találnak rá jobb elnevezést. De ez ne riasszon vissza benneteket. Ma elég halvány az ég. S mint az ég a maga halványságában, úgy vár rád e ház, mint kárhozat után az üdvösség. Sok nevetésnek könnyen sírás a vége. De te eleget sírtál. Bontsd ki hajkoszorúdat. Copfjaidat nemsokára úgyszólván szabadon viselheted. Minden itt van a tükörben. S mindamögött, amit tesztek, zölden hullámoz a tenger. Mikor a házat elhagyjátok, előttetek terül el. Mire a betört ablakon át újra kibújtok, mindent elfeledtek. A tükör mindent megbocsát.

Ettől kezdve a fiatalember egyre azért nyaggat, menj be vele a házba. De buzgósága mind távolabb visz a helytől, s a tengerpart felé sodor. Vissza sem néztek többé. Az elátkozott ház mögöttetek marad. A folyó mentén mentek felfelé, lázatok szemben veletek árad, s lassan elszivárog belőletek. A fiú unszolása alábbhagy. És ebben a pillanatban, nem is vagy már hajlandó semmire, szégyellősebbek lesztek. Apály ideje van, a tenger visszahúzódik a partokról. Apálykor a folyók szintje is alábbszáll. Odaát a túlsó parton a fák koronái színüket változtatják. Fehér zsindeletetők álmodnak alattuk.

Most figyelj, a fiatalember hamarosan a jövőről kezd beszélni, sok gyerekről és hosszú életről, arca kigyúl a buzgalomtól. Tüze a tiedre is átragad. Vitakozni fogtok, fiúkat vagy lányokat akartok-e, s te inkább fiúkat kívánnál. A fiatalember cseréppel fedett házat szeretne, te pedig inkább... de már túl messze mentetek felfelé a folyó mentén. Félelem vesz erőt rajtatok. A túlsó partról eltűntek a zsindeletetők, már csak ligetek vannak ott, s nedves rétek. És itt? Ügyeljete az útra. Alkonyodik — józanul, mintha hajnal derengene. A jövő tovatűnt már. A jövő csupán egy út a folyó mentén, s a ligetek közé torkollik. Térjetek vissza.

És most mi lesz?

Három nap múlva már nem meri válladra tenni kezét. Újabb három nap után megkérdi, hogy hívnak, és te is megkérded őt. Ezután már egymás nevét sem tudjátok többé. Nem is kérditek már. Sokkal szebb is így. Vagy nem titkokra születtetek?

Most újra hallgatva mentek egymás mellett. Ha kérdez is valamit tőled, csak annyit, esni fog-e. Ki tudja? Mind idegenebbé váltok. Rég nem beszéltek már a jövőről. Egyre ritkábban látjátok egymást, de még mindig nem vagytok elég idegenek egymásnak. Várjátok, legyenek türelemmel. Egy napon ez is elérkezik. Egy napon már oly ismeretlen lesz számodra, hogy egy sötét utcában, egy nyitott kapu előtt hirtelen szeretni kezded. Mindennek megvan a maga ideje. Most van itt éppen.

„Már nem tart soká”, mondják mögötted, „mindjárt vége!”

De mit tudnak ők? Hátha most kezdődik minden?

Eljön a nap, amikor először látod őt. És ő is téged. Először, s ez annyit tesz: soha többé. De ne féljete. Nem kell elbúcsúznok, rég megtettétek már. Milyen jó, hogy már túl vagytok rajta.

Oszi nap lesz, telve várakozással, hogy a gyümölcsök mind újra virággá váljanak, ilyen az ős, halvány füstjével, s árnyaival, melyek

üvegszilánkként ropognak lépteid alatt, akár lábaidat is összevághatnák, el is vágódsz rajtuk, mikor almáért a piacra küldenek; reménykedve, az öröm küszöbén esel el. Egy fiatalember siet segítségedre. Kabátját hanyagul vállára vetve viseli, nevetgél, sapkáját forgatja, s egy szót sem tud szólni. De nagyon boldogok vagytok ebben az utolsó fénysugárban. Megköszönöd a szívességét, fejed kissé hátraveted, fel-tűzött hajfonataid elszabadulva lehullanak. „Á”, szólal meg ekkor ő, „te talán még iskolába jársz?” Megfordul, és egy dalt füttyörszve továbbmegy. Így váltok el, anélkül, hogy még egyszer egymásra néz-nétek, minden fájdalom nélkül, nem is sejtve, hogy elváltok egymás-tól.

Most már újra kis öcséiddel játszol, velük sétálhatsz a folyó men-tén, a folyóparti úton az égerfák alatt; odaátrol a fehér zsindeleyte-tők látszanak, mint mindig, a fák koronái közt. Mit hoz a jövő? Fia-akat nem. Csak kis öccsöket, s fejed körül táncoló hajfonatokat, rep-ülő labdákat. Ne neheztelj ezért, ez legjobb, mit számodra tartogat. Kezdődhet az iskola.

Kissé túl nagy vagy még, a szünetben az iskolaudvaron még sor-ban kell járnod, suttognod kell, pírulnod és kacagnod ujjaid mögé rejtözve. De várj csak egy évig, s ekkor már újra kötelet is ugrálhatsz s kapkodhatsz a falon átnyúló ágak után. Az idegen nyelveket már megtanultad, de ennyivel nem úszhatod meg. Anyanyelved sokkal ne-hezebb ennél. Még nehezebb lesz írni és olvasni megtanulni, s a leg-nehezebb mindent elfelejteni. És míg az első vizsga során mindent tudnod kellett, a végén már semmit sem szabad tudnod. Vajon helyt-állsz-e? Képes leszel-e erre? Ha annyira félsz, hogy ki sem mered nyitni a szádat, úgy minden rendben lesz.

Kék sapkádát, amit általában az iskolás gyerekek viselnek, szög-re akasztod, és elhagyod az iskolát. Újra ősz van. A virágok már rég bimbókká zsugorodtak, a bimbók semmivé lettek, és a semmi újra gyümölcsé vált. Mindenütt kisgyerekek sietnek hazafelé, gyerekek, akik mint te is, levizsgáztak már. Egyiktek sem tud már semmit. Hazaérsz, otthon apád vár rád, öcsikéid hangosan kiáltoznak és haja-dat cibálják. Csendre inted őket és apádat vigasztalod. Nemsokára el-jön a nyár, a napok hosszúra nyúlnak. Aztán meghal az anyád. Apád-dal ketten hozzátok haza a temetőből. Három napig fekszik még, ser-cegő gyertyák közt, ahogy egykor te is feküdtél. Fújjátok el a gyer-tyákat, még mielőtt felébred! De így is megérzi a viasz szagát, fel-emeli kezét, s a pazarlás miatt panaszkodik. Aztán felkel és átöltö-zik.

Jó, hogy anyád meghalt, mert egyedül öcsikéiddel már nem boldo-gulnál tovább. Mégis, most itt van. Most mindenről ő gondoskodik és sokkal jobban megtanít játszani, ezt sohasem tudhatja elég jól az ember. Nem könnyű dolog ez. De még mindig nem a legnehezebb.

A legnehezebb lesz mégis elfelejteni beszélni, elszokni a járástól, gyámoltalanul gagyogni, a padlón mászkálni, s végül pólyába csa-varva élni. Legnehezebb lesz a sok gyengédséget elviselni és mindig csak nézni. Légy türelmes. Nemsokára minden jó lesz. Isten tudja a napot, amikor elég gyenge leszel.

Ez a nap a születésed napja. Világra jössz, szemed kitérül, majd újra behunyod a túl erős fényben. A fény átmelegíti tagjaidat, mozogni kezdesz a napfényben, itt vagy, élsz. Apád föléd hajol.

„Vége van”, mondják mögötted, „meghalt!”

Csitt! Hagyd beszélni őket!

Varga Zoltán fordítása

JELLEM ÉS TÁRSADALOM

Erich Fromm

Könyvünkben¹ részletesen foglalkoztunk a társadalmi-gazdasági, lélektani és ideológiai tényezők viszonyával és kölcsönhatásaival, egyes történelmi korszakok, például, a reformáció kora és a mi korunk elemzése alapján. Ebben a kiegészítő részben megkísérlem, azoknak az olvasóknak a kedvéért, akiket az efféle elemzés elméleti problémái érdekelnek, röviden felvázolni azt az általános elméleti alapot, amelyből ez a konkrét elemzés kiindul.

Amikor egy társadalmi csoport lélektani reakcióit tanulmányozzuk, e csoport tagjainak, azaz egyedeinek jellemalkatával foglalkozunk; eközben nem érdekelnek bennünket azok a sajátosságok, amelyek ezeket az egyedeket egymástól megkülönböztetik, hanem jellemalkatuknak az a része, amely e csoport tagjainak többségét közösen jellemzi. Az ilyen közös jellemvonások összességét nevezhetjük *társadalmi karakternek*. A társadalmi karakter szükségképpen kevésbé sajátos a személyi karakternél. Amikor ez utóbbival foglalkozunk, figyelembe vesszük mindazokat a tulajdonságokat, amelyek sajátos konfigurációjukkal egy-egy ember egyéniségének struktúráját alkotják. A társadalmi karakter viszont csak bizonyos válogatott tulajdonságokat tartalmaz, *egy csoport tagjai közös jellemalkatának lényeges magvát, amely a csoport közös tapasztalatai és közös életformája alapján szűrődött le*. Bár mindig lesznek „kivételek”, akik egészen eltérő jellemalkattal rendelkeznek, az illető csoport tagjai többségének jellemalkata csupán e közös mag variációjának tekinthető, a születés és az egyénenként különböző élettapasztalatok véletlen tényezői folytán. Ha valakit egyéniségében teljesen meg akarunk érteni, azok az elemek, amelyek őt másoktól megkülönböztetik, a legnagyobb fontosságot kapják. Ha azonban azt akarjuk megérteni, hogy az emberi energia hogyan kana-

¹ Erich Fromm: *Eskape from Freedom*, (Menekülés a szabadságtól) New York, 1942.

lizálódik és hogyan hat mint termelőerő egy adott társadalmi rendszerben, akkor a társadalmi karakter kerül érdeklődésünk központjába.

A társadalmi karakter fogalma a társadalmi folyamat megértésének kulcsa. A karakter vagy jellem az analitikus lélektan dinamikus értelmezésében az a sajátos forma, amelyben az emberi energia, az emberi szükségleteknek egy adott társadalom sajátos létezési formájához való dinamikus alkalmazkodása útján megnyilatkozik. A jellem meghatározza az egyén gondolkodásmódját, érzelmeit és viselkedését. A gondolkodást illetően ezt nem is olyan könnyű belátni, mert mindannyian hajlamosak vagyunk annak a konvencionális hiedelemnek az elfogadására, hogy a gondolkodás kizárólag intellektuális tett, s független az egyéniség lelkialkatától. Ez azonban nincsen így, mégpedig annál kevésbé, minél inkább etikai, filozófiai, politikai, lélektani vagy társadalmi problémák felé irányítjuk figyelmünket, és nem elégszünk meg konkrét tárgyakkal való empirikus manipulációkkal. A gondolkodás tettében foglalt tisztán logikai elemek kivételével a gondolatok igenis függnek az illető egyén jellemalkatától. Ez egyaránt vonatkozik egész doktrínákra vagy elméleti rendszerekre s egyetlenegy fogalomra — amilyen például a szerelem, igazság, egyenlőség, áldozat stb. Minden egyes ilyen fogalom és minden tan voltaképpen egy emocionális tokba tartozik, ez pedig mélyen be van ágyazva az egyén jellemalkatába.

Az eddigiekben több példa segítségével igyekeztünk kimutatni például a korai protestantizmus és a modern autoritarizmus emocionális gyökereit. Az egyes fogalmakkal kapcsolatban kimutattuk például, hogy a szado-mazochista karakternek a szerelem szimbiotikus függőséget jelent, nem pedig kölcsönös igazolást és egységet az egyenlőség alapján; számára az áldozat nem más, mint valamely egyéni én végsőig menő alávetése valami magasabbnak, nem pedig a mentális és morális én önigazolása; a különbség a hatalom különböző fokozatait jelöli, nem pedig az egyéniség megnyilvánulását az egyenlőség alapján; az igazság nála azt jelenti, hogy mindenkinek meg kell kapnia azt, amit érdemel, nem pedig azt, hogy az egyén minden feltétel nélkül követelheti lényeges és elidegeníthetetlen jogainak valóra váltását; a bátorság voltaképpen engedelmesség és tűrés, nem pedig az egyéniség végső igazolása a hatalommal szemben. Két különböző ember használhatja ugyanazokat a szavakat, például beszélhet a szerelemről, e szavak jelentése, jellemalkatuktól függően, merőben más lehet. Voltaképpen e fogalmak jelentésének módszeres lélektani elemzése nagy mértékben hozzájárulna az intellektuális zűrzavar elkerüléséhez, mert minden tisztán logikai osztályozás szükségképpen kudacccal járna.

Az a tény, hogy az eszméknek emocionális tokjuk van, igen fontos azért is, mert ez egy-egy kultúra szelleme megértésének kulcsa. Különböző társadalmak vagy különböző osztályok egy-egy társadalomban saját társadalmi karakterrel rendelkeznek, és annak alapján egészen eltérő eszméket fejlesztenek ki. Így például a munka és a siker, mint az élet legfőbb célja, vonzó lehet a magányosságtól és kétségektől gyötört modern ember számára; ám a folytonos fáradozás és si-

kerre való törekvés eszméjének propagandája teljesen célját téveszené, ha mondjuk a pueblo indiánokhoz vagy a mexikói parasztokhoz szólna. Ezek az egészen más jellemalkatú emberek aligha értenék meg, mit akar tőlük az, aki ilyen célokat fejt ki, még ha tökéletesen értenék is a nyelvét. Ugyanigy, Hitler és a német lakosságnak vele azonos karakterstruktúrájú része őszintén úgy gondolja, hogy tökkelütött boldog vagy közönséges hazudozó az, aki szerint háború nélkül is meglehetnénk. Az ő társadalmi karakterük számára a szenvedés és nélkülözések nélküli élet éppoly kevésbé érthető, mint a szabadság és az egyenlőség.

Bizonyos csoportok gyakran tudatosan magukévá tesznek olyan eszméket, amelyek más jellemalkatuk miatt ténylegesen nem lehetnek rájuk hatással; az ilyen eszmék a tudatos meggyőződés tartalékának számíthatnak, de az emberek a válságos pillanatokban nem képesek hozzájuk igazodni. Példaként szolgálhat erre a német munkásmozgalmom a nácizmus győzelme idején. Hitler uralomra kerülése előtt a német munkások óriási többsége a szocialista vagy a kommunista pártra szavazott, és hitt ezeknek a pártoknak az eszméiben; azaz ezeknek az eszméknek az *elterjedése* igen nagy volt, *súlyuk* azonban nem volt arányban elterjedettségükkel. A náci támadás nem talált olyan politikai ellenfélre, amely kész lett volna tömegesen harcolni eszméiért. A baloldali pártok sok híve, noha elfogadta pártja programját, amíg az tekintélynek örvendett, a válság pillanatában kész volt a visszavonulásra. A német munkások jellemalkatának figyelmes elemzése felderíti e jelenség egyik okát — bizonyára nem az egyetlen. E munkások nagy részének jellem típusában megtalálhatók az úgynevezett autoritárius karakter vonásai, többek között a mélységesen beléjük vésődött tekintélytisztület. Az egyéni függetlenség hangoztatása a tekintéllyel szemben, a szolidaritás hangsúlyozása az egyéni kiválással szemben nem felelt meg sok munkás tényleges akarátának, illetve egyénisége alkatának. A radikális vezetők egyik hibája az volt, hogy pártjaik erejét kizárólag a mennyiségi tényezők alapján ítélték meg, nem pedig tényleges súlyuk alapján.

Ezzel szemben a protestáns és kálvinista tanokról adott elemzésünk kimutatta, hogy ezek az eszmék nagy mozgatóerőt jelentettek az új vallás híveiben, mert megfeleleltek az adott jellemalkat szükségleteinek és aggályainak. Más szóval, az eszmék nagy erőt jelenthetnek, de csak abban a mértékben, amennyire képesek kielégíteni az adott társadalmi karakterben jelenlevő sajátos emberi szükségleteket.

Az ember jellemalkata nemcsak gondolkodását és érzelmeit, hanem viselkedését is meghatározza. E fölfedezés érdeme Freudé, noha rendszerének elméleti alapja helytelen. A neurotikus személyek esetében nyilvánvaló, hogy az illető jellemalkatában jelenlevő alaptörekvések határozzák meg egész tevékenységét. Könnyen megérthető, hogy pl. az ablakok vagy az utcakövek számolása olyan tevékenység, amelynek bizonyos kényszerű, ösztönös jellegben kell okát keresni. Úgy látszik ezzel szemben, hogy a normális személyek eljárásait kizárólag racionális megfontolás és a tényleges szükséglet diktálja. Igen ám, de a pszichoanalízis nyújtotta új megfigyelési módok segítségével kimutathatjuk, hogy az ún. racionális viselkedés is nagymértékben függ a

jellemalkattól. Fejtegetéseinkben már példaként felhoztuk, milyen jelentőségű a modern ember számára a munka. Láttuk, hogy a szüntelen tevékenység iránti vágy voltaképpen a magányosságból és nyugtalanságból ered. Ez a munkára kényszerítő ösztön egészen különbözik a munka iránti magatartástól más kultúrákban, ahol az emberek annyit dolgoztak, amennyi éppen szükséges volt, s nem üzték őket munkára a saját jellemalkatukban rejlő erők is. Mivel ma minden normális személynél a munkára való serkentés hatása szinte egyenlő és mivel az intenzív munka egyenesen szükségszerű, ha egyáltalán meg akarnak élni, így könnyen megfelelkezünk e tulajdonság irracionális összetevőjéről.

Most feltehetjük a kérdést, mi a jellem funkciója az egyén és a társadalom életében. Ami az egyént illeti, a válasz nem nehéz. Ha az egyén jellege többé-kevésbé szorosan egybevág a társadalmi karakterrel, egyéniségének fő mozgatói arra készítetik, hogy azt tegye, ami kultúrájának meghatározott társadalmi adottságaiban szükséges és kívánatos. Így például, ha szenvedélyes vágyat érez a takarékosagra és ösztönösen irtózik mindenfajta pazarlástól és fényűzéstől, ez az ösztöne igen jó szolgálatot tesz neki, ha mondjuk történetesen kiskereskedő, akinek takarékoskodnia, sőt fukarkodnia kell, ha fenn akar maradni. E gazdasági funkció mellett a jellemvonások egy tisztán lélektani funkciót is betöltenek, amely nem kevésbé fontos. Az a személy, akinél a takarékoság vágya egyénisége mélyéből fakad, mélységes lelki megelégedést is érez, ha sikerül vágyának megfelelően eljárnia. Vagyis, amikor takarékoskodik, nemcsak gyakorlati hasznot teremt magának, hanem lelki kielégülést is érez. Könnyen meggyőződhetünk erről, ha például megfigyeljük, hogy amikor egy alacsonyabb középosztálybeli nő a piacon megspórol két centet, ez olyan boldogságot jelent neki, amilyent egy más jellemalkatú embernek csak valami érzéki élvezet nyújthatna. Ez a lelki kielégülés nemcsak akkor jelentkezik, ha valakinek sikerül a jellemalkatából fakadó követelményeknek eleget tennie, hanem akkor is, ha olyan eszmékről hall vagy olvas, amelyek ugyanilyen okokból vonzzák. Az autoritárius jellem számára például igen vonzó az olyan ideológia, amely a természetet valami fölöttünk álló erőnek tünteti fel, amelynek alá kell vetnünk magunkat, vagy az olyan beszéd hallgatása, amely szadista módon írja le a politikai történéseket. Ilyenkor az olvasás vagy hallgatás lelki kielégülést is jelent. Összegezzük: a jellemalkat szubjektív funkciója normális személynél abban áll, hogy az illetőt *olyan eljárások végzésére készíti, amelyek gyakorlati szempontból számára szükségszerűek és lehetővé teszi, hogy ez a tevékenység lelkileg is kielégítse.*

Ha a társadalmi karaktert a társadalmi folyamatban játszott funkciója szempontjából vizsgáljuk, abból kell kiindulnunk, amit az egyén életében betöltött funkciójáról mondtunk: az ember azáltal, hogy hozzáidomul a társadalmi adottságokhoz, olyan tulajdonságokat fejleszt ki magában, amelyek arra készítetik, hogy úgy *kivájon* cselekedni, ahogyan cselekednie *kell*. Ha az adott társadalomban az emberek többségének jellege — azaz a társadalmi karakter — így alkalmazkodik azokhoz az objektív feladatokhoz, amelyeket ebben a társadalomban az egyénnek végeznie kell, az emberi erők megnyilatkozásának

módja termelőerőkké, az illető társadalom működésének nélkülözhetetlen tényezőivé változtatja őket. Vegyük elő még egyszer a munka példáját. A mai korszerű ipari rendszer megköveteli, hogy energiánk legnagyobb részét munkára fordítsuk. Ha az emberek csak külső szükségletből dolgoznának, számos összeütközésre kerülne sor aközött, amit tenniük kell, és amit tenni kívánnak, s ezek az összeütközések csökkentenék hatékonyságukat. Azáltal azonban, hogy a jellemalkat dinamikusan alkalmazkodik a társadalmi követelményekhez, az emberi erő, ahelyett, hogy összeütközést idézne elő, olyan formákat nyer, amelyek serkentik a meghatározott gazdasági szükségletek kielégítésére. Ahelyett, hogy a modern embert kívülről kényszerítenék arra a nagyfokú munkára, amelyet ma végez, a munkára belső kényszer hajtja, amelynek lélektani jelentőségét igyekeztünk megvizsgálni. Vagy, ahelyett, hogy nyilvános tekintélyekre hallgatna, kiépítette a maga belső tekintélyét — a lelkiismeretet és kötelességérzetet —, amely sokkal sikeresebben ellenőrizi bármilyen külső tekintéllyénél. Más szóval, *a társadalmi karakter internalizálja a külső szükségleteket, s így az emberi erőt az adott gazdasági és társadalmi rendszer feladatainak végzésébe fogja be.*

Amint láttuk, mihelyt a jellemalkatban kifejlődnek bizonyos szükségletek, minden olyan viselkedés, amely ezekkel a szükségletekkel összhangban áll, ugyanakkor lelki kielégülést is jelent, és az anyagi siker szempontjából gyakorlati haszonnal jár. Mindaddig, amíg egy társadalmom egyidejűleg biztosíthatja az egyénnek e két kielégülést, a pszichológiai erők szilárdítják a társadalmi struktúrát. Előbb-utóbb azonban törésre kerül sor. A hagyományos jellemalkat még megvan, noha új gazdasági körülmények alakultak ki, amelyeknek a hagyományos jellemvonások többé nem használnak. Az emberek igyekeznek jellemalkatuknak megfelelően viselkedni, eljárásaik azonban akadályozzák gazdasági tevékenységüket, vagy nem nyílik elég alkalmuk olyan helyzetek megelégsére, amelyek lehetővé tennék, hogy „természetüknek” megfelelően cselekedhessenek. Példa erre a régi középosztályok jellemalkata, különösen az olyan szigorú osztálytagozódású országokban, mint Németország. A régi középosztály erényei — a gondosság, takarékoság, óvatosság, gyanakvás — veszítettek értékükből a korszerű életben, az olyan új erényekkel szemben, mint amilyen például a kezdeményezés, a kockázat vállalása, az agresszív szellem stb. Még ott is, ahol azok a régi erények előnyt jelentettek — például a kiskereskedőknél —, az ilyen erények gyakorlásának hatóterülete olyannyira összezsugorodott, hogy a régi középosztály fiainak csak csekély száma „használhatta” gazdasági tevékenységében sikeresen ezeket a szerzett jellemtulajdonságokat. Nevelésük által olyan jellemvonásokat fejlesztettek ki, amelyek egykor megfeleltek osztályuk társadalmi helyzetének, de a gazdasági fejlődés gyorsabb volt a karakter fejlődésénél. Ez az eltérés a gazdasági és a lélektani fejlődés között olyan helyzetet teremtett, amelyben a lelki szükségleteket többé nem lehetett kielégíteni a megszokott gazdasági tevékenységekkel. Ezek a szükségletek azonban mégis fennálltak, s más módon kellett őket kielégíteni. A szűkkeblűen egoista haszonelv, amely az alacsonyabb középosztályt jellemezte, most egyedi fokról nemzeti fokra emelkedett. A magánversengésben felhasznált szadista hajlamok részint tár-

sadalmi és politikai területre tolódtak át, részint pedig még fokozódtak is a visszafojtás által. Ezek a hajlamok végül is, megszabadulva a fékező tényezőktől, a politikai üldözésekben és a háborúban kerestek kielégülést. A pszichológiai erők, ahelyett, hogy szilárdítanák a meglévő társadalmi rendszert, az egész helyzet ellenhatásától előidézett dühvel párosodva olyan dinamittá váltak, amely önként adódott a demokratikus társadalom hagyományos politikai és gazdasági struktúrájának megsemmisítésére törő csoportnak.

Még nem beszéltünk arról a szerepről, amelyet a nevelés játszik a társadalmi karakter formálásában; ám, tekintettel arra a tényre, hogy több pszichológus szerint a jellemejlődés oka a gyermeknevelés módszereiben és a fejlődő gyermeknél alkalmazott nevelési technikában keresendő — egyes észrevételek ebben a tekintetben indokoltaknak látszanak. Először is fel kell tennünk a kérdést, mit értünk nevelésen. Noha a nevelés fogalmát többféleképpen lehet definiálni, a társadalmi folyamat szemszögéből a helyes definíció körülbelül ez volna: a nevelés társadalmi funkciója az, hogy képesítse az egyént arra a szerepre, amelyet később az életben játszania kell; azaz úgy formálja jellemét, hogy az megközelítse a társadalmi karaktert, hogy az egyén kívánságai egybeessenek társadalmi szerepének szükségleteivel. Minden társadalom nevelési rendszere ezt a funkciót domborítja ki. Eszerint tehát a nevelési folyamattal nem *magyarázhatjuk meg* a társadalom struktúráját, sem tagjainak egyéniségét, ellenkezőleg: a nevelési rendszert kell az adott társadalom társadalmi és gazdasági struktúrájából eredő szükségletekkel magyaráznunk. A nevelési módszerek azonban rendkívül fontosak, amennyiben azt a mechanizmust látjuk bennük, amelynek segítségével az egyént a szükségletnek megfelelően formálhatjuk. Ennek az eszköznek a segítségével a társadalmi követelmények egyéni tulajdonságokká alakulnak át. Noha a nevelési technika nem lehet okozója a társadalmi karakter sajátos formájának, de mindenesetre egyike azoknak a mechanizmusoknak, amelyek a jellemet alakítják. A nevelési módszerek ismerete és megértése ebben az értelemben igen fontos az adott társadalom egészének elemzése szempontjából. Az, amit az imént mondtunk, érvényes az egész nevelési folyamat egy sajátos részére: *a családra*. Freud kimutatta, hogy a gyermek korai tapasztalatai döntő módon befolyásolják jellemstruktúrájának kialakulását. Ha ez így van, hogyan értsük akkor azt a tényt, hogy a gyermeket a társadalmi élet alakítja, bár, legalábbis a mi kultúránkban, igen kevésbé áll összekötetésben vele? A válasz nemcsak abban rejlik, hogy a szülők — kivéve az egyéni variációkat — voltaképpen az adott társadalom nevelési mintáit alkalmazzák, hanem abban is, hogy egész egyéniségükkel tulajdonképpen társadalmuk vagy osztályuk társadalmi karakterét képviselik. Azt viszik át a gyermekekre, amit egy társadalom pszichológiai atmoszférájának vagy szellemének nevezhetünk, mégpedig éppen azért, mert ezt a szellemet képviselik. *A család tehát a társadalom pszichológiai közvetítője.*

Miután megállapítottam, hogy a társadalmi karaktert az adott társadalom létezési formája határozza meg, emlékeztetni szeretném az olvasót arra, amit a dinamikus alkalmazkodásról mondtunk. Habár igaz az, hogy az embert a társadalom gazdasági és társadalmi struk-

túrájának szükségletei alakítják, idomulása mégsem lehet teljes és határtalan. Nemcsak hogy egyes fiziológiai szükségletek kényszerítően megkövetelik, hogy kielégítsük őket, hanem ugyanezt követelik bizonyos, az embertől elválaszthatatlan lelki tulajdonságok is, amelyeknek elfojtása meghatározott ellenhatásokat vált ki. Melyek ezek a tulajdonságok? A legfontosabb közülük a növekedés, a fejlődés a történelem során kialakult lehetőségek megvalósításának vágya — például az alkotó és bíráló gondolkodás képessége és az emocionális és érzéki tények egyéni átélésének képessége. Mindezek a lehetőségek saját dinamizmussal rendelkeznek. Amint egy-egy ilyen lehetőség a fejlődés során kialakul, ellenállhatatlanul törekszik az önkifejezésre. Ezt a törekvést vissza lehet fojtani és meg lehet hiúsítani, de az ilyen visszafojtás újabb reakciókat vált ki, esetleg romboló és szimbiotikus ösztönöket ébreszt. Úgy látszik továbbá, hogy a növekedésnek ez az általános vágya — amely az azonos biológiai törekvés lelki megfelelője — szüli az afféle sajátos törekvéseket is, mint amilyen a szabadságvágy és az elnyomás gyűlölete, hiszen a szabadság minden növekedés lényeges előfeltétele. A szabadságvágyat is vissza lehet szorítani, ki lehet ölni az egyén tudatából, de még akkor is fennáll mint lehetőség, és az ilyen visszafojtást szükségképpen kísérő tudatos vagy öntudatlan gyűlöletben figyelmeztet létezésére.

Okunk van továbbá azt is feltételezni, hogy, mint korábban mondtuk, az igazságra és jogra való törekvés az emberi természet vele született sajátsága, bár éppúgy vissza lehet fojtani és el lehet korcsosítani, mint a szabadságvágyat. Ez a feltevés elméletileg veszélyes talajra csal bennünket. Könnyű volna a dolgunk, ha visszatérhetnénk a vallási és filozófiai feltevésekhez, amelyek az ilyen törekvéseket azzal a hittel magyarázzák, hogy az embert isten képére illetve valamilyen természeti törvények szerint teremtették. Mi azonban érveinket nem támaszthatjuk alá ilyen magyarázatokkal. Az igazságra és jogra való törekvés megmagyarázásának egyedüli módja véleményünk szerint az egész emberi történelem társadalmi és egyedi elemzése. Ha ezt tesszük, felfedezhetjük, hogy a jog és az igazság a legfontosabb fegyver a gyengék és tehetetlenek kezében a szabadságért és fejlődésért folytatott küzdelmükben. Azonkívül, hogy az emberiség nagyobb részének egész történelmében védekeznie kellett az elnyomó és kizsákmányoló csoportok ellen, minden egyes ember is gyermekkorában átmege a tehetetlenségnek ezen a korszakán. Azt mondhatnánk, hogy éppen ebben a tehetetlen állapotban fejlődnek ki és válnak minden ember számára közös lehetőséggé az olyan tulajdonságok, mint a jog és az igazság vágya. Innen egyenes út vezet ahhoz a tényhez, hogy *az emberi természetnek, bár a jellem fejlődését az alapvető életkörülmények formálják, és bár nincs biológiailag kimutatható emberi természet, megvan a maga dinamizmusa, amely tevékeny tényező a társadalmi folyamat fejlődésében.* Még ha nincs is módunkban lélektani terminusokkal világosan kifejtünk ennek az emberi dinamizmusnak igazi természetét, létezését el kell ismernünk. Amikor igyekszünk elkerülni a biológiai és metafizikai fogalmak buktatóit, nem szabad beleesnünk a szociológiai relativizmusnak abba az éppoly súlyos tévedésébe, hogy az ember nem más, mint a társadalmi adottságok zsinórján rángatott

báb. Az ember elidegeníthetetlen joga a szabadságra és a boldogságra lényegbevágóan emberi sajátságokon alapul: az életre, a terjeszkedésre és a történelmi fejlődés során kialakult lehetőségek kiélésére irányuló törekvésen.

Most pedig megvonhatjuk a határvonalat a freudi és az általunk követett pszichológiai eljárás között. Az első különbséggel már részletesebben foglalkoztunk, úgyhogy itt csak röviden említjük: véleményünk szerint az emberi természet lényegében történelmileg feltételezett, noha nem becsüljük le a biológiai tényezők jelentőségét sem, és nem hisszük, hogy ezt a kérdést helyesen kifejezhetjük a kulturális és a biológiai tényezők *szembehelyezésével*. Másodsor, Freud alapelve az, hogy az embert entitásnak, zárt rendszernek tekinti, amelyet a természet bizonyos fiziológiailag feltételezett ösztönökkel ruházott fel, s jellemének fejlődését úgy magyarázza, mint reakciót ezeknek az ösztönöknek kielégítésére vagy elfojtására; míg a mi véleményünk szerint az ember egyéniségének alapvető megközelítése csak az embernek a világ iránt, mások iránt, a természet iránt és önmaga iránt elfoglalt viszonya szempontjából lehetséges. Mi azt valljuk, hogy az ember *elsősorban* társadalmi lény, nem pedig ahogy Freud feltételezi, hogy az ember *elsősorban* önmagában él és hogy más emberekre csak mellesleg, ösztönös szükségleteinek kielégítéséhez van szüksége. Úgy hisszük, hogy ebben az értelemben az egyéni pszichológia alapjában véve *szociális pszichológia*, a személyek közti viszony pszichológiája s a lélektan legfőbb problémája az egyén sajátos kapcsolata a világgal, nem pedig az egyes ösztönös vágyak kielégítése vagy megghiúsítása. Az ösztönök problémáját csak az ember és a világ viszonya részének kell tekinteni, nem pedig az emberi egyéniség *egyetlen* problémájának. Ezért az ember mások iránti viszonya köré csoportosuló szükségletek és kívánságok — mint amilyen például a szerelem, gyűlölet, gyöngédség, szimbíózis — alapvető lélektani jelenségek, míg Freudnál csak az ösztönös szükségletek elfojtásának vagy kielégítésének másodrendű következményei.

A freudi biológiai elv és az általunk követett társadalmi megközelítés különbsége különleges fontosságú a karakterológia szempontjából. Freud és az ő eredményei alapján Abraham, Jones és mások feltételezték, hogy a gyermek érzéki élvezetet él át az úgynevezett erogén övezetekben (száj és végbél), miközben táplálékot vesz be, vagy székletét végzi, s hogy ezek az erogén övezetek, akár izgatás, akár visszafojtás vagy konstitucionálisan megnövekedett érzékenység folytán, megőrzik libid természetüket a későbbi években is, amikor a normális fejlődés során a genitális övezet elsőrendű fontosságot kap. Feltételezik, hogy ez a pregenitális fixáció olyan leszűrődéseket és reakciókat eredményez, amelyek a jellemalkat részévé válnak. Így pl. valakinéi azért jelentkezik a takarékoság ösztöne, hogy ezzel szublimálja a széklet visszatartásának öntudatlan kívánságát. Vagy például valaki mindent másoktól vár, saját erőfeszítése nélkül, csupán azért, mert az az öntudatlan vágy hajtja, hogy táplálják, s ezt a vágyat másoktól jövő segítség, tájékoztatás stb. formájában szublimálja.

Freud észrevételei nagy fontosságúak, de magyarázatai tévesek. Helyesen észlelte az említett „orális” és „anális” jellemvonások szenved-

délyben gyökerező és irracionális természetét. Helyesen látta meg továbbá, hogy ezek a vágyak áthatják az egyéniség minden szféráját, az ember egész szexuális, emocionális és intellektuális életét, és hogy minden tevékenysége ezek hatása alatt áll. De az erogén övezetek és a jellemtulajdonságok okozati összefüggését tévesen pont az ellenkező oldalon kereste. Az ember vágya, hogy passzívan, másoktól kapjon meg mindent, amit kapni akar — szeretetet, védelmet, értesüléseket, anyagi javakat —, olyan forrásból, amely rajta kívül áll, a gyermek jellemében voltaképpen reakció a másokkal szerzett tapasztalatra. Ha e tapasztalatok alapján saját erejének érzete meggyengül, ha kezdeményezése és önbizalma a félelemtől paralizálódik, ha ellenségesség bontakozik ki és fojtódik ei benne, s ha ugyanakkor az apja vagy anyja szeretetet vagy gondoskodást kínál neki a megadás fejében, a körülmények ilyen összejátszása olyan magatartást hoz létre, amelyben az egyén lemond az aktív szerepről, és minden erejét a külső forrás felé fordítja, ahonnan végül is minden kívánságának teljesülését várja. Ez a magatartás csak azért lehet olyan szenvedélyes jellegű, mert ez az egyetlen mód, amellyel az illető megkísérelheti valóráváltani vágyait. Azt, hogy az ilyen személyek gyakran arról álmodnak vagy képzelődnek, hogy etetik, szoptatják stb. őket, annak a ténynek kell tulajdonítani, hogy a száj minden más szervnél jobban megfelel e befogadó magatartás kifejezésére. Ám az orális szenzáció nem oka ennek a magatartásnak, csak a világgal szembeni álláspont kifejezése a test nyelvéen.

Ugyanez érvényes az „anális” egyéniségre is, amely saját tapasztalatai alapján inkább visszahúzódik az emberektől, mint az „orális” típus, amely abban keres biztonságot, hogy önmagát autarchikus, magának elegendő rendszerré változtassa, s a szeretetet vagy az adás minden más gesztusát saját biztonságát fenyegető veszélynek érzi. Igaz, sok esetben ezek a magatartások legelőbb az evéssel vagy a székllettel kapcsolatban jelentkeznek, amelyek a korai gyermekkorban a legfőbb tevékenységek, és ugyanakkor a szülői szeretet vagy elnyomás s a gyermeki kedvesség vagy dac kifejeződésének legfőbb területe. Viszont az erogén övezetek izgatása vagy elfojtása magában véve még nem eredményezheti az ilyen magatartás fixációját a jellemben; noha a gyermek bizonyos kellemes szenzációkat él át az étkezéssel és a székllet végzésével kapcsolatban, ezek az élvezetek mellékesekek a jellem fejlődése szempontjából, hacsak nem gyökereznek — fizikai szinten — az egész jellemalkatban.

Az olyan csecsemő számára, aki végtelenül bízik anyja feltétlen szeretetében, a szoptatás váratlan megszakítása nem jár semmilyen komolyabb karakterológiai következménnyel; az olyan gyermek viszont, amely már tapasztalta, hogy nem lehet bízni az anyai szeretetben, esetleg „orális” tulajdonságokat szerez még akkor is, ha táplálása egyébként különösebb félbeszakítások nélkül folyt. Az „orális” vagy „anális” fantáziák vagy fizikai szenzációk a későbbi években nem a bennük foglalt fizikai élvezet miatt s nem is valamiféle titokzatos szublimációk miatt jelentősek, hanem csak azért, mert sajátáságon összefüggnek a világgal, amelyen alapszanak, és amelyet kifejeznek.

Freud karakterológiai észleletei csakis ebből a nézőpontból tekintve használhatók a szociál-pszichológiában. Például, amíg azt feltételezzük, hogy bizonyos korai tapasztalatok a székllettel kapcsolatban anális jelleget idéznek elő, s ez jellemző az európai alacsonyabb középosztályra, aligha rendelkezünk adatokkal, amelyek megértetnék, hogyan szerezhet egy egész osztály anális társadalmi karaktert. Ha azonban ezt úgy fogjuk fel, mint a másokkal való kapcsolat egy formáját, amely mélyen a jellemalkatban gyökerezik és a külvilággal való érintkezés tapasztalataiból ered, nyomban megérthetjük, hogyan járulhatott hozzá az alacsonyabb középosztály egész életformája, szűkkeblősége, különválása, ellenségessége egy ilyen jellemalkat kialakulásához.² A harmadik fontos különbség szoros kapcsolatban áll az előzőkkel. Freud, jólismert ösztön-tana, valamint az emberi természet alapvető romlottságát feltételező meggyőződése alapján hajlamos arra a magyarázatra, hogy az ember minden „ideális” motívuma voltaképpen valami „alantas” ösztön következménye; szemléltető példa erre az, hogy az igazságérzetet egyszerűen az elsődleges gyermeki irigység következményének tekinti. Mint fentebb említettük, szerintünk az olyan eszmény, mint az igazság, jog, szabadság — bár gyakran pusztá frázis vagy racionalizáció —, valóságos törekvés és téves minden olyan elemzés, amely ezeket a törekvéseket nem tekinti dinamikus tényezőnek. Annyi bizonyos, hogy ezek az eszmények nem metafizikai jellegűek, hanem az emberi élet adottságaiból erednek, s mint ilyenek vizsgálhatók. A metafizikus vagy idealista fogalmakhoz való visszatéréstől való félelem nem kell hogy akadályozza az ilyen elemzést. Az empirikus tudományként felfogott pszichológia feladata az, hogy tanulmányozza az eszményeken alapuló motívumokat, valamint a velük kapcsolatos morális problémákat, s hogy elmékedésünket ezekről a tárgyakról megszabadítsa a nem empirikus és metafizikus elemektől, amelyek a tárgy hagyományos vizsgálatánál rendszerint elködösítik a vitás kérdéseket.

Végül meg kell említeni még egy különbséget. Ez pedig a nélkülözés és a bőség lélektani jelenségeinek megkülönböztetésére vonatkozik. Kezdetleges szinten az ember nélkülözésben él. Olyan elmaradhatatlan szükségletei vannak, amelyeket minden más előtt ki kell elégítenie. Csak ha az elsődleges szükségletek kielégítése után marad ideje és ereje, akkor fejlesztheti a kultúrát és vele azokat a törekvéseket, amelyek a bőség jelentkezését kísérik. A szabad (vagy spontán) tettek mindig a bőség jelei. Freud pszichológiája a nélkülözés pszichológiája. Számára az élvezet nem más, mint kielégülés, azaz valamely fájdalmas feszültség elhárítása. A bőség jelenségei, mint amilyen a szeretet vagy a gyöngédség, voltaképpen semmilyen szerepet sem játszanak rendszerében. Nemcsak hogy átsiklott az ilyen jelenségek fölött, hanem túl szűken értelmezte azt a jelenséget is, amelynek pedig egyébként annyi figyelmet szentelt — a nemiséget. Az élvezetről adott

² F. Alexander megkísérelte Freud karakterológiai észleleteit némileg a miénkhez hasonló módon magyarázni (vö. F. Alexander: *The Influence of Psychological Factors upon Gastro-Intestinal Disturbances, Psychoanalytic Quarterly, Vol. XV., 1934*). Bár nézetei előmenetelt jelentenek Freudhoz viszonyítva, mégsem sikerült levétköznie alapján véve biológiai beállítottságát, és teljesen a személyek közti kapcsolatban mutatni ki az említett „pregenitális” ösztönök alapját és lényegét.

általános definíciója értelmében a nemiségben is csak fiziológiai kényszer elemét látta, s a szexuális kielégülésben egy fájdalmas feszültség feloldódását. A nemi ösztön mint a bőség jelensége és a nemi kielégülés mint spontán élvezet — amelynek lényege nem merül ki az egyszerű megkönnyebbülés negatívumában — egyáltalán nem kapott helyet a freudi pszichológiában.

Milyen elveket követtünk az emberi kultúra alapjainak vizsgálatánál? Mielőtt válaszolnánk erre a kérdésre, hasznos lesz, ha emlékeztünk néhány fontosabb elméletre, amelyekről a mi elképzelésünk különbözik.

1. A „pszichologista” elképzelés szerint, amelyet Freud is követ, a kulturális jelenségek az ösztönökből eredő lélektani tényezőkben gyökereznek, s ezekre a társadalom csak bizonyos fokú visszafojtás értelmében hat. A freudisták ebből a magyarázathból kiindulva a kapitalizmust úgy magyarázták, mint az anális erotizmus következményét, a korai kereszténység jelentkezésében pedig az apa személye iránti ambivalens viszony következményét látták.³

2. A „közgazdasági” magyarázat szerint, amelyet a marxi történelemszemlélet téves alkalmazásánál tapasztalunk, a szubjektív gazdasági érdekek okozói az olyan kulturális jelenségeknek is, mint amilyen a vallás és a politikai eszmék. Ebből a pseudomarxista⁴ szemzőből például a protestantizmus nem egyéb, mint a burzsoázia bizonyos gazdasági szükségleteinek kifejeződése.

3. Végül meg kell említeni az „idealista” nézőpontot is, amelyet Max Weber képvisel a „Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című művében. Szerinte az új vallási eszmék idézték elő a gazdasági magatartás új típusát és a kultúra új szellemét, noha hangoztatja, hogy ezt a magatartást nem *kizárólag* a vallási tanok határozzák meg.

Ezekkel a magyarázatokkal szemben abból indultunk ki, hogy az ideológiák és a kultúra általában mélyen a társadalmi karakterben gyökereznek; hogy magát a társadalmi karaktert is az adott társadalom létezésének módja formálja, és hogy a fő jellembeli tulajdonságok a maguk részéről termelőerőkké változnak át, és alakítják a társadalmi folyamatot. A protestantizmus és a kapitalizmus szellemének példáján megkíséreltem bebizonyítani, hogy a középkori társadalom bukása veszélybe sodorta a középosztályt; hogy ez a veszélyeztettség a tehetetlenség, izoláltság érzetét és aggályait szülte; hogy ez a lélektani változás tette vonzóvá Luther és Kálvin tanait; hogy ezek a tanok megerősítették és megszilárdították a karakterológiai változásokat. És hogy az ily módon kifejlett jellemtulajdonságok termelőerővé váltak a gazdasági és politikai változásokból eredő kapitalizmus fejlődésében.

³ Részletesebb magyarázatot tartalmaz erről a módszerről E. Fromm: *Zur Endstehung des Christdogmas*, Psychoanalytischer Verlag, Bécs 1931.

⁴ Ezt az álláspontot azért nevezem pseudomarxistának, mert szerinte Marx elmélete azt jelenti, hogy a történelmet az anyagi nyereségre való törekvésben kifejezett gazdasági motívumok határozzák meg, nem pedig, mint Marx valóban mondta, az objektív adottságokban kifejezett gazdasági motívumok, amelyek különböző gazdasági álláspontokat teremthetnek, s ezek közt az anyagi javak felhalmozásának vágya csak egy a sok közül. Részletesebben kifejti ezt a problémát E. Fromm: *Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie*, *Zeitschrift für Sozialforschung*, Vol. 1, 1932., 28. old.-tól és Robert S. Lind: *Mire való a tudás?* Oxford University Press, London, 1932., II. fejezet.

A fasizmusra vonatkoztatva ugyanezt az elvet követtük: az alsó középosztály bizonyos gazdasági változásokra, mint amilyen a monopóliumok hatalmának növekedése és a háború utáni infláció, meghatározott jellembeli tulajdonságok fokozásával reagált — azaz a szadista és mazochista ösztönök kifejlesztésével; a náci ideológia épp ezeket a tulajdonságokat emelte ki és fokozta fel, míg végül az új jellemtulajdonságok dinamikus hatóerővé válhattak a német imperializmus expanziójának elősegítésében. Mindkét esetben azt látjuk, hogy egy bizonyos osztály, amikor az új gazdasági törekvések veszélyeztetik, pszichológiai és ideológiai téren reagál erre a veszélyre, s hogy e reakciójával kiváltott pszichológiai változások serkentik a gazdasági erők fejlődését, még ha ezek az erők ellenkeznek is az illető osztály gazdasági érdekeivel. Láthatjuk, hogy a gazdasági, lélektani és ideológiai erők a társadalmi folyamatban a következő módon hatnak: a külső helyzetben végbement változásokra az ember belső változásokkal reagál, ezek a pszichológiai tényezők pedig a maguk részéről elősegítik a gazdasági és társadalmi folyamat kibontakozását. A gazdasági erők hatékonyak, de nem pszichológiai motívumoknak, hanem objektív feltételeknek kell felfognunk őket; a pszichológiai erők szintén hatékonyak, de meg kell értenünk, hogy maguk is történelmileg feltételezettek; az eszmék hatékonyak, de tudnunk kell, hogy mélyen egy társadalmi csoport egész karakterstruktúrájába vannak ágyazva. Ezzel szemben, a kölcsöns függőség ellenére, a gazdasági, pszichológiai és ideológiai erők némileg függetlenek is. Ez különösen vonatkozik a gazdasági fejlődésre, amely — miután objektív tényezőktől, a természetes termelőerőktől, a technikától, a földrajzi tényezőktől stb. függ — saját törvényeit követi. Kimutattuk, hogy ugyanez vonatkozik a pszichológiai erőkre is; ezeket a külső életkörülmények formálják, de megvan a maguk belső dinamizmusa is. Azaz olyan emberi szükségletek kifejezői, amelyeket nem lehet kiirtani, csak alakítani. Az ideológiai szférában hasonló autonómiát találunk, amelynek alapját a logikai törvényekben és a történelem folyamán szerzett ismeretek hagyományában kereshetjük.

Ezt az elvet megismételhetjük, ezúttal a társadalmi karakterre vonatkoztatva: a társadalmi karakter az emberi természetnek a társadalmi struktúrához való dinamikus idomulásából ered. A társadalmi feltételek változása előidézi a társadalmi karakter változását — azaz új szükségleteket és nyugtalanságokat szül. Ezek az új szükségletek új eszmék forrásaivá válnak, és oda hatnak, hogy az emberek hajlamosak legyenek befogadásukra; a maguk részéről ezek az új eszmék az új társadalmi karakter megszilárdítására és fokozására törekkeznek, meghatározva az emberek magatartását. Más szóval, a társadalmi feltételek a karakter közvetítésével hatnak az ideológiai változásokra, viszont ez a karakter nem valami idomulás következménye, hanem dinamikusan alkalmazkodik a társadalmi adottságokhoz az emberi természettel biológiaiilag együtt járó vagy a történelmi fejlődés során szerzett elemek alapján.

Ács Károly fordítása

A Z Ú J R E G É N Y U T Á N

Két fiatal francia író, az új nemzedék két vezéralakja, a párizsi *Arts*-ban nyilatkozott az irodalom mai helyzetéről s az „új regény” után kibontakozó irányzatokról. A nyilatkozat mellett a lap rövid áttekintést is ad a francia regény háború utáni fejlődéséről.

MERRE TART A REGÉNY?

Száz évvel ezelőtt egyszerű volt a dolog. A regény valamilyen történetből, szereplőkből s az alakuló élet visszatükrözéséből állott. Ahhoz, hogy a regényben semmi se történjen, hogy a mű ne legyen egyéb pusztán nyelvi mutatványnál, Flaubert-nek kellett lenni. Proust, Joyce s Kafka óta azonban a forma felbomlott, és a regény ezerféle alakban jelentkezik. Ha az elmúlt húsz év irodalmának történetét veszünk szemügyre, kiderül, hogy a regény meghatározása, valamint rendeltetése szakadatlan vita tárgya, s állandóan változik.

A háború befejeztével Sartre nyomja rá bélyegét, s az elkötelezett irodalmat juttatja érvényre. A regényíró többé nem isten, s nem uralkodik maga alkotta alakjain, hanem elkötelezi magát, tanúskodik a valóságról, állást foglal a politikai és társadalmi harcban. A fikció tehát harci eszköz. A regénynek célja van. A világ megváltoztatására törekszik.

Nem sokkal később, 1950 táján, Nimier, Blondin s Laurent ezzel szemben azt állítja, hogy az irodalomnak semmi köze a kibontakozó történelemhez, az írás kedvéért való írás mellett szállnak síkra, s az elkötelezettség helyett inkább a cinizmust, a fesztelenséget választják. Az írónak, ha valamit szolgálnia kell, az irodalmat kell szolgálnia, nem pedig valamilyen ideológiát.

Ezek után majd minden fiatal író azt vallja, hogy az irodalom öncélú, önmagáért van. Ez az állásfoglalás azonban kizárja a fesztelenséget. Az író többé nem független. Művészetével elkötelezi magát.

Az 1950-es évek derekán születő új regénynek, amely olyan elütő egyéniségeket fog össze, mint Robbe-Grillet, Beckett, Claude Simon s Nathalie Sarraute, néhány évre volt szüksége, hogy érvényesüljön. A legszigorúbb, Robbe-Grillet-féle értelmezésben egyfajta realizmusnak, a világ tárgyilagos leírására tett kísérletnek tetszik. Ez a tárgyilagos leírás azonban az író teljes alanyiságát feltételezi. Robbe-Grillet nézetei szerint a regényíró csupán tekintet, meglátás, s óvakodni kell mindenfajta analógiától, s Husserl szavai szerint magát a tárgyat kell szem előtt tartania. Az írás, különleges tevékenység lévén ugyanis, kizár mindenfajta elkötelezettséget.

Alig érvényesült az új regény, máris új írók, új irányzatok jelentkeztek. S bár ezek a fiatal írók Robbe-Grillet-nek szemére vetik kicirkalmazott leírását — s mint Jean-Pierre Faye, az analógia, illetve a metafora alkalmazását védelmezik vele szemben —, ugyancsak azt vallják, hogy az irodalmat az irodalomért kell művelni. Yves Bergerrel s Robert Quatrepoint-nel a meseregény ismét az álmodozást és az ábrándot juttatja felszínre, a lírai hangot, a valóság és a képzeletbeli közvetlenül vegyül, a regénybeli tér és idő új dimenziókat ölt. Emmanuel Egmont vagy Frantz-André Gurguet regényeit a költői átélés, az idő tartamának vagy lobbanásának érzékelésére való törekvés jellemzi, bár ihletük elütő.

Most pedig a legjelentősebbnek tartott két fiatal író — J. — M. G. Le Clézio, akinek első könyvét, a *Jegyzőkönyvet*, a múlt évi Renaudot-díjjal tüntették ki, és Philippe Sollers, a *Tel Quel* folyóirat éltetője — adta ki egyidejűleg új könyvét. Le Clézio *Láz* című novellagyűjteményében fellelhető a *Jegyzőkönyv* hangja, minősége. Philippe Sollers *Dráma* című könyve az objektív és szubjektív, az „én” és az „ő” változtatására épül, egyszersmind költemény, elmélkedés, tanulmány a nyelvről, s az írónak arról a szándékáról tanúskodik, hogy minél meszebbre jusson a regénykutatás terén.

A két könyvben a jövő körvonalai bontakoznak ki. A leghelyesebb tehát szerzőjükhöz fordulni, s tőlük megtudni, hogyan vélekednek műveikről, mik a céljaik, az irodalomról alkotott felfogásuk, s hogyan illeszkednek bele a mai művészetbe.

PHILIPPE SOLLERS: AZ IRODALOMNAK A VILÁG
ATALAKULÁSÁT KELL TÜKRÖZNIÉ

— Önről, Philippe Sollers, azt mondják, hogy tipikus tanítvány: a *Különös magányban* Mauriacé, *A parkban* Robbe-Grillet-é. Írás közben valóban az volt a szándéka, vagy egyszerűen csak az érzése, hogy ennek a két írónak a nyomdokain jár?

— A *Különös magányt* töröltem műveim sorából. Többé nem tekintem magam írójának, következésképp a kérdés tárgytalanná válik. Ami *A parkot* illeti, a Robbe-Grillet-jel való összehasonlítás nem egyéb a kritikai önkény megnyilvánulásánál, amely rendszerint meg sem kísérli a mű megközelítését nyelvi szempontból is. Azért, mert cikkeket írtam Robbe-Grillet-ről — ami elég meglepőnek tetszett —, kiderítették, hogy az akkoriban megjelenő *A park* az új regényhez

tartozik. Márpedig Robbe-Grillet-t jól ismerve kijelenthetem, hogy *A parknak*, amely teljes egészében egy analóg folyamatra épül fel, semmi köze sincs az ő írástechnikájához. Másrészt viszont az volna meglepő, ha két író társnak nem volnának azonos vonásai. Az író olyan valaki, aki az irodalom keretein belül dolgozik. Az irodalom alakítja ki. Hogy első próbálkozásakor nem bontakozhat ki teljesen, az normális. Ezért tagadtam meg első könyvem, s ezért írok most másként.

— Egy ideig úgy látszott, hogy a *Tel Quel* folyóirat, amelynek ön a lelke, az új regény ügyét szolgálja. Lehet-e olyan irodalmi irányzatot képviselni, amelynek nem vagyunk alapítói, s egy másik folyóirat, egy csoport vezéralakjának lenni?

— A *Tel Quel* indulásakor, 1960-ban, az új regény még nagyon kérdéses volt. Helyénvaló volt tehát, hogy egy fiatalok szerkesztette folyóirat pártját fogja az olyan íróknak, akik még messze voltak az elismeréstől. A továbbiak során folyóiratunk messze túllépte a regény határait, s jelentős helyet biztosított az „új költészetnek”, a kritikai írásoknak s a jelentéstani kutatásoknak is. Alapjában véve a *Tel Quel* nek, a cérisyi megbeszélésekről szóló tizenhetedik száma, az új regény megkérdőjelezése volt, s ma már nem sok köze van az ezzel kapcsolatos problémákhoz. A realizmus, amely az új regény próbaköve, nekünk álprobléma, s célunk egy mélyebb réteg felkutatása, amelyre e problémákat alapozni lehet. Robbe-Grillet Raymond Rousset a meglátás írójává avatja. Foucault ezzel szemben Roussel művét a meglátás egyszerű kérdését meghaladó alkotásnak tekinti, s kutatja ennek a műnek s a nyelvnek az eredetét. A nagy különbség ebben van.

— Gondolja, hogy a *Tel Quel* több egy csoport folyóiratánál? Mit adott eddig az irodalomnak?

— A *Tel Quel* az alkotó s bíráló irodalom mellett foglal állást. A nyelv új viszonyulása van kialakulóban, s ehhez nekünk is hozzá kell járulnunk. A világ szemünk láttára alakul át, s nem szabad általános elvekről vitáznunk. Az átalakulást csinálni kell, nem pedig kinyilatkoztatni. Az irodalomnak meg kell értenie s érzékelnie ezt a gyökeres átalakulást. Ezért tartom botrányosnak, hogy az írók még ma sem tanulmányozták kellőképpen sem Marxot, sem Freudot, sem Nietzsche-t, sem Lautréamont-t.

A *Tel Quel* keltette ellenszenv nyilván onnan ered, hogy mi egyaránt feihívjuk a figyelmet a világban végbemenő változásokra, a nyelv átalakulására, amely ennek egyenes következménye, s hogy olyan irodalom mellett szállunk síkra, amely egyúttal tükör is. Ha ugyanis az irodalom nem vesz tudomást ezekről az átalakulásokról, akkor egy nagyon is illuzórikus szintű vegetálássá süllyed. S ennek a kulturális forrongásnak a kulcsa, ha van kulcsa, éppen a „jel”-hez való viszonyban rejlik. Ez az, amit mi hangsúlyozni akarunk.

— Ön most adta ki *Dráma* című könyvét. Ezúttal nem azt vetik szemére, hogy tanítvány, hanem azt kérdezik, miért minősül regénynyé egy hatvannégy énekből álló költemény, amely egyúttal metafizikai elmélkedés is. Úgy véli talán, hogy nincs határvonal a regény és a költemény között, vagy a *Dráma* egy új regényforma megjelenését tanúsítja?

— Ragaszkodom a regény elnevezéshez. A költeménynek, általánosan elfogadott vélemény szerint, nem kell okvetlenül, hogy legyen értelme, s nem is kompromittál. Amit azonban én mondok, annak következménye kell hogy legyen. A *Dráma* a költészet funkciójának regénye, úgy, ahogyan szimbolikus funkciót mondunk. Ha pedig a „dráma” s a „regény” szó között valamilyen viszony van, ennek oka, hogy a könyv egyiknek is, másiknak is fedi a fogalmát, vagyis teljesen a közlés, a kommunikáció síkján mozog. Az igazi regény szerintem annak elmondásából áll, hogy mi a kommunikáció, s nem mindegy, hogyan mondják ezt el. A kommunikáció tudományos értelemben feladót, címzettet s egy elfogadott közlési formát stb. tételez fel. Ebből következik kísérletem, hogy az íróat a névmásos viszonyba helyezzem, az „én” s az „ő” változatot használva. Ezzel a névmás veszi át a nyelvi kapocs szerepét. S vajon a regény elsősorban nem nyelvezet?

— A *Dráma* azért is regény, mert úgy érzem, azt mondom el benne, mit jelent ma életben lenni, élni. A test jelenléte itt döntő. Nietzsche azt mondja: „A testhez kell igazodni.” A test azonban névtelen, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy testünk állandóan „beszél”, alvás közben, álmunkban, érzékelés közben. Ez tehát egy állandó, rejtjeles beszéd, amelynek regényét csak ezután kell megírni. Amikor könyvemben vezérelyként ezt írom: „A vér, amely a szívet öntözi, a gondolat”, akkor ennek a mondatnak valóságos címfunkciója van. Az egész könyv ennek kifejtése, s tulajdonképpen kísérlet a nyelv pulzusának organikus alapjaiban való megértésére. Ehhez szükségesek a tudatalatti megnyilvánulása, az alany kettőssége — mivel azok vagyunk és nem vagyunk, amit mondunk —, s az ilyenfajta kettősségek: dráma, amely költemény, költemény, amely elmélkedés.

— A *Dráma* nehezen olvasható, bonyolult mű. A 74. oldalon Ön ezt írja: „Ez a könyv csak meghatározott, pontosan körülhatárolt távolságból olvasható, meghatározott, szilárd szemszögből.” Az olvasónak, ha nem akar kívülrekedni, magának kell megtalálnia a távolságot, a kulcsot? Csak beavatottaknak szól ez a könyv?

— A könyv minden olyan olvasónak szól, aki hajlandó kikapcsolódni, dekondicionálódni. A kommunikáció síkjára helyezkedve, s az információ teljességére törekedve, minél több információt igyekszik az olvasónak adni. Éppen ezért azon voltam, hogy világos legyen. Arra törekedtem, hogy maga a könyv adja meg rejtjelének, kódexének kulcsát. Az eszményi persze a teljes kommunikáció, az információ teljes mérvű átadása lenne. A lineáris írásmóddal arra törekedtem, hogy az írás üteme azonos legyen az olvasásával.

A klasszikus, szilárd felépítésű művekkel szemben a *Dráma* inkább a felszívódásra való, arra, hogy az olvasó „feleméssze”. De, bár nincs szándékos értelemszavaz benne, elkerülhetetlen, hogy a könyv, amely a lehető legtöbb információt akarja adni, komplex is legyen. Mivel ezen túlmenően a költői funkcióról van szó — márpedig a költői funkciót éppen a kétértelműség jellemzi —, ez elkerülhetetlen.

— A forma és a technika egymagában elegendő indíték-e valamely mű megalkotására? Vajon egy gép rendeltetését nem ugyanolyan fontos-e tudni, mint azt, hogy miképpen készült?

— A tét az ember formálása. Az ember ma olyan valaki, akinek jelekkel, a jelek tömegével kell megbirkóznia. Az a kérdés, hogy ezekre a jelekre hatva hogyan élhet. A szó küldetése tehát az, hogy az egyént megszabadítsa fétiseitől, bálványaitól. A könyvnek az a feladata, hogy dekondicionálja azt, aki írja, és azt is, aki olvassa. Ha tehát az ember ír, azért teszi, mert az az erős érzése, hogy a kommunikáció állandóan illuzórikus, állandóan rövidzárlatban van, s az ideológiák, amelyek külső kényszerként nehezednek ránk, akadályozzák megvalósulását.

J.—M. G. LE CLÉZIO: A VILÁGRÓL CSAK ÖNMAGUNK
RÉVÉN TANÜSKODHATUNK

— Sok szó esik mese-regényéről s olykor a *Jegyzőkönyvet* is ilyennek minősítik. Illik-e ez rá, s ha igen, mit ért a mese-regény alatt?

— Bevallom, nem vagyok tisztában ezzel a minősítéssel. Nizzában élek, s csak nagyon távolról követem a párizsi irodalmi életet. Nem látom hát, miért lenne regényem mese-regény. Ha a mese tanulsággal végződik, nem az. Ami pedig az allegóriát illeti, vajon nem minden regény allegória-e?

— Ön szívesen használt bizonyos feliratokat, falragaszokból, újságcikkekből készült collage-t, falragaszok vagy hirdetési formulák nyers másolatát, elírást stb. Emlékeztetés-e ez Dos Passosra vagy a szürrealizmusra? Vagy pedig csak játék? Mi a célja ezeknek az eljárásoknak, a regényben s a novellában való alkalmazásuknak?

— Engem valósággal elbűvöl minden, ami le van írva, falragasz, reklám. Számomra ez nagyon fontos, s ezért alkalmazom ezeket az elemeket. A regénynek megközelítő képet kell adnia az életről, a valóságról, a valóság pedig klisékből, sztereotíp mondatokból áll. Vannak mondatok, amelyek a népnyelvből, tehát nem az irodalomból valók, ezeket azonban az írónak meg kell őriznie. Ezért nekem úgy tetszik, hogy Michaux egyik-másik költeménye bizonyos vulgáris szókapcsolatok hű mása, Queneau némelyik írása mintha egy magnetofonból származna, amely tudatában van a szavak társadalmi jelentőségének. Nos, a regénynek ugyancsak a nyelv pontosságát tudatosító műnek kell lennie. Ha tehát falragaszokat, jelszavakat, kliséket használok, ezzel a fennkölt és a vulgáris nyelv állandó kapcsolatát akarom érzékeltetni, míg a Pop Art ugyanezeknek az elemeknek felhasználásával a valóságot akarja túlszárnyalni. Ugyanakkor azonban, ha helyes is egyes falragaszok szépségének, bizonyos, állandóan ható hirdetéseknek használata, veszélyes lenne a szövegbe iktatva célnak, nem pedig csak eszköznek tekinteni őket.

— Regénye, novellái azonos módon egyetlen szereplő körül épülnek fel, egyetlen szempontból indulnak ki. Az elmélyülésre való törekvést jelenti-e ez, vagy a szubjektívtól való menekülés lehetetlenségét?

— Mindkettőt. Gyengességemből erőt próbálok kovácsolni. Minél jobban tudatában vagyunk annak, amik vagyunk, annál inkább magunkba

fordulunk, s mindinkább látjuk, hogy így is élhetünk. Talán ez az oka ennek a szubjektív szempontnak. Másrészt pedig, ami a *Lázt* illeti, a novella nem alkalmas a nagy nekilendülésre, mert megköveteli a cselekvés, az idő és a hely egységét. Ha azonban ezek a szabályok szabadsággá lesznek, örömmel elfogadom őket. Mi a bennünk élő tumultus vagyunk. Ugyanakkor azonban van egy egység is, amely énünk, meglátásunk, testi lényünk. Minden egyénnek megvan a maga idő-üteme, helye. De ez nem korlátozhat bennünket. Ellenkezőleg. El kell mélyíteni azt, ami nagy és végtelen az egyénben, mert a mélységhez vezető út önmagunkon át vezet. S nekem szüntelenül másokra van szükségem, mert ha nem érintkezem, semmi sem vagyok.

— Lehet-e a regény egy belső kaland kifejezése? Vajon már meghatározásánál és a hagyományoknál fogva nem a valóságra vetett pillantás, nem tanúság-e az életről, a társadalomról?

— A világról csak magunk révén tanúskodhatunk. Az önmagukat szemlélő regények, mint az utóbbi húsz év majd minden regénye, amelyek inkább tautogóriák, mint allegóriák, mégis arról a világról tanúskodnak, amelyhez tartoznak. Michaux-ra, Lautréamont-ra semmi szükség sem volna, ha végeredményben nem tanúskodnának az emberről általában. Nemrég szememre vetették, hogy a szürke leírásból szüntelenül az egész világ felé kitárulkozó líraiságba csapok át. Azzal védekeztem, hogy az apróságokban is fellelhető a kozmikus elem, s hogy mindent át lehet lényegíteni, s minden átlényegíthet bennünket. Talán ez a nyitja az emberi léleknek. Nagyon kevés szükséges ahhoz, hogy az ember majdnem istenné legyen.

— A forma, a nyelv gondossága lehet-e öncélú, önmagában célja az írásnak?

— A forma és a tartalom egy és ugyanaz. Az érdekes könyv szükségképpen jól megírt könyv is. Mégsem kedvelem a túlságosan kidolgozott mondatokat, s alkalmasint kissé kifecimítom őket, ha úgy találok, hogy amit ki akarnak fejezni, elvész a tökéletességben. A festészetben és a zenében is szeretem az olyan műveket, amelyekben apróbb disszonanciák vannak, amelyekből hiányzik egy csipetnyi, hogy tökéletesek legyenek.

— Mi a jövője Ön szerint a regénynek? Vagy inkább a megkezdett úton akar-e továbbra is haladni?

— A regény állandó mozgásban van, amióta csak létezik. Jelenleg az a majdnem tudományos irányzat uralkodik, amely azt akarja kifejezni, hogy mi az ember a társadalomban. A költemény olykor többet fejez ki, de kevésbé explicite. Nagyobb lehetőséget ad a formai kutatásokra is, míg például az automatikus írásmód a regényben csak nehezen képzelhető el. Ennek ugyanis a valóságból kell kiindulnia, s oda is kell eljutnia. A két dolog között azonban sok minden történik, s az ember azt látja, hogy aki mindenáron a valóságot akarja leírni, elhibázza, mert a valóság csak szubjektíve létezik.

S Z E M L E

A HALÁL ÉRÉSI IDEJE

Slavko Mihalić: *Ljubav za stvarnu zemlju*. Zora, Zagreb, 1964.

A Mihalić-versek mindig is rejtegettek olyan elemeket, amelyek veszélyesen kihívóak voltak, mégsem tagadták meg soha költőjüket, és nem feszíthették szét a vers rugalmas kereteit. S Mihalić legújabb kötetét is ez a ZÁRTSÁG ÉS FOKOZHATÓSÁG jellemzi. Ám ezeken a kritériumokon belül néhány eltolódásszerű változás állapítható meg, s okvetlen szólni kell róluk.

A szerelem és a halál közé eső területeken, ha egyáltalán fel lehet így osztani ezt a költészetet, Mihalić mindinkább az utóbbi vonzásába kerül. Pontosabban: a halál bizonyossága, de egyszerre váratlan és meghatározatlan volta feltételezi egy költői *antropológia* rohamos, végzetes kiteljesedését.

Eddigi alkotásai alapján a költő nem válik elbizakodottá, hanem épp a Döntést vállalja, annak minden keserű megpróbáltatását, sőt a szkepszist is: vajon a választott út problematikussága képes lesz-e a kielégítésre, mit hoz a szinte tudatosan kiprovokált hiátus? Különben ez a mozzanat Mihalić költészetének logikus továbbfolytatása: A HALÁL ÉRÉSI IDEJÉRŐL, VAGY AZ ÉLET ÉS HALÁL IRÁNTI MEGNÖVEKEDETT FELELŐSSÉGRŐL VAN SZÓ. Az ember történelmi helyzetének kettőssége arra kényszeríti a költőt, hogy változtasson felfogásán, ezért a halál mint az individuális emberi idő kritériumát jelző fogalom polgárjogának kivívása érdekében próbál intézkedni. Ez az intézkedés egy speciális belső elidegenülésre hívja fel figyelmünket, mert több értelmű. Az előbb említett érzés, amikor Mihalić kezdi nem jól érezni magát a saját maga alkotta világ három kontinensén, egyben azt is jelzi, hogy sikerült kialakítani egy kreatív igényű párbeszédet költő és vers között. Ugyanakkor, ha a tudat

alatti dolgok tolmácsolását keressük, megállapíthatjuk, hogy a költő kételkedése mást is magába foglal. Vagyis az új világgal együtt jelentkező szkepszis egészen hétköznapi irodalmi tapasztalatokra vezethető vissza, ugyanis az a világkép, melyet a fiatal horvát költők (itt elsősorban Zvonimir Mrkonjićra, Mate Ganzára és különösen Igor Zidićre gondolok) már megvalósítottak, bizonyos mértékben Mihalić most kifejlődő költészeti modelljét képviseli. Talán innen is a reménykedés: „Iszonyatomban az ág vagyok, mely virágba borulni készül.” (AZ EMBER, AKI DÖNTÖTT).

Az ember, aki új utakra készül, lelkében vívta meg a csatát azért (és saját maga győzelmét ezért vereségnek is tudja), hogy költészetében a „legyőzött katona” ne kapjon fontos helyet, hogy vonuljon onnan ki. Ez a fogalom itt tágabb értelmezést nyer: az elidegenülés által kikapcsolt komplexumot tartja össze (ami általában Mihalić eddigi költészete), és az eddigi irodalomnak számító valami máshogy él tovább, valójában a költészet ott kezdődik, ahol ez a komplexum végződik. A kötet cím pedig nem a valós történelmi világ iránti fokozódó szenzibilitás bizonyítéka lesz, hanem épp a halál valósága átélésének érettebb idényét revelálja. A még el nem mondott vers lényegét fejezik ki a HOLTAN BÁR című vers következő sorai is:

Részegen, föld, a változatlanságotól
 Zamatos pirodtól és zöldségedtől
 Süketségedtől, férgességedtől
 Torkig a méhedbe fúródva,
 (Álmodnék már?) Valami nagyobb, termékenységtől izzó
 Világ ihletének húrja.

De ezenkívül a „stvarna zemlja” szintagmatikus szélességét néhány jelzővel is szűkíti. A mihalići fordulat Mihalićhoz legjobban illő tiszta kifejezését Michaux adja meg:

Dans la nuit
 Dans la nuit
 Je me suis uni à la nuit
 À la nuit sans limites
 À la nuit.

Mienne, belle, mienne.

(*Dans la nuit*)

Itt legyen az éj bármi, keretnél semmiképpen sem több: mese, hogy a költő mondanivalója megszólaljon. Ez volt Michaux esetében, és Mihalić költészetének is megvannak az ehhez hasonló párhuzamos, megvilágítást variáló elemei. Ugyanilyen funkciója lehet Mihalić panteizmusának is, ami teljesen ünnepélyes színben mutatkozik, és ünnepélyes emelkedettségét mintegy fémjelezi a tudóst megszégyenítő kidolgozottság, a képzelet precizitásának szerelmes leírása. A sze-

relem pedig új kategóriaként bizonyos kiegyenlítődőtt viszonyban jelenik meg ünnepélyes (nem feszélyezett) panteizmusával. E kategóriasor következő értéke az ember elárultságának képzete. A sárga alapszint (amennyiben a sárga a halál színe), sokszor lazítják a zöld (ez lenne az elárultság-képzet), valamint a penész elmúlás-színei. Normális esetekről lévén szó, a határokat tisztán meg lehet vonni, a definíció azonban problematikussá válik, amikor a kísérő színek — főleg a zöld, mivel ez lehetséges — freskóvá válnak, vízióvá, és önállósulva elfelejtetik alapozási felületüket (például a SE ALATTUNK, SE FÖLÖTTÜNK SEHOL SENKI első versszaka).

Michaux megnyugvást keres, s közben fél: az éjszakával csak azért egyesült, hogy megismerhesse.

A mihaliói belenyugvás (Raskošno smirenje) erős szófogadatlanságként jelenik meg. E megnyugvás értelme a tagadás. S HOGY EGY NEM AUTENTIKUS VILÁGOT VALÓBAN TAGADNI IS TUDJON, AHHOZ FÉLNI KELL. EZ AZ EGYEDÜLI SUGALMAZOTT ÚT A HITELESSÉGHEZ.

(RF)

AZ ÉRTELMETLENSÉG ÉRTELMES VERSEI

Milivoj Slaviček: *Noćni autobus ili naredni dio cjeline*. Zora, Zagreb, 1964.

Ođakle dostojanstva i trnci na veličim paradama?

Jer se radi o zavičajima, o narodima, o nama

Mi sebi odajemo poštu, kao što je i u redu

Mi ljudi slavimo svoju povijest, svoja stradanja

Tako nam je lakše i tako nam se čini da idemo nekud

Naši glavari — ne radi se o njima. O nama se radi.

(O nama se radi)

Slaviček próbálkozása az *objektív korrelatívum* költői alkalmazásával igen problematikus. A korrelációk ugyanis nem mindig emócióra utalnak, sokszor szétfolynak, és csak a fenomenológiai tény jellegzetességeit viselik magukon. És ha versmondatok tisztán emotívak tudnak is lenni — ez pedig igen ritkán történik meg —, a vers akkor is megőriz bizonyos fenomenológiai jellegzetességeket. A soroknak csak egy közös tulajdonságuk lehet, legalábbis ebből a szempontból, hogy a korrelatív tényező fizikai összetevőjét viszik tovább.

A költő tisztán látja saját helyzetét, a profanizáció veszélyét verseiben. Nekifeszülése próbálkozás: inkább nagy lehetőségek megcsillantója, mint költészeti értékek megvalósítója. Az objektív korreláció önmagában nem elvetendő valami, hiszen Eliot szerint ez hivatott képviselni a költői emóciót, Slaviček esetében azonban költői intellektualizmust temet el. Ami Slaviček verseiben nagy érték lehetne, az most teljesen versen túli, és csak a belemagyarázás kockázatának árán inter-

pretálható. Tudatosságról tehát szó sincs, mikor az ideák struktúrájáról kellene beszélni, annál inkább feltűnő a nyelvi struktúra tudatos térfoglalása. Filozófiai együttthatója nincs, s megjelenési formájának összefüggésbe kell kerülnie az objektív korrelatívum adta lehetőségekkel és korlátokkal. Például a versben szereplő tárgyak felől nézve a problémát, a tudatosodás csakis a tárgyak lelkének felszabadítása lehet, ám a tárgyhoz kötöttség magában rejti a kommunikáció lehetetlenségét is. Talán ilyen apró hangulatok összhatásaként jelent meg Slavičekben a vágy, hogy az elérhetetlenség utáni hajszát költészetté változtassa. Az új igény megvalósítása kétséges, hiszen ami minden egyesben megvan, az a közösből sem hiányozhat.

Az intellektuális szférát egy mihalići hangulatban találjuk meg. Slaviček szembenézése a halállal annyira nem eredeti, hogy mindenáron használhatóvá igyekszik tenni, és ellentétben a mihalićival, homlokegyenesen eltérő lényegét hangsúlyoz benne. Nem fél a haláltól, és abszurdumnak látszik, amikor azt szépnak nevezi. Rá nem hat az ismeretlen meghódításának izgató szépsége, ilyen problémái nincsenek.

Slaviček autentikussága ködben eltűnő valami.

Így minden verse alibi, de csak azért, mert nem látjuk a hitelességet. Alibije olyan értelemben nincs, hogy az igazi Slavičeket eltakarná. Tehát nem marad más hátra, mint a *corpus delicti*kben meglelni minden olyan szerencsés megoldást, ahol az objektív korreláció délibábszerűsége legszembe-tűnőbb, úgyhogy az optikai csalódás életté válik. (Slaviček itt kérdőjelezi meg az irodalmi nyelvet is.) Ebből igyekszik költészetet csinálni. Valójában itt sem Eliot nőnemű magyarázata a valóság, hanem a tárgyak és az ember viszonyában beállott változás, ami a filozófia és a költészet közeledését példázza. (Persze Slavičeknél csakis úgy, hogy behelyettesítjük a filozófiát az objektív korrelatívummal.)

Végül is leszögezhetünk valamit. Az a veszély, hogy Slaviček költészete karácsonyfa lesz, amire minden rá van aggatva, jelenleg múlófélben van: S MÍG MIHALIĆ KÖLTÉSZETÉBEN A RÉSZEK MÁR SZERETHETIK IS EGYMÁST, ADDIG SLAVIČEKNÉL MÉG CSAK A PARTNEREK ISMERKE-DÉSE TÖRTÉNT MEG.

(RF)

A ISZKHÜLOSZTÓL BECKETTIG

Bora Glišić: *Pozorište*. A Szerb Szocialista Köztársaság Tankönyvkiadó Intézetének kiadása, Belgrád, 1964.

Középiskolásoknak készült ez a könyv, rendeltetése az, hogy a diákifjúságnak többet mondjon a színházról, mint amennyit az előírt tankönyvek és a program szerint előadó tanárok az óraszám szűk keretei között adhatnak. De szerencsére több

lett száraz kézikönyvnél, melyet a diákok időnként elővesznek, vagy elő sem vesznek, hanem hagyják porosodni a polcokon. Olyan könyv lett, amely a középiskolás padokat már kinőtt közönség érdeklődésére is számíthat. Persze Glišić nem írt színházi kalauzt, melyben elmondaná több száz szindarab tartalmát; igaz, kalauz is ez a könyv, de célja nem a szerepek felsorolása, és a cselekmény puszta ismertetése, hanem abban a bonyolult, de rendkívül izgalmas, színes, szélsőségekben gazdag, szenvedélyektől fűtött világban kalauzol bennünket, melyet úgy hívnak: színművészet.

Egy nagy lélegzettel, hatalmas ismeretanyag birtokában megírt esszé ez a könyv, s habár iskolai használatra készült, semmiben sem korlátozzák didaktikai elvek; a szerző, maga is színházi ember, úgy írt, ahogy gondolatai egymás után feltörttek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a *Pozorište* rendszeretlen könyv. Nagyon is szigorú rendszerű és módszeresen megírt mű van előttünk, csakhogy épp rendszerében és módszerében enged meg magának Glišić olyan szabadságot, amelyről a tankönyv- vagy segédkönyvírók elővigyázatosságból lemondanak, s inkább naftalinszagú sémákhoz tartják magukat.

Könyvének első részében Glišić a drámairodalom történetét tekinti át, a görög tragédiáktól a legmodernebb drámaírókig, egy-egy kor legjellegzetesebb íróját kiragadva, magát az időt pedig színes kis társadalom- és kultúrtörténeti kitérőkkel mutatja be. A könyv második részében a színház életét ismerjük meg: a színészeket, a színjátszás történetét, a rendezést, dramaturgiát.

Glišić szabadon fejt ki nézeteit, egy csöppet sem gátolja, hogy diákoknak ír, könyve nem tartozik az olyan művek közé, amelyek a szent objektív igazság nevében személytelenek és semmitmondók; az első laptól az utolsóig a szerző egyéni nézeteit, egyéni véleményét kapjuk az egyébként elkerülhetetlen és tagadhatatlan tényekről (s azokkal együtt persze). Amit könyvében a drámákról, drámaírókról, színészekről, irányokról, iskolákról, törekvésekről mond, azt úgy kell fogadnunk, mint Glišić véleményét, amelyről mi másképp is vélekedhetünk, hisz a szerző mindvégig tudatában volt annak, hogy nem örök igazságokat mond, nem katekizmust ír a színházról.

A *Pozorište* felkelti az olvasó érdeklődését a színház iránt, s talán nem túlozunk ha azt állítjuk, hogy szindarabok olvasására, színi előadások látogatására buzdítja. És csakis úgy lesz érdemes az iskolában is foglalkozni ezzel a könyvvel, ha tételeit szövegeken és a nézőtérrel ellenőrizhetik a diákok. Ennek méltatása és vizsgálata azonban meghaladja a mi feladatunkat, a pedagógia, illetve a módszertan körébe tartozik.

Ha ki kellene emelnünk, ami szerintünk a legértékesebb Glišić művében, akkor okvetlenül azt a törekvését említenénk, hogy a színművészet időszerűségét, a drámaíró, a színház és a néző kapcsolatát, a színművészeti alkotás bonyolult-

ságát hangsúlyozza; ha pedig a könyv hiányosságairól kellene számot adnunk, akkor egyes részletkérdések aprólékos vizsgálatát említenénk, és bizonyos elfogultságot (vagy egyszerűen csak: túlzást? hazai művek túlértékelését, túlbecsülését? a mindenáron való különvéleményt?), amely arra indítja Glišićet, hogy például Jovan Sterija Popović Kir Janja és Rodoljupci című komédiáit a világirodalom legjobb darabjai közé sorolja, vagy Borisav Stanković Košanáját Lorca színműveinél poétikusabbnak nyilvánítsa. Minderről lehet vitatkozni, meg lehet a dolgokat cáfolni; végső fokon az ilyen túlzások nem megbocsáthatatlan vétkei a szerzőnek.

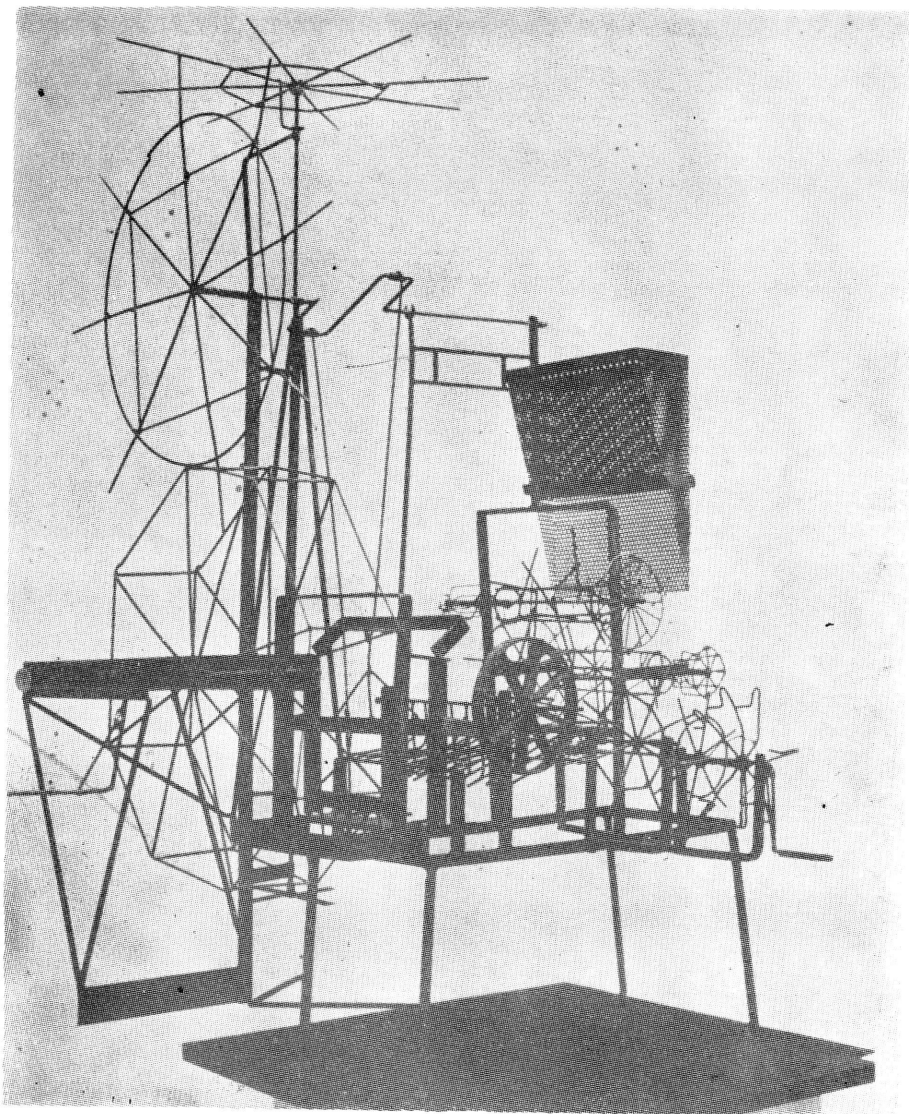
(TL)

A HUMANISZTIKUS PSZICHOANALÍZIS

D. T. Suzuki — E. Fromm: *Zen Budizam i psihoanaliza*, Nolit, 1964.

Van a fiatal Marxnak egy érdekes és elég sokat vitatott tétele. Ez: „Az elidegenülésen belül kifejezett belátása a tárgyi lényeg elsajátításának e tárgyi lényeg elidegenülésének megszüntetése által; elidegenült belátás az ember valóságos tárgyasulásába, tárgyi lényegének valóságos elsajátításába a tárgyi világ elidegenült meghatározásának megsemmisítése által, megszüntetése által, elidegenült létezésében, — mint ahogy az ateizmus mint Isten megszüntetése az elméleti humanizmus létrejövése, a kommunizmus mint a magántulajdon megszüntetése a valóságos emberi életnek mint az ő tulajdonának vindikálása, a gyakorlati humanizmus ezen létrejövése; illetve az ateizmus a vallás megszüntetése által, a kommunizmus a magántulajdon megszüntetése által magával közvetített humanizmus. Csak e közvetítésnek — amely azonban szükséges előfeltevés — a megszüntetése által jön létre a pozitíve önmagából kezdődő, a pozitív humanizmus”. Sokan egyszerűen a hegeli filozófia kritikájának feuerbach-i elemét látják benne, a marxista filozófia humanisztikus elemeinek — talán már túlzott — előtérbe kerülése korszakában, mások viszont az egész marxi világkép leglényegesebb elemét. Ez a tétel mindenképpen érdekes kiindulópontot adhat a szóban forgó mű vizsgálatához, hisz a legateistább vallás legfilozofikusabb ágát akarja bemutatni a jugoszláv olvasónak.

Ezt a lehetőséget itt mégiscsak említjük. Nem is pusztán a hely rövidege miatt, hanem azért is, mert számunkra az igazán izgató kérdés ezzel a könyvvel kapcsolatban: hogyan lehetséges az, hogy Erich Fromm, napjaink egyik legérdekeesebb gondolkodója — aki több formában nagy hatással volt néhány jugoszláv filozófus tevékenységére —, szükségesnek tartotta, hogy tanításának néhány lényeges elemét éppen a zen buddhizmussal kapcsolatban mondja el — vagy ismétlje

PER OLOF ULTVEDT

Ikonoklaszta

meg —, milyen következtetések adódnak ebből, és milyen problémákat vet föl. Ez a kérdés ugyanis nemcsak Fromm nálunk megjelent két másik könyvében (*Zdravo društvo*, Rad, 1963. és *Bekstvo od slobode*, Nolit, 1964.) kifejtett tételek megértésére és egyben értékelésére, értelmezésére, a jugoszláv filozófiai gondolatba való beállítására lehet hatással, hanem az „emberibb ember”, és a „humanisztikus társadalom” kérdésében elfoglalt álláspontunkra is. Döntően befolyásolhatja nézeteinket arról a tanításról, mely szerint a jövő társadalma az ember legteljesebb kiteljesedése lesz — eddig ezt a tételt minden marxista elismeri —, hogy az ember visszataláljon önmagához — összhangba kerüljön saját természetével —, emberiesítse önmagát, és ezzel a világot, a társadalmat is — amivel kapcsolatban már a legellentmondóbb álláspontok lehetségesek. Még konkrétan: ha az „emberibb emberről” szóló tanítást így ki lehet fejteni egy lényegében mégiscsak vallási elképzeléssel kapcsolatban, akkor nem jelenti-e ez azt, hogy magában a tanításban is vannak misztikus elemek, nem kell-e levonnunk ennek alapján azt a következtetést, hogy tévesen közelítjük meg ezt a kérdést.

Tagadhatatlanul rendkívül érdekes az, amit Szuzuki japán egyetemi tanár a buddhizmusról, a zen történetéről és az európai meg az ázsiai szemlélet, magatartás közötti különbségről elmond. Még érdekesebb Fromm elmélete a tudatos és tudattalan közötti viszonyról — amivel nemcsak a freudi elmélet egyoldalúságán nőtt túl, hanem a kérdés társadalmi vonatkozásainak felismerésével kétségtelenül nagy szolgálattal tehet a társadalmi jelenségek individuális vonatkozásai és hatása tanulmányozásának —, vagy arról, hogy milyen szűrőt jelent számunkra a nyelv, a logika, és a tapasztalat tartalma, hogy csak az kerüljön tudatunkba, ami ezeken a szűrőkön át tud hatolni. De mégis, ezzel a könyvvel kapcsolatban — a már elmondottak szellemében — azt kell vizsgálnunk, nem jelent-e bizonyos miszticizmust, nem jár-e bizonyos ellentmondásokkal, hogy egy ilyen fontos és időszerű filozófiai kérdés ennyire szoros kapcsolatban áll olyan elemekkel, amelyek Fromm másik két könyvében nem juthattak ilyen közvetlenül kifejezésre.

Itt van mindjárt az emberibb ember, a totális, meg nem csonkított, az elidegenüléstől megszabadult ember — ami központi problémája a másik két könyvnek is — ilyen megfogalmazása Frommnál ebben a könyvben: „A gyerek úgy fogadja be közvetlenül a világot, hogy ez a befogadás megelőzi a tudat, az objektivitás, és a valóságérzet — a lényétől független valami érzetének — teljes fejlettségét. Ebben az állapotban »a tudatalatti ösztönös, és nem több az állat és a csecsemő tudatlanságától. Ez nem lehet a felnőtt ember tudatlansága«. A fejlődés során az elsődleges tudatlanságtól az öntudatig a világot úgy éli át, mint elidegenült világot, ami a szubjektum és objektum elszakítottóságán alapszik, az

univerzális és társadalmi ember, a tudattalan és a tudatos különválásán. Abban a mértékben, ahogy a tudat képessé válik arra, hogy megnyissa, lazítsa a háromszoros szűrőt, eltűnik a tudatos és tudattalan közötti különbség. Amikor teljesen eltűnik, akkor előttünk áll a közvetlen, meg nem fontolt, tudatos gyakorlat, éppen a gyakorlatnak az a formája, amely bölcselkedés és gondolkodás nélkül létezik". (260. old.)

Ebben a meghatározásban már benne van a zen buddhizmus és a Fromm által humanisztikus pszichoanalízisnek nevezett filozófia és egyben módszer közötti rokonság: mindkettő az ember és a világ megbomlott összhangját akarja visszaállítani, méghozzá a megoldást is egyforma irányban keresik: teremteni egy állapotot, amelyben az ember tényleg a világ része, amelyben nemcsak gondolatok formájában, hanem mint totális ember érzékeli a világot, éli az életet. A különbség az, hogy a zen buddhizmus a tudat kikapcsolásával, a gyermekek és a világ közötti totális viszony visszaállításával szándékozik ezt elérni, a humanisztikus pszichoanalízis pedig a negáció negációjának egy magasabb fokán akar visszajutni a gyermekeknek ehhez a totális viszonyához — és emellett különbség van abban a technikában is, amellyel ezt a célt el akarják érni.

Minden különbség ellenére nyilvánvaló, hogy az „emberibb ember”, a totális ember ilyen értelmezése misztikus és utópisztikus elemeket rejt magában. Először is hiába van ebben a humanisztikus pszichoanalízisben benne — a rögtöni terápia próbálkozása mellett — annak tudata, hogy az igazi humanizmus céljainak megvalósításához új társadalom kell, hiába ismeri fel Fromm, hogy a jelenlegi körülményekben a tényleges megoldás helyett a pszichoanalízis is „csak abban segít, hogy tökéletesítse a kompenzációs mechanizmust”. (266. old.) Mégis, az egész koncepció elveszíti társadalmi jellegét, a világ emberiesítésének nagy célját, ha az emberibb embert, a totális embert a zen buddhizmus híve a felvilágosodás, a satori révén már most megteremtheti önmagában. Ezzel az egész koncepció a kábítószer, a világból való kiszakadás egy formájává válik, nem pedig emberi távlattá.

Ebből a megvilágításból nézve egész másképp látjuk az egész frommi tanítást — részben ezt az egész „humanisztikus iskolát” is —, amely a nagy társadalmi kérdéseket tisztán az individuum szempontjából közelíti meg, és nem veszi figyelembe, hogy nem az egyedi problémák az elsődlegesek, hanem az ember által teremtett társadalmi erők, amelyek ma uralkodnak az ember fölött, és amelyek feletti uralom a marxista humanizmus célja. Ennek alapján már könnyű a sztoikusok vagy a zen által elképzelt szabadságot látni abban, amiben eddig sokan Fromm helyes társadalomszemléletének, a humanisztikus beállítottság e formájának marxista indokoltságát látták; abban, amit Fromm a *Menekülés a szabadságtól* című könyvében így fogalmazott meg: „Az új biztonság nem olyan

védelem, amelyet az egyénnek valamilyen rajta kívüli erő nyújt, nem is olyan biztonság, amelyből kiküszöbölték az élet tragikus sajátosságát. Az új biztonság dinamikus, azon a védelmen alapszik, amelyet az ember spontaneitása nyújt. Ez az a biztonság, amelyet az ember minden pillanatban spontán tevékenységgel szerez. Ez az a biztonság, amelyet egyedül a szabadság nyújt, biztonság, amelynek nincs szüksége önámításra, mert megszüntette azokat a föltételeket, amelyek szűkszerűen megkövetelik az önámítást". (238—239. old.)

De ebben a megvilágításban könnyebb felfedezni az egész koncepció utópisztikus elemeit is. Mert egy érdekes gondolatot tartalmaz, az elidegenülés mélyenszántó kritikáját adja ugyan Szuzuki, amikor azt írja: „A legfőbb oka annak, hogy a kínaiak vagy a többi ázsiai népek úgy szeretik az életet, amilyen, és nem akarják eszközzé tenni valami más elérésére, ami az életet egész más mederbe terelné. Ők a munkát önmagáért szeretik, bár objektíven szólva munkán azt értik, hogy valamit elérnek. De amíg dolgoznak, élvezik a munkát, és nem sietnek befejezni. A mechanisztikus eszközök sokkal hatékonyabbak és többet lehet velük elérni. De a gép személytelen, nem alkotó, és értelmétől megfosztott.” (32. old.) Csak éppen senki sem akar visszatérni a gép előtti állapotra, és kételyek támadnak az iránt, hogy lehetséges-e magasabb fokon visszatérni ebbe az állapotba, a tudat birtokában a gyermekkor spontaneitásába, vagy a gépek nyújtotta felszabadulás révén a gépek előtti állapotba. És ha lehet, akkor érdemes-e? Cél lehet-e? Mert mit nyer az ember azzal, ha eléri a frommi célt: „felébredni, elvetni az illúziókat, a hazugságokat, meglátni a valóságot olyannak, amilyen”? (257. old.)

Ha a frommi tanításnak ez a része ilyen kételyeket támaszt, akkor könnyű eljutni addig a gondolathoz, hogy talán sántít az előbbi tétel is, mely annyiféle formában hatott a jugoszláv filozófiára vagy más forrásokból található meg benne: „A tudat a társadalmi embert jelenti, azt a véletlen korlátozottságot, amelyet az a történelmi helyzet teremt, melybe az egyén kerül. A tudattalan az univerzális, az egész embert jelenti, amely gyökeret vert a világűrben, jelenti a növényt az emberben, az állatot, amely benne van, a szellemet, amely benne van, jelenti a múltját, egészen az emberi létezés hajnalaig és jövőjéig, addig a napig, amíg az ember teljes ember lesz, és amikor a természet humanizálódik, éppúgy, mint ahogy az ember »naturalizálódik«”. (232—233. old.) Ebben a megvilágításban aztán még szembetűnőbbé válik, mennyi utópizmus van az „egészséges társadalomról” vallott frommi nézetben, amely az elidegenülés feloldásához az egy vállalatban belüli reformokat tartja leglényegesebbnek — nem is szólva arról, hogy sok mindent megvalósíthatónak tart a kapitalizmuson belül is —, és elfeledkezik a leglényegesebből: mindig a társadalom egésze a lényeg, a társadalom egésze által teremtett erők feletti társadalmi uralom a központi probléma.

Ezért az a véleményünk, hogy az egész frommi tanítás — és sok más hozzá kapcsolódó elmélet — kritikáját A pszichoanalízis és a zen buddhizmus című értekezés adta kulcs segítségével kell elvégezni. Reméljük, erre egy hosszabb értekezésben még visszatérhetünk.

b-t

K R Ó N I K A

ILLYÉS GYULÁNÁL TIHANYBAN

Egy baráti látogatás alkalmával Tóbiás Áron hangszalagra vette Illyés Gyula és vendégeinek beszélgetését. A Balaton partján élő költő a beszélgetés folyamán sok mindenről véleményt nyilvánított, feltárta műhelytitkait. A *Kortársban* Tóbiás Áron közölte a szalagra vett beszélgetést.

— Mi kell a jó vershez? — kérdezték Illyéstől.

— Sajnos, most elsősorban: hitel. Az embernek hiteles szava legyen. Ezt kell, s lehet kifejezni akkor, ha már tudjuk a hangot, a szavakat — összerakni. De ki kell fejezni egy emberi magatartással is. Ott kezdődik nagyjából a költészet, ahol az ember elhiszi, szinte magyarázat nélkül, amit olvas.

A kritikáról ezt mondta a költő:

— A mai magyar kritikusok táborában elcsüggesztő a gondolatszegénység, a kifejezési koldusság, a magyar nyelv szellemének a nem ismerése vagy megvetése; ez azt tanúsítja, hogy nem ismerik a saját hatókörüket, nem azt, hogy kiknek beszélnek, és nem ismerik — vagy semmibe veszik — a saját feladatukat.

A jelenlevő Simon István, a *Kortárs* főszerkesztője, feltette a kérdést:

— ...Mi lehet az oka annak, mondjuk, hogy olyan emberek is, akikre azt mondanám, hogy a kezemet tűzbe teszem értük, oly körülményesen fogalmazznak? Mi tarthatja vissza a jobb erők kezét is attól, hogy igazán őszintén kifejezzék magukat, hogy elmondják a véleményüket egy-egy munkáról, műről, elmondják, amit igazán gondolnak?

— Mert olyat tudatnak, amit az olvasó már tud, sőt jobban. Tételekre hivatkoznak; arra akarnak helyezkedni és nem a saját új tapasztalatukra. Vagy nem tudják, hogy mire álljanak, milyen közösség nevében be-

széljenek? Beszélnek a proletariátus nevében, de ha szavukon fognád őket, hogy gyerünk a proletárok közé, a gyárba, a faluba, kiderülne: a fölényes ritkán van fölényben. A másik pedig: nagyon sokszor magát az anyagot sem ismeri. Az imént mondtam: hogyan beszélhet valaki a magyar prózáról, ha gyakorlatból — saját prózája bizonyítása szerint — nem tudja, mi a próza. Ha egyetemi tanár nem tudja a föltételes is-t használni. Hogy tudják az esztétikának az alaptörvényeit, hogyha a nyelvtant, nem a nyelvtant: a nép gondolkodásának az alaptörvényeit nem tudják? Valahányszor a hatalom díjaz, főlemel, óhatatlanul bekövetkezik, hogy az is díjat és fényt akar, akinek nincs érdeme, csak hangja. Ez emberi törvény. Tehát megjelenik a törekvés, a könyök-lés. Az zavar, az ifjúságban. Hol a tekintély, a „hittel”? Fuldokolni lehet az ilyenektől. Vagy kerüld őket — ahogy az ifjúság teszi is. Vannak ilyen alaptörvényei a társadalomnak, művészetnek: újítóan — forradalmárként — kell alkotni. Hogyha az ember nem ezt teszi, akkor kezdődik törvényszerűen a vaskalapos, üres, formalista „irodalmi” élet. Az nem az én világom, és óvok is attól mindenkit, aki szépirodalommal akar foglalkozni... A költészetnek egy az ellensége: az irodalom... A rút irodalom. A szép írók ősi ellenfelei így a rút írók. Mert azok csak az irodalomból élnek, nem azért, nem annak. Tehát épp az előbbieket sütve és falva.

A beszélgetés — Illyés szavai szerint — őszi délben, közvetlen ebéd előtt folyt le. Illyés „görög egyszerűségben, furdónadrágban” ült, Simon István ingujját felgyúrva; szinte egy régi görög akadémia hangulata uralkodott...

BRAVÓ, WANYEK!

Wanyek Tivadar festészetének szentelt egy lírai írást a *NIN* című belgrádi hetilapban Branislav Petrović költő.

A gyönyörű écskai kastély egy helyiségében, Wanyek Tivadar műtermében találtam magam egy nap — mondja Petrović. — Wanyek bölcs ember, s bölcsességét festményeinek halk költészetével és a létező (s mégsem létező) világ homlokára lehelt csókjaival fejezi ki. Azért szerettem meg ezt a festészetet — vallja a költő —, mert be akarja bizonyítani, hogy a tárgyakban is van bölcsesség. Wanyek képei — mondja a továbbiakban Petrović — izgalmat keltettek Európa-szerte. Jugoszláviában azonban csak festőkörökben váltottak ki izgalmat.

Petrović szerint Wanyek festésze azt a benyomást teszi a szemlélőre, amit Momčilo Nastasijević idéz elő verseinek olvasóiban. Wanyek képei egy ember csöndvágának a megvalósulása — állítja Petrović.

„Bravó, Wanyek!” — kiált fel ezek után a költő, majd így folytatja:

„Kibékítetted az absztrakciót a figurális festéssel, összhangba hoztad ezt a két fogalmat, észretérítetted, megnevesítetted, megörökítetted őket. Malevicset és Generaliót megismertetted egymással; s e két nagy művész karjaiban felismerted a végtelen igazságot és a végtelen szépséget; másoknak hagytad a világ zaját és kavargását, s a magad csöndje felé indultál.

A huszadik században élünk — folytatja Petrović. — Lőnek, lőnek, lőnek, keleti és nyugati testvéreink robbanóanyagokkal hetvenkednek, az egész világ a lehetséges nagy robbanások és a halál jegyében áll, te meg, Wanyek, olyan szelíd világot teremtettél, mint a kamilla-tea, te eszünkbe juttattad, hogy vannak alkonyok, amikor a föld nyugodni készül, amikor a nap is pihen, ezek a remény pillanatai, ez a bölcsességbe vetett hit ideje.

Ügy van, Wanyek!”

A MEGALKUVÁS NEVÉBEN

Az áprilisban megtartott X. Sterija Játékokról Vladimir Stamenković a *NIN*-ben összefoglaló cikket írt. Az idej játékokról megállapítja, hogy a műsor megfelelt azoknak a társadalmi és esztétikai céloknak, melyeket egy évtizeddel ezelőtt a Jugoszláv Színházi Játékok alapítói kítűztek. Ezúttal három jó hazai színpadi művet mutattak be (Hristić: Savonarola és barátai, Aleksandar Popović: A százhurkos harisnya, Lebović: Alleluja).

A díjakról, melyeket a zsűri kiosztott, a cikkírónak nincsen jó véleménye. Mind a legjobb drámáért, mind pedig a legjobb előadásért odaítélt díjak szerinte bizonyos megalkuvást jelentenek, s ez érvényesült a színészek díjazásakor is. El kell ismerni, mondja Stamenković, hogy a zsűrit a legjobb indítékok vezérelték, csupán azt veti szemére a bizottság tagjainak, hogy teljesen mellőzték Aleksandar Popović említett komédiáját, habár maga a darab, az előadás rendezője és néhány színész díjat érdemelt volna. Stamenković szerint erről a műről még hallani fogunk.

ABSZOLÚT SZERELEM

Különös, a maga nemében páratlan könyvkiadói vállalkozásról kaptunk hírt: Louis Aragon és felesége, Else Triolet kiadják saját közös összes műveiket. És nemcsak összegyűjtött, hanem — merészen szólva — keresztezett műveiket. A furcsa sorozat első kötete Else Triolet előszavával kezdődik, amelyet az író első művei követnek. A második kötetben Louis Aragon írt előszót, s ez a kötet tartalmazza Anicet és Libertinage című első alkotásait. És így váltják egymást a következő kötetekben

is Aragon illetve Else Triolet írásai. Az ötlet furcsasága arra készítette André Maurois-t, hogy a *Figaro Littéraire*-ben dicséretet zengjen a házastársi szeretetről.

Néhány részletet közlünk Maurois cikkéből.

„Ki tud még két olyan házastársról, akik ilyen értékes, szép művet alkottak? Sejttem a választ: Robert és Elisabeth Browning. Igen, mindketten zsenik voltak, de csak későn ismerkedtek meg, mindössze 15 évet éltek együtt és műveik sorozata bizony rövid volna: két vagy legfeljebb négy verseskötetből állna.

Ez esetben viszont a változások hosszú sorban követik egymást, és a kölcsönös szeretet, továbbá a kölcsönös befolyás történetét mondják el. Mindkét szellem független maradt, kettejük stílusában egyáltalán nincs hasonlóság. És mégis: egyikük sem lehetett volna azzá, ami. Mielőbb Elsehez kötötte volna életét, Aragon a „húszas évek színeiről” álmodozott, eljegyezte magát a szürrealizmussal, s nem is panaszkodhat rá, hiszen akkor tanulta el művészetének sok-sok titkát. Aragon azonban másvalamit is keresett: alkotásainak gyökereit a valóságba akarta mélyeszteni. Kétévi tétovázás után hirtelen elhatározással belépett a kommunista pártba. Azután, 1928. november 8-án, „egy estén a de la Coupole bárban” élete hirtelen fordulatot vett.

Ezen az estén, a gyéren látogatott bárban találkozott először Else Triolet-val. És nem is váltak el többé. Else Triolet orosz nő, Majakovszkij unokahúga. Ekkor már olvasta az Anice-t és megszerette „a benne lobogó lángot, amely az égő tárgytól elválaszthatatlanul szikrázik, patog”. Kevésbé szerette a Libertinage-t, amelyben „a düh és a megvetés részt vesznek az alkotás játékában... Itt szélben hajladozik a láng, égni, gyújtani akar”. Kíváncsi volt, szerette volna megismerni Aragont, csodálta, ismerni kívánta. „Csak le kell hajolnod az utcán, hogy egy könyvre való anyagot gyűjts össze” — mondogatták a barátai. Együtt utaztak el a Szovjetunióba. Maradékaltan, teljes, abszolút szerelem volt ez, amely Aragont korunk legszebb verseinek írójává avatta.”

REGÉNY AMERIKA DÉL-VIETNAMI POLITIKÁJÁRÓL

A kulcsirolalomnak új képviselője van: Morris L. West ausztráliai író, aki VI. Pál megválasztása idején *A halász cipője* (The Shoes of the Fisherman) címmel könyvet írt egy középkori érsekről, akikből később pápa lett.

A *The Ambassador* című új regényéről így ír a *Time*:

Hőse egy erős intelligenciájú, sikeres életű középkorú férfi, aki összeütközésbe kerül lelki klimaktériumával. Maxwell Gordon Amberley diplomata, olyan ember, aki már megcsinálta karrierjét és akinek nagy befolyása van Távol-Keleten. Miközben Japánban teljesített szolgálatot, felesége meghalt. Buddhista lett — innen erednek lelki válságainak és későbbi összeomlásának okai. Amberley

magánélete azonban teljesen az amerikai diplomata tevékenységének árnyékában marad. Amikor a cselekmény elindul, Amberleyt az Egyesült Államok dél-vietnami nagykövetévé nevezik ki.

A regénybeli Dél-Vietnamban „Kang elnök” uralkodik, az elhunyt Ngo Din Diem alteregója. Katonai puccs készül ellene, és Amberleyt azt a feladatot kapja, hogy a hevesen önálló Kangot és politikáját amerikai ellenőrzés alá terelje, s ha a terv nem sikerül, támogassa a katonai puccs szervezőit. Nyílt tárgyalások, magánvonalon futó fel-szólítások, a CIA elmaradhatatlan beavatkozása után Amberley balsikerrel fejezi be a Kanggal folytatott megbeszélést. A puccs kitör, s ugyanúgy halad, fejlődik, mint az, amely Diem meggyilkolásával végződött.

Helyes volt-e Amerika politikája? Bölcsen intézte-e Amberley az ügyeket? Vagy pedig ő a hibás? Túrelmetlen, fölöslegesen kemény volt? Eleve lehetetlenné tette Kang számára az együttműködést, s ezzel ő okozta Kang halálát? Ha Amberley a maga buddhista alkatú öntudatának elképzeléseivel összhangban cselekszik, talán másképpen végződtek volna a dolgok. Az események és saját hibái tudatának súlya alatt Amberley mélyen kételkedni kezd önmagában, pszichotikus összeomlást szenved, s végül szakít a közélettel, és egy buddhista kolostorban találja meg lelke nyugalmát.

AZ ÍRÓ AZ ÉRTELMÉVEL HARCOLJON!

Amerika idej nemzeti díját (National Book Award) Saul Bellow, az ismert regényíró kapta *Herzog* című regényéért. Miután átvette a díjat, beszédet mondott. Szavai a régóta elhanyagolt szociális irodalom megújításának programjaként hangzottak. A *Saturday Review*-ban megjelent cikkéből idézzük beszéde néhány részletét.

— Nekünk, regényíróknak, nem marad más, mint a gondolkodás. Mert ha nem gondolkozunk, ha nem értékeljük föl helyesen helyzetünket, s továbbra is rosszul írunk, hűtlenek leszünk szerepünkhöz, nem kelthetünk komoly érdeklődést és valójában jelentéktelenné válunk. A kritikusoknak meg kell osztaniuk velünk a szégyent. Ők is elmulasztották leírni a helyzetet. Az irodalom nemzedékeken át önmaga forrása volt, saját maga hazája. Saját hagyományaiból élt, és beleegyezett egy romantikus különállásba, a köznapi világtól való elidegenülésbe. És ez az elidegenülés — noha néhány remekmű is született belőle — az utóbbi időben fölemésztette az irodalom erőit.

— Az írók elszakadása a világtól azzal a következménnyel járt, hogy az írók többé-kevésbé tudatosan váltáltak a modern civilizáció elméleteit. Ez az elmélet lényegében azt vallja, hogy a modern, tömeges társadalom szörnyű, brutális valami, ellensége mindannak, ami

az ember lelkében szép, tiszta, és maga a pusztaság, a borzalom. Az igazi művész sohasem békélhet meg egy ilyen fajta elmélet rútságával, bürokrata seregeivel, bitangágaival, hazugságaival, háborúival és könyörtelenségeivel.

— Hagyomány volt ez, amellyel az irodalom fenntartás nélkül együtt élt. Valamennyi nemzedék művészeinek és kritikusaiknak azonban az a feladatuk, hogy a maguk szemével nézzenek. Lehet, hogy még több rosszat, rútat látnak, de legalább a maguk számára látnak. Nem engedik meg, nem engedhetik meg maguknak, hogy egyik nemzedék a másik után olyan álláspontokat támogasson, amelyeknek értékét maguk nem mérték föl. Ezzel az önkéntes vaksággal elveszítjük azt a jogot, hogy művészeknek nevezzük magunkat, s belenyugszunk abba, amit magunk is elítélünk: a korlátolt bölcselkedésbe, a professzionalizmusba, a sznobizmusba és a kasztok kialakításába.

— Korunk — mondotta beszéde végén Saul Bellow — nem aranykor. Olyan, amilyen. De hát valóban a panaszkodáson kívül nem tehetünk semmi mást? Mi írók ennél jobbat is választhatunk! Vagy befogjuk a szánkat azért, mert rossz idők járnak, vagy pedig tartjuk a harcot, mert él bennünk az ösztön, hogy könyveket írjunk, tehetségünk van rá, hogy élvezzünk, s ettől még ez a torz kor sem foszthat meg bennünket. Az önmagát elszigetelő professzionalizmus maga a halál. A hétköznapi emberek nélkül az író maga is csak kuriozitás, és egyszer csak a jövő értelmetlen múzeumának folyosóján, egy üvegszekrényben találja magát.

— A technológia korában élünk, amely halálosan ellentétes magatartást tanúsít a művész iránt. A művésznek küzdenie kell az életért, a szabadságért, a többiekkel együtt az igazságért, az egyenlőségért, mit sem törődve a mechanizálás és a bürokrácia fenyegetéseivel. Nem azt akarom tanácsolni az íróknak, hogy nyomban evezzenek át politikai vizekre. Nem, de elsősorban is az értelmetlenné kell harcba vetnie, az eszét, amelynek már régóta nem vette hasznát. Ha elveti a politikát, tudnia kell, mit vet el. Gondolkoznia kell, mégpedig nemcsak saját szorosan vett érdekei és szükségletei fölött.

A NÉGEREK IRODALMÁRÓL

Az *Arts* legújabb száma nagy cikket közöl az Egyesült Államokban élő néger irodalmáról, és többek között ezeket állapítja meg:

Nyilvánvaló, hogy ezt az irodalmat kísérletnek, erőfeszítésnek kell tekinteni, amelynek az a célja, hogy föl-tárja a néger közösségének igazi helyzetét és törekvéseit. Amikor 1776-ban Phyllis Wheatley bostoni rabszolgánő úgy ünnepelte George Washingtonot, ahogyan tanítóit, amikor a néger regényírók 1900 táján belesüppedtek a

múlt század melodramatikus stílusába és tulajdonképpen aláírták a Tamás bátyáról szóló legendát, a reakció sem maradt el. A másik szélsőség mindenekelőtt megteremtette egy kifinomult viselkedésű, kifogástalan beszédmódorú néger Apolló hazug képét. Később, a „Harlem Renaissance” idején a local couleurből és az egzotikumokból fölcseperedett a realizmus, amelyet James Weldon Johnson erőfeszítései jellemeznek, hogy az *Egy hajdani néger önéletrajzában* (The Autobiography of an Ex-coloured Man) megteremtse egy néger teljes és meggyőző egyéniségét.

A harmincas évek gazdasági válsága közepette a fajvédelem ellenzői Richard Wright első műveivel beírták tiltakozásukat a szociális forradalom szövegének sorai közé. Azóta szemtanúi vagyunk a sokféle törekvés elmélyítésének: Wright a négerek helyzetéből a modern ember egzisztenciális állapotának jelképét alakította ki; Ralph Ellison formális kereséseket, folklórt és humort vitt regényeibe; James Baldwin a bűn szenvedélyes hangsúlyával társítja elemző tehetségét; a „fiatal” néger írók pedig — elsősorban Leroi Jonesra és John A. Williamsra gondolok — megkísérlik összeegyeztetni az esztétikai követelményeket és mondanivalójukat abban a revindikációs légkörben, amely az elkötelezett irodalmat elsősorban jellemzi.

Érdekes az az állítás, amely ennek az irodalomnak a helyzetét és befolyását mutatja: a faji megkülönböztetés semmiképpen sem csapja be a négerek előtt a New York-i kiadóházak ajtaját. Pedig ennek az ellenkezője jobban megfelelne a valóságnak. A közönség — az aktualitások utáni hajszában, a faji revindikáció hevében — arra ösztökéli a kiadókat, hogy inkább fogadjanak el egy néger-regényt, mint egy homoszexuálisokról vagy pedig az atomháborúról szóló kéziratot. Ez a divat azonban, amely egyesek számára módot nyújtott írásaik megjelentetésére, kezdettől fogva az esztétikai fejlődést gátló előítéletek ketrecébe zárja a néger irodalmat. Az ilyenfajta nagyhangú jelzőket: „az égő gyűlölet kifejezése”, „keserű leszámolás” — önkényesen ragasztják a legkülönfélébb művekre, szociológiai manifesztációkká alacsonyítva le őket, a fajelmélet egyik szakaszának kifejezőjévé csökkentve értéküket.

TIZENNYOLC SVÉD KÉPZŐMŰVÉS Z KIÁLLÍTÁSA

„A svéd művészet ebben a században úgyszólván teljesen elfogadta a modern európai művészet hatását.” Ezzel az őszinte és szigorú megállapítással az értékelésnek egy olyan mércéjét kapjuk, mely megszabadít bennünket a nemzetek között kötelező protokolláris udvariaskodástól, mely kísérfje a kultúrpolitikai kapcsolatoknak. Az eredmények első körvonalai már most felismerhetők a

svéd képzőművészetben. A harmincas évekig a folklór és a tájfestés dominált. Azután kialakult az északi expresszionizmus, mely spirituálisabb, mint Németországban volt. Evert Lundquist és Staffan Hallström „az északi természetet és fényt elsődlegesen éljük át... s ez titokzatosabb, mint a mediterráni klasszikus fény”. A skandináv izoláció és a „ferde napsugarak” misztikus csendet és későn érő művészetet eredményeztek. „Svédországban a képzőművészek megelegedtek a hazai piaccal, sohasem kerültek abba a helyzetbe, hogy érdeklődés hiányában kulturális emigrációba menjenek.” Az izoláció egyik oka innen ered. A találkozások nehezen indultak, de ennek nemcsak hátrányai, hanem előnyei is vannak. A nemzetközi mozgalmakba bekapcsolódva, a népnek marad elég ereje, hogy művészei révén saját géniuszából merítsen.

A konkretizmus a svéd absztrakt művészetet jelenti. Ők gyökeresen elfordultak a harmincas évek folklór-hagyományaitól és megalkották a plasztikus érték fogalmát. Számukra az alak és a szín térbeli viszonyai sokkal fontosabbak, mint a kép motívuma. Ilyen művészet Arne Jones szobrászé és Lage Lindell festőé, mindketten a közlés elemeit sűrítették vizuális formába. Torsten Renquist sajátos svéd festő és grafikus; merészsége, aktivitása különös ellentétben áll az északi hétköznapi unalmával. Renquist új expresszionizmust kezdeményezett, melynek „éjjeli és nappali” kapcsolatai fölismerhetők. A hatvanas évektől kezdve az izmusok közötti határvonalak már elmosódottabbak. Az ötvenes évek informelles stílusát egy új expresszionizmus és szürrealizmus követte. Max Walter Swanberg a szürrealizmus ortodox képviselője, a másik a magyar bevándorolt Nemes Endre, aki hajlíthatóbb természeténél fogva több fázison esett át, és jelenleg mikrostrukturális világot fest nagyméretű képeken. Igen érdekesek a legfiatalabb korosztály művészei: Sten Duner annyit közöl, amennyit egy jelvény szimbólumaival elbírn. Megegyezésem jelek művészeté ez; az utóbbi időben kezd mind nagyobb tért hódítani a Pop Art mozgalomban. Karl Erik Häggblad képeinek mértani absztrakció és „világos, nyitott egű” svéd jellege van. Karl Marin képei kozmikus tájakat sejtetnek. Olle Anquist fehér képein nagy, elálló kartonfülek vannak. Eddie Figge nagyméretű „nirvánás élményei” az állásfoglalás tisztaságával hatnak. Mindezeknek a művészeknek a „fehér temperamentum” és valami lebegő élmény az ismertetőjelük. Rune Jansson és még néhány fiatalabb fest egy lírai, metafizikai és látnoki északi világ kifejezésére vállalkoztak. Sem anyag, sem ízlés, sem a megmunkálás gondossága nem érdekli őket, hanem egy misztikus fény, az ember és északi hedonizmusa.

A szobrászok közül Eric Olson és Carl Lunding konstruktivisták, egy integrált művészethez hozzák közel a tér és a forma fogalmát. Egzisztenciális és léletani élményből fakad Assmund Arle új expresszionista szobrászata. Toni Erikson az összegyűrt papír formáit alkalmazza informelljellegű szobrászatában.

A svéd művészek új törekvéseire jellemző, hogy nem fogadnak el kész formákat, sem elismert tekintélyeket. Előítélettől mentesen folytatják kutatásaikat, és gyakran a kifejezés teljes szabadságának kutatása közben különböző művészeti módszereket váltakozva használnak fel és művelken a neo-dadaizmus, a Pop Art, az új realizmus hatása látható. „Ezek a fiatalok a művészetet nem fölszentelt, hanem szociális tényezőnek tartják... A természet poézisével egy új urbánus agresszivitást helyeznek szembe, mely mentes a szép formáktól vagy metafizikai szimbólumoktól” (Folke Edwards).

(ÁJ)

FEDŐLAP
B. SZABÓ GYÖRGY
ÉS KAPITÁNY LÁSZLÓ
MUNKÁJA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

HÍD IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. — 1965 JÚNIUS. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT.
— SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MI-
ŠIĆA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-
TÓL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜL-
DÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-I
KIRENDELTSÉGÉNÉL A 151-11/1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZE-
TÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ:
BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 1000, FÉL ÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100
DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FÉL ÉVRE 700 DINÁR, KÜL-
FÖLDÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,17 DOLLÁR. — KÉSZÜLT
A FÓRUM NYOMDÁBAN NOVI SADON

